

ҲАКИМ НАЗИР

ТАНЛАНГАН АСАРЛАР

БЕШ ТОМЛИК

II ТОМ

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети

"Ешгвардия" нашриёти

Тошкент — 1978

КЎКТЕРАК ШАБАДАСИ

Қ и с с а

Аёз қиш кунларидан бири. Шаҳарнинг катта кўчасидан кетаётиб, эски дўстим Камол Тўйчиевни учратдим. У бола кўтариб, область прокурори идорасидан чиқиб келаётган эди. Шалвайган, хомуш, чуқур тийрак кўзларида бир вақтлардаги чақноқликдан асар йўқ. Соқол-мўйлови ўсган, кийим-боши юпингина. Пешанасига вақтсиз чизилган билинар-билинемас ажин ёшини каттароқ қилиб кўрсатарди. Важоҳати, айниқса, бола кўтариб бунақа идорадан чиқиб келиши мени буткул тонг қолдирди. Омонлаша туриб, сўрадим:

— Ҳа, тинчликми? Бу ерда нима қилиб юрибсан?.. Бола кимники?..

Кутилмаган учрашувдан хижолат чеккан Камолнинг нафаси ичига тушди, зўрма-зўраки илжайди-да, қизил гижим духоба кўрпачага ўралган боланинг юзини очди. Шу лаҳза Камолнинг маънос чеҳрасида оталик меҳри йилт этиб кетганини сездим. Гўдак чала уйқуда, сўрғичини қидирибмикин, тамшанмоқда. Камол тушиб кетган сўрғични боланинг тугмадай оғизчасига солиб қўйди. Бола уйқу аримаган кўзларини бир очиб-юмди: кўзлари Камолникидай чуқур, тим қора. Узун кинриклари, шоҳи қалпоқча четидан ҳимарилиб чиқиб турган майин сочлари ҳам Камолникидай қўнғир. Онаси ким бўлди экан-а?

— Муборак бўлсин, дўстим. Уйланган экансан-да?

— Ҳа,— деди Камол лоқайдлик билан ва тўйига айтолмагани учун узр сўради. Аммо қачон, кимга уйланганини сўзлаб ўтирмади.

У ўзини хотиржам, босиқ тутиб илжайса-да, кўзларининг қаърига чуқур яширинган қандайдир ғусса бетига шарла ташлаб турар, оғир ўнғайсизлик уни ич-ичидан кемириб борарди. Дўстимни бу ҳолатдан қандай қутқарсам экан? Тилимга гап кела қолмасди. Бир оз жим борганимиздан кейин Камол:

— Оламнинг ишлари қизиқ экан, дўстим,— деб қўйди хўрсиниб.

— Нима гап ўзи? Очиқроқ гапирсанг-чи!

— Икки оғиз сўз билан тушунтириб бўлмайди. Узоқ қисса...

Йўловчилар ва машиналар шовқини гапимизга халал бериб турарди. Бир тор кўча муюлишига келганда Камол тўхтади.

— Озроқ кутсанг. Вақтинг бўлса агар...

Мен ҳар қанча зарур ишимни ҳам қўйиб, дўстим билан дардлашиб олишга тайёр эдим. Кутдим. Кўп ўтмай, Камол болани бир уйга ташлаб чиқди.

— Уйинг бу ерда эмас-ку?

— Қариндошимники...

Яна ҳайронлигим ошди.

Камол мени ресторанга бошлаган эди, мен уни қўярда қўймай уйимга олиб келдим.

Иссиқ уйда чой ичиб ўтириб нафасни ростлагандан кейин, дўстим ўз қиссасини бошлади...

Кўришмаганимизга ҳам уч йилча бўлди шекилли-я, дўстим? Шунақа ою йиллар бўларканки, туш кўргандай лип этиб ўтаркан-кетаркан. Баъзи йиллар-чи, ҳафта-ю кунларигача хотирангда тошга ўйилгандай ўрнашиб қоларкан. Узоққина болалик даврларим ҳам бир бўлди-ю, сўнгги уч йил ҳам. Ҳаммасини бир бошдан айтиб бера қолайми? Вақтинг бемалолми? Ҳа, бўпти, эшит...

Институтда ўқиб юрган кезларимни эсларсан. Каникулда тажриба ўтказиш учун Кўктеракка бориб турардим. Қўшни қишлоқда эса дадамнинг қадрдони Юсуф ота яшарди. Ҳар борганимда уни кўрмасдан қайтмасдим. Нақадар меҳрибон, нуруний одам эди. Уни кўрсам, дадамни кўргандай бўлардим. Ахир у дадам билан «бир қориндан талашиб тушган, бир кўрпада катта бўлган»дай оғайни экан-да. «Бизнинг оғайнигарчилигимиз ўтларда тобланган,— дерди у.— Ички, ташқи ёвларни қувишда ёнма-ён борганмиз, бир издан оёқ босганмиз. Кўп довюрак, ҳалол, одил инсон эди раҳматлик». Дадам сўнгги урушда разведкачи бўлиб қуршовга тушиб қолган, бир амаллаб қуршовни ёриб чиққану, инвалид бўлиб қайтган. Кейин уни «асирда бўлгансан» деб вақтинча ишдан суриб

қўйишган. Ушанда ҳам Юсуф амаки дадамни ёлғизлатмай, ҳолидан хабар олиб турган. Дадам вафот этганда йиғлаб-йиғлаб ўз қўли билан кўмгани, етим бошимни силаганларичи? Унутиб бўлармиди шундоқ асил инсонни...

Юсуф отани амаки десам, қизи Шакарни синглим ўрнида кўрардим. Амаки бу биттаю битта қизига жуда бино қўйган, хотини ўлгандан кейин қизининг раъйи деб хотинсиз ўтган, бор меҳри-ю топган-таянганини шу ёлғизига бағишлаган, уни еру кўкка ишонмас, «асал қизим, шакар қизим» деб эркалагани эркалаган эди. Шу сабабли Шакарнинг димоғи баланд, айтгани айтган, дегани деган, ноз-неъматнинг асили шуники бўлгандай, тенгқурлари ичида ўктам бўлиб, башанг кийиниб юрарди. Ҳатто бир-икки марта дадаси уни пионер лагери қолиб, аллақайси узоқ ўлкадаги курортга ҳам олиб борганини ҳаммага мақтаниб гапирарди.

Қишлоққа кейинги ёз борганимда кўрсам, Шакар бинойдай катта қиз бўлиб, далада ишлаб юрибди. Ўз бўйидан узун газ чўп тутганча ғўза оралаб у ёқдан-бу ёққа югуришига қараганда табелчилик қилаётган кўринади. Қиз боланинг бўйига етганини одам билмай қоларкан. Илгарилари у мени кўрганда: «Қамолжон ака, бормисиз-э!» дея югура келиб бўйинга осиларди. Бу сафар ундай қилмади. Узоқдан бошини чиройли силкитди-ю, белигача кўмган ғўза орасидан шошмайгина чиқиб келди. Биринчи марта қўл узатиб сўрашди. Бу қилиғи ўзига ҳам эриш туюлдими, юзлари ловиллаб кетди, бодом қовоқлари хиёл бўртиб, хумор кўзлари шўх чақнади. Аммо у кулги тўла кўзларини кўзимга дуч келтиролмай, елкам оша офтобда яллиғланиб ҳовур чиқариб ётган яшил далаларга тикди.

— Эҳ-э, бир йилда шунча ўзгариш-а, Шакар?

— Далаларимиздами?— деди ҳамон узоқдан кўз узмай.

— Ўзингдаям...

— Ҳа-а,— деди, энди менга муғамбирона қараб ва сўзимга ўзича маъно бериб.— Ахир мактабни битириб, колхозчи бўлдим-да.

Шакарнинг бу жавобида ғурур билан бирга қиттай нори-золик оҳанги ҳам сезилиб турарди.

— Табрикласам бўларкан-да, ишқилиб?

— Нима билан табриклайсиз?— деди, энди норозилигини яшириб ўтирмай.— Умидларим бўлакча эди. Институтга кирман деб юрган эдим.

— Нега кирмадинг?

— Бошқалардай ёрдамчим бўлмаса,— деди ўксиниб Шакар.

— Қанақа ёрдамчи?

— Хоҳ, тушунмасликка оласиз-а! Иштихондан ўтишда суяб юборадиган-чи?..

— Э-ҳа, тирговуч керак дегин? Тирговучинг бўлса кучинг камроқ сарф бўлади-ю, кўпда зўр келмайди-да?

Мен бу гапни ҳазил қилиб айтган бўлсам ҳам, Шакарнинг қийиқ қошлари чимирилди. Ранжиганини сездириб қўймаслик учун сўз жиловини бошқа ёққа буриб юборди.

— Дадам билан кўришдингизми? Анчадан бери кўз тутиб ўтиргандилар.

Мен яна ҳазилга олдим:

— «Тезроқ жўнай қолинг. Ишим қолиб кетди», демоқчи-сан-да?

Шуни айтибоқ, жўртгага тез-тез қадам ташлаб катта йўл томон жўнаётган эдим, кетимдан Шакарнинг қўнғироқ овози жаранглади:

— Ҳой, Қамол ака! Мен боргунча кетиб қолманг!

Мен тут дарахтлари панасига ўтганимдан кейин қуюқ япроқлар орасидан кўз ташлаган эдим, Шакарнинг ҳамон изимдан термилиб турганини кўрдим. Сўнг ўз қилиғидан ори келдими ё менинг тикилиб турганимни пайқаб қолдими, чирт ўгирилиб пахтазор оралаб кетди.

Юсуф ота чиндан ҳам мени кутган экан. Худди «Хизр»га йўлиққандай мени маҳкам бағрига босди, гирдикапалак бўлиб ўтқазгани жой тополмай қолди. Билиб турибман, менда гапи бор, бироқ гапни нимадан бошлашни билмасди. Оқ оралаган қуюқ қошлари ёстидаги ақлли, ҳорғин кўзларини менга меҳр ва ўкинч билан тикиб турди-да, ийманиб муддаога ўтди — Шакарнинг ўқишга киришидан сўз очди. Шу ишда ёлғиз менга умид боғлаб ўтирганини яширмади. Шакарнинг хоҳиши пединститутда ўқиб, тарихдан ўқитувчи бўлиб чиқиш. Башарти бизнинг институтга деганда бир нав эди. Мендан математика формулалари-ю, физика қонуларини, қишлоқ хўжалик машиналарининг яратилиши-ю, ишлатилишини суриштирса, жавоб беришим нон ейишдай осон-а. Тарихчилик, ўқитувчиликка келганда-чи, алифни калтак деёлмаслигим турган гап. Аммо ота қадрдонимнинг бирдан бир сўровини қандоқ қилиб ерда қолдирай? Хаёлга ботдим. «Бу иш қўлимдан келмайди», деб на отага, на Шакарга айтолдим. «Ўйлаб кўрайчи», дедим-да, ўз қишлоғимда мўлжаллаган тажриба иш-

ларимни ҳам чала қолдириб, шаҳарга қайтдим. Пединститутга бориб, қабул шартларини билдим. Имтиҳонга тегишли материалларни топдим-да, Шакарга хат ёздим. Тез орада Шакар дадаси билан шаҳарга етиб келди. Юсуф ота еру кўка ишонмайдиган қизини менга топшириб кетди.

Ташвишу таҳликага тўла имтиҳон кунлари келди. Шакар бир танишиникида турарди. Кунига институтнинг боғида учрашдик. Мен унга айрим фанлардан билганимча ёрдамлашардим. Менинг ёрдамим ўргатишдан кўра маслаҳат ва далда бериш эди.

Биринчи имтиҳондан «уч» олиб чиққан куни, билсанг эди, Шакар қанчалик куйди, қанчалик ёнди. У ўзини худди ботқоққа ботиб қолгандай сезиб, шу ботқоқдан чиқишга кўзи етмай қўйган, қайтиб кетиш тараддусига тушиб қолган эди. Мен уни ҳеч кўнгил узмасликка ундасам, у:

— Толеим қурғур паст, фойдаси йўқ,— деди.

— Нега ундай дейсан? Синаб кўрибсанмики толеингни!

— Мана, синаб кўрдим-ку!

— Бе-е, ҳали ҳам ёш боладан баттарсан-а! Шу ҳам толе синаш бўлганими?

— Ҳа, тагин қанақаси бўлади?— Шакар менга гўдакларча содда, бетоқат назар билан тикилди.

Мен «яна қанақа синовлар» бўлишини дарров айтолмадим. Шакар мендан уч ёшгина кичик бўлса ҳам, у мени катта кишидай сезар, айниқса, студент бўлганимга ҳамма нарсани билади деб ўйларди. Мен бўлсам толе ҳақида бошлаб қўйган баҳсимнинг қийинлигини, бунга аниқ жавоб қилишга ожизлигимни бирдан пайқаб қолдим. Чиндан ҳам бахтни синаш учун турмушда яна қанақа синовлар бўлиши мумкин-а?.. Лоп этиб хаёлимга дадамнинг яхши кўрган бир сўзи келди. Қийин кунларда, бошига ҳар хил ташвиш тушган кезларида шундай дерди дадам: «Бахт бир қўрғонки, уни ҳар ким жанг билан қўлга киритади. Бу қўрғонга айланма йўл биланмас, тикка бориш марднинг иши!..» Шакарга шунини айтдим, астойдил уриниб, яна қаттиқроқ тайёрлансанг, институтга кира оласан, деб ишонтирмакчи бўлдим. Шакар бўлса бу гапларга эътибор бермай:

— Уринишнинг ўзигина етармиди! Суянчиқсиз иш юришмайди,— деди.

«Яна ўша фикр» дедим, «тирговуч» тўғрисидаги гап эсимга тушиб. Бу бир ёқдан гашимни келтирса, иккинчи ёқдан ўқинтирарди мени: наҳотки Шакарнинг катта орзу йўлидаги

интилишига мадад бериш қўлимдан келмаса! Мен ўзимни ночор-нотавон, оқибатсиз одамдай сездим.

Шакар менинг маслаҳатим устида ўйланиб қолди-да, яна бир интилиб кўрган эди, гилдирак ботқоқдан чиқиб олгандай бўлди. Қайтадан умид чироғи ёниб, кўнгли ёришди...

Шакарнинг ўқишга қабул қилинган кундаги қувончи оламга сиғмасди. Менга миннатдорчилик билдирмоқчи бўлиб сўз ахтарарди. Буни сезсам ҳам, ҳазил қотиб:

— Ана, Шакар, «тирговуч»сиз ҳам ўтиб олдинг-ку!— дедим.

— «Тирговуч»мас, «суянчиқ» денг,— деди у хандон уриб ва менга чексиз ҳурмат билан самимий боқиб.— Суянчиқсиз барибир ўтиб бўлмасди. Раҳмат, барака топинг.

Қиз боладан, яна тағин дилга яқин бир қиздан шундай миннатдорчилик эшитиш қандай яхши, қандай ҳузур.

Энди Шакар билан ўртамиздаги ака-сингиллик муносабати ёнига ифодалаб бўлмас янги сезгилар қўшилди: улар тўлиб, бойиб, хилма-хил ранглар билан камалакдай товланиб, нозиклашиб борди. Мен уни тез-тез кўргим келиб турарди. Дастлабки вақтларда стипендия теккан кунни биронта яхши китобми, чиройли альбомми совға қилиб уни кўргани борардим. Бора-бора ҳафта сайин кўришадиган бўлдик. Юсуф амаким бот-бот келар, қизи қатори мени ҳам совғалар билан йўқлаб турарди. У ўзининг бутун ҳаракати ва сўзлари орқали Шакар билан мени тобора яқинлаштиришга йўл очарди. Ниҳоят, мен Шакарни бир кун кўрмасдан туролмайдиган бўлдим. Шакарнинг ўзида ҳам дадиллик пайдо бўлиб, менинг олдимга бемалол келадиган бўлди.

Мен тўртинчи курс, Шакар иккинчи курсга ўтган йилимиз Юсуф амаки қишки каникулда бизни қишлоққа чақирди. Борганимизда олдига ўтқазиб, турли даромадлар билан ўз мақсадини англатди: «Икковингиз бир олманинг икки палласи. Олтин узукка ёқут кўздай муносибсиз. Отангиз ҳам ғанимат бўлиб қолди. Кўзим тириклигида бошларингизни қовуштириб, кўнглимни тинчитай...»

Ота бутун қишлоқни чақириб тўйимизни ўтқазди-да, кейин бизни шаҳардаги танишиникига қўйиб кетди.

Киши ўз оиласидан, тақдиридан мамнун бўлса, кундалик турмушдаги камии кўстлар сезилмас экан. Нотаниш шаҳар, қариндош-уруғдан узоқлик, тор ва пастқам кулба, студентликка хос бошқа етишмовчиликлар — буларнинг бирортаси кўзимизга кўринмасди. Тўғрироғи, айниқса менга шунақа эди.

Шакарга ҳам бошда шундай туюларди. Тотув эдик. Фикр-зикримиз бир эди. Бизнинг ўртамиздаги суҳбат нуқул ўтилган дарслар, ҳар икки институт ҳаётидаги янгиликлар, кўрган киномиз, ўқиган китобимиз устида борар, шулардан бошқа нарсаларни ўйлашга вақт ҳам қолмасди. Кўп ўтмасдан десанг, булар орқага сурилди. Булар ўрнини магазинга келган янги мебель, аллақайси бир танишнинг оёғида кўрилган ҳиндча оқ туфли, заргарлик дўқонидаги антиқа билагузукли соат ҳақида Шакар топиб келган янгиликлар эгаллай бошлади. Баъзида эса Шакар дарс тийёрлаш ўрнига «янги модалар» журналдан бир дастасини йиғиб соатларча варақларди. Мен ҳамма ишда Шакарнинг раъйига қарардим, фақат топган «янгилик»ларига унча эътибор бермасдим. Шунда у ажабланарди. Мени «ҳаваси йўқ»қа чиқариб, пича аразлаб ҳам оларди. «Фурсати билан бу нарсаларга ҳам етишиб қоларсан», деб тинчтишга интилсам, тинчланмасди, «ўша кунларга қачон етишаркинмиз-э!» деб энтикиб кўярди. Отасининг юбориб турган унча-мунча буюм, мева-чеваларига қаноат қилмай, бир марта пул сўраб хат ёзди. Мен: «Отанг қариб қолдилар, бу ишинг инсофданмас», деган эдим, шундан кейин бекитиқча хат ёзишга ўтди. Пул келиши биланоқ, ўзига ёққан тақинчоқларга урарди. Бир куни қулоғига марварид зирак, бир куни бўлса бармоғига ёқут кўзли узук тақиб келди. Кўриб ҳайрон қолдим: булар озмунча пул турмас! Дадасидан пул келганда ҳам, қанча келиши мумкин? «Бу қимматбаҳо буюмларни қардан олдинг, Шакар?» деб сўрасам, у дудмол қилиб, «топдим-да» деб қўя қолди. Шунда дилимга (ё алҳазар!) аллақандай гумон шарпа ташлаб ўтгандай бўлди-ю, сиртимга юқтирмадим.

Шакар эрка мижоз бўлиб, бурнидан юқори гапни кўтаролмасди. Жондан севган кишисига ким шамолни раво кўрсин. Ишқилиб, орамизда заррача дилсиёҳлик бўлмаса-ю, мен уни доим кафтимда кўтариб юрсам дердим. Афсуски, кўп ўтмай тагин кутилмаган воқеа устидан чиқдим. Уйга келсам, Шакар диққат билан хат ўқияпти. Шарпамдан чўчиб, хатни гижимлаганча кўйнига тикди.

— Қанақа хат экан?— дедим тепасига бориб.

— Сизга қизиғи йўқ,— деди у қизариниб.

Баттар гумоним ошди. Лоп этиб хаёлимга марварид зирак билан ёқут кўзли узук воқеаси тушди. Беихтиёр Шакарга ёпишиб, кўйнидаги хатни тортиб олмоқчи бўлдим. Бермасдан, мени силтаб ташлади. Сўнг келишмаган қилиғидан ўзининг

ори келди. Хатни кўрсатмаса ҳам, мазмунини айтишга мажбур бўлди. Дадасидан экан. Шакарнинг пул сўраб ёзган кейинги хатига дадаси пул юборолмаслигини билдириб, узини айтибди: бизнинг тўйимизни ўтказганда бирмунча қарздор бўлиб қолган экан, шунини узиб бўлмаганмиш. Бунинг устига ўзи кейинги пайтда кучдан қолган... Шакар бу сўзларни айтган, отасига ачиниш ўрнига, ундан ўпкалангани гап оҳангидан билиниб турарди. Менинг бўлса иситмам чиқиб кетди.

— Сенга неча марта айтган эдим-а, дадангдан пул сўрамагин деб! Ахир қари одамни сиқавериш виждонданми?— дедим ранжиб. Шу билан бирга, Юсуф отанинг қийналиб қолишига бир чеккаси ўзимни ҳам айбдордай сездим. Бечора бизнинг орзу-ҳавасимиз деб қарзга ботибди-да. Бутун қишлоқни тўплаб тўй-томоша қилишнинг ўзи бўладими! Ўша кези мен бунга кўпда парво қилмаган эканман. Ҳозир ўйласам, юрагим орқамга тортиб кетди. Яна дилимдан кечди: ахир тўй қилган одам орқа-ўнгига қараб иш тутса, кўрпага қараб оёқ узатса бўлмасиди. Ким уни катта тўй қилгин деб зўрлабди? Ҳа, балки қизининг хоҳиш-талаби шундай бўлгандир.

— Очиғи-чи, Шакар, дадангни шу оғир аҳволга тушишига сен...— дея туриб, ўзимни ҳам қўшдим,— сен билан мен айбдормиз!

— Нега энди?— деди Шакар бирданига тушунмай. Кейин фикримни уқди-да:— Битта-ю битта қизига сарф қилса қилибди-да!— деди бепарволик билан.

Юсуф амакининг ёрдами тортилиб қолгандан кейин Шакарнинг хархашаси чиқаверди. Стипендия теккан-тегмагани, пулимиз бор-йўқлигига қарамай, ҳали уни, ҳали буни кўнгли тусайверади. Кейинроқ бу қилиғини бош қоронғиликка йўйиб юравердим.

Институтни битирар йилим фарзанд кўрдик. Биринчи фарзанд кўришнинг бахтиёрлигини ҳеч нарсага тенглаб бўлмас экан. Исмини ҳам Бахтиёр қўйдик. Уйимиз бозор бўлди қолди. Лекин Шакар бетобланиб икки ойча касалхонада ётди. Давлат имтиҳони яқинлашган кез. Қуни билан бир оёғим институтда, бир оёғим касалхонада. Кечалари ухламай имтиҳонга тайёрланаман. Бунинг устига, яқинда факультет комсорги бўлиб сайланганман, турли-туман ижтимоий нагузкалар. Қийналиб қолганимни билган ўртоқлар: «Бурнингдан тортса йиқилгудай бўлсан. Ундан кўра ариза бериб имтиҳонни кейинги йилга сура қол!» деб маслаҳат беришди. Мен кўнмадим. Шакарга бўлса аҳволнинг танглигини ҳеч билдирмай-

ман. У тезроқ соғайса бас. У кўзини очиб, табассум билан кутиб олган кунлари бутун чарчоқларим унутилади.

Бахтимга Шакар тузалиб чиқди. Отасининг олдига бориб, ўн кунча туриб келди. Қишлоқ ҳавоси ёқиб, юзлари ширмондай қизариб, аввалгидан ҳам очилиб кетибди.

Шакар қишлоқдан янги гап топиб келган эди. Бизнинг Кўктерагдаги колхоз раиси Турғун Тошматов Юсуф амакини учратганда: «Кувингиз ўқишни битириши билан ўзимизга келаверсин», дебди. (Менга ҳам илгари шундай деган эди.) Раиснинг бу таклифи Юсуф отага жуда маъқул тушибди: «Ҳар нима бўлса-да, отасининг элати. Элатига хизмат қилса отасининг руҳи шод бўлади», дебди. Унинг яқинига боришимизни истаб астойдил бунақа дейиши-ку, табиий албатта. Лекин Шакарнинг ҳам бунга дарров қўшилгани мени ажаблантирди. Уйланиб қолдим. Институтдагилар мени аспирантурадан қолдирамиз, дейишяпти. Бунинг устига Шакар қолиб кетган имтиҳонларини топшириши, яна икки йил ўқиши керак-ку?

Бир куни институтдан келсам, Шакар оғзи қулоғида, кундагидан ортиқ ўйнаб-кулиб қарши олди:

— Кетдик, Қамолжон ака, кетдик, қадрдон чўлимизга!— деб қўлимга хат тутқазди.

Хат Тошматовдан экан. У, қўша-қўша саломдан сўнг колхознинг бош инженерлик ўрни мени кутиб турганини айтибди, тезроқ боришимни сўрабди, ўтиниб сўрабди. Нечук у менга бундай масъул вазифани муносиб кўрибди-а? Ҳали у мени яқиндан дурустроқ билмайди-ку!

Сўнги марта мен Тошматов билан ўзоғ йили комплекс механизациялашган бригада тажрибасидан диплом иши қилгани борганимда кўришган эдим. Ушанда у серҳаракат, ишнинг кўзини биладиган, муомаласи тузук, синчков одам кўринган эди менга, лекин у билан яқиндан танишиб, тузукроқ ҳамгап бўлган эмасдик. Асли кўктераклик эски раисимиз Давроновни ундан яхшироқ танирдим. У ҳам уддабурон, йўқни йўндирадиган, зўр ташкилотчи раҳбар бўлган. Тарқоқ колхозни қовуштириб оёққа турғизган, қолақ қишлоқни бирмунча обод қилган. Аммо муомаласи дағал, оғзи коски бўлиб, одамларни оёқ учида кўрсатарди. Устига-устак, икки хотини борлиги, шаҳардаги хотинига катта пул сарфлаб данғиллама участка қуриб берганлиги маълум бўлгач, ишдан олинган эди. Одамларнинг айтишига қараганда, Тошматов унинг акси эмиш. «Ўзи қаттиққўл, шу билан бирга мурувватли, инсофли», дейишади.

Ишлаганга яраша шунақа одам билан ишласанг тузукуку-я, лекин, очиги, қишлоқда ишлашнинг оғирликлари мени чўчитарди ҳам. Шакарнинг ўқишини ора йўлда қолдириб кетишга ҳеч кўнглим йўқ эди. Шакарнинг бўлса, ажабки, учарга қаноти йўқ, кунига «кетамиз» деб қистагани қистаган.

Мен уни синаш учун сўрайман:

— Узинг-ку, бу ерга келиб ўқишга етишгунча нақ ўпканг кўринди. Уч йил бўлмай шаҳар кўнглингга тегдими?

— Кетамиз дедим, кетамиз!— деди у саволимга очик жавоб беролмай.

Шакарнинг феъли энди менга маълум эди: кетишга бунчалик қизиқаётганининг сабаби, шаҳар ҳаётидан зериккани, қишлоқни астойдил қўмсаб қолганидан эмас. Балки у Тошматовнинг таклифида ўз орзу-ҳавасларининг тезроқ ва тўла-роқ ушалишини кўраётгандир. Шу сабабдан фурсатни бой бермай пединститут раҳбарлари билан сўзлашиб, ўқишининг давомини сиртқи бўлимга кўчирадиган бўлибди. Мен «ўйлаб иш тутиш керак, кейин пушаймон еб ўтирмагин», десам, у:

— Уйчи ўйлагунча, таваккалчи ишини битиради. Ахир иззатингизни билинг-да. Шундоқ колхоз раиси чорлаб чақирса, тананг қилиш ҳам борми. Бўлди, кетамиз!— деб туриб олди.

Ҳар вақтдагидай, яна Шакарнинг раъйига юрдим:

— Майли, борсам борай. Аспирантурага кириш қочмас. Кейинги илмий ишларим ҳам механизация билан боғлиқ-ку. Колхозда бир-икки йил ишласам, қайтага амалий тажрибамни ошириб оламан. Колхозга ҳам фойда, ўзимга ҳам...

Шакар эса севиниб кетганидан бўйнимга осилиб, юзларимдан чўлп-чўлп ўпди...

Бир жойдан иккинчи жойга кўчишнинг ҳам ўзига яраша гашти бор. Айниқса шаҳардан ташқарига — сен учун азиз бўлган жойга, яқин кишилар ҳузурига сафар қилишнинг гаштига не етсин! Тўғри, кейинги вақтлар мени қишлоғимиз билан маҳкам боғловчи нарсалар қолган эмасди — на ота-она, на уй-жой, на яқин қариндош. Шундай бўлса-да, кўнглимнинг аллақарида қишлоққа тортиб турувчи иплар узилмагандай эди.

Эҳтимол, бу иплар болалигимдан кенг дала, эркин табиатга, шу табиатнинг ўзидай содда ва сахий кишиларига юра-

гимда илиқ меҳр туғдирган ота-онамнинг ўчмас хотираларидир.

Балки бу, Кўктераkning ҳар бир тиккайган дарахти-ю, гиёҳи, катта-кичик сўқмоғи-ю, сой ва тўқайлари билан боғланган болалик саргузаштларимдир.

Эҳтимол, Шакар билан орамизда илк бор муҳаббат ўтини ёққан ширин дамларнинг тотли хотираларидир...

Ишқилиб, жуда енгил, тетик кайфиятда Шакар билан машинада йўлга чиқдим. Кўз ўнгимда ўша болалик саргузаштлари жонлана бошлади.

Хув ана, темир йўл пастидаги барикарам бахмал тўшалгандай кенг сайҳонлик. Бир вақтлар шу ерда улоқ чопишарди. Дадам билан отга мингашиб келардим. Бир сафар чавандозларнинг улоқ талашганини томоша қила туриб, сурина-сурина тўдага тушиб қолганим, дадам жон ҳолатда келиб мени отлар оёғи остидан тортқилаб олиб чиққани эсимда.

Ана узундан-узоқ кўприк. Остидан азим дарё тўлқин уриб, ҳовлиқиб оқади. Манзилига мунчаям ошиқмаса-я бу шошқин дарё! Минг шошсин, пайнови қум саҳроларига етиб сингигунча қўймай, неча ерда жилов солиб олишди. Дарё ўз бўйнидаги жиловни узмоқчи бўлиб қутурган шердай ҳамла қилади, тўлқинланиб пишқиради. Лекин одамлар ҳам бўш келмай, жиловни маҳкамроқ тортиша беради. Мана, дарёдан чапга тортилган жилов — катта канал. Қирғоқларидаги дароз кўктерақларни осмондай зилол кўксига акс эттириб, чўлнинг пўрсилдоқ бойлаган ташна лабларини қондирмоқда. Канал бўйлаб бир оз юрганимиздан сўнг, тақир чўл манзараси кино лентасидай лип-лип алмашилиб кетади — пахта майдонлари билан шўр босган ерлар, шоликорлик билан қамишзор ботқоқликлар, поллизлар билан боғ-роғлар...

Мен болалик давримдан чопқиллаб юриб бу чўл яйловларида мол боқиш, экинзор ва боғларни кезиш, бедапояларда ағанашиб тўрғай, қарқуноқларнинг маст сайрашганини тинглашни хуш кўрардим. Ғўза орасига от думидан кўп-кўп тузоқ ясаб қўйиб, тонг палласида беданаларнинг порт-порт илинганини яшириқча кузатиш, кўклам кези дарё тошганда тўр билан балиқ тутиш, тенгқурлар билан кўлларда шўнғиб-шўнғиб бекинмачоқ ўйнаш, чарчаганингда ўтлоқда чалқанча ётиб, она алласидай майин куйловчи ариқлар жилдир-жилдирини тинглаб ором олиш олам-олам ҳузур берарди.

Ана шу бепоеъ, ранг-баранг далаинг ўзига хос олачалпоқ туси зеҳнимга рассом бўёқларидай сингишиб кетганди.

Димоғимга одамни элитиб сархуш этувчи сернеъмат тупроқ исн, ўт-ўланларнинг ёшартирувчи ялпизсимон ҳидлари юқиб қолганди.

Қулоғимга эса, кенг Қўктерак осмонини туну кун тўлдириб турган табиатнинг ажиб ҳислар уйғотувчи бетиним, кўз илғамас бир улуғвор садоси чуқур ўрнашганди.

Шаҳарда юрарканман, гоҳо буларнинг баъзиси хотирам кўкида учар, юлдуздай милтиллаб қоларди-ю, яна шаҳар шовқини ичида қумга ёққан ёмғирдай сингиб кетарди. Ҳозир эса ўша эсдаликлар бари бир йўла қайтиб келгандай бўлди. Қишлоққа яқинлашганимиз сайин ҳаво ўзгариб борар, фирғир чўл шабадаси саратоннинг нафас қисувчи губорини ювиб, киши кўксини яйратарди.

Хув ана, узокдан қадрдон Қўктерак манзаралари кўзга чалина бошлади. У, қўшни қишлоқлар сингари ҳали жиллаям обод бўлиб етмаган бўлса-да, кўзимга иссиқ кўринди. Дала-лар кўҳлироқ, йўллар кенгроқ, кўчалар беткайидаги довдарахтлар баландроқ туюлди. Қишлоғимизга анча файз кириб, кишининг баҳри-дилини очадиган, кўзини қувонтирадиган янгиликлар қўшилганга ўхшади.

Мен ўз хотира ва таассуротларимни ҳаяжон ичида сўзлаб келарканман, Шакар жонқулоғи билан тингларди. Менга тансиқ, яқин кўринган нарсаларни у ҳам ўзиникидай қабул қиларди.

Мана, Қўктерак гузари. Қари толлар остида жойлашган чойхона ёнидан ўтаётганимизда бир тўда киши машинамизни тўсиб чиқди. Улардан иккитасини яхши танирдим: бири «Шўро бува» деб ном чиқарган Қурбон ота — баланд бўйли, очик кўкрагини қоплаган кепчик соқоли-ю сертомир қўлларининг жунигача малла, нуроний қария, иккинчиси, икки йил бурун қишлоқ хўжалик институтини битирган, колхознинг бош агрономи, хушчақчақ оғайним Асад Саримсоқов. У, эски одатини қилиб, бизни тумтароқли сўзлар билан кутиб олиб:

— Кел, эй, азиз ошман. Сени кўриш шарафига муяссар бўлганим учун бахтиёрман! — деди.

Сўрашиб улгурмасимиздан, у Қурбон ота билан ўзаро тортиша кетди. Мазмунидан, бу тўртишув олдинроқ бошланган экан. Гап нима устида десак, бири: «Меҳмонни мен олиб кетман» деса, иккинчиси: «Меҳмон меники, жонажон дўстим!» дерди. Шакар: «Обрўйимиз жуда баланд-ку!» деб менга жиламайиб кўнди. Одамлар бўлса Шўро бува тарафида.

— Инсоф жерак, Асадвой! Қариянинг сазасини ўлдириш

яхшимас. Оппоқ соқолини ҳурмат қилиш керак!— дерди улардан бири.

Қурбон ота юк машинасининг чап зинасига, Асад ўнг зинасига чиқишиб, шофёрга икки томонни кўрсатишади. Довдираб қолган шофёрга мен тепадан имо қилдим: шофёр уста бува бошлаган томонга ҳайдади.

— Кўп сара одамсизу, Шўро бува,— деди Асад,— аммо лекин мошхўрдига қатиқ бўлиб ёшлар ишига аралашаварасиз-да. Раисни ишга сола-сола буни келтиргунча жигарим эзилиб кетди. Эски ошнам билан бир мириқиб отамлашадиган бўлдик деган эдим, тайёрга айёр чиқдингиз-да!..

Ошнамнинг орқа-ўнгига қарамай саннаши чолга айил ботмасмикин деб истиҳолада эдим. Чол унинг қилиқларига ўрганиб кетган эканми ё бизнинг олдимизда изза қилгиси келмадими, унча эламай деди:

— Анчон отамлашаварасан. Меҳмонларни ўзим сўраб олдим раисдан. Агар хоҳлашса, туришаверади кулбамизда. Бувинг ҳам болажонликкина.

Асад яна жавради:

— Кулбангизга ўзингиз зўрға сизгасизу, булар қандай сизсин, шаҳри азимда қулинг ўргилсин жойларга ўрганишган бўлса. Ўзингиз ҳам дарвишсиз-да. Ахир Шўро бува номингиз бор, боз устига колхоз бинокорларининг саркори бўлиб турибсизу, жойингиз товуқнинг катаги...

— Бўзчи белбоққа ёлчимайди, деганини эшитмаганми-сан?— деди ўзига наша қилиб хир-хир кулганча бува.— Қўявер, феъл кенг бўлса, товуқ катагига ҳам сизиб кетаверади ҳар қанча киши.

— Парвоям қилма, бепарвоям бўлма, денг? Ҳа, майли, эсонлик бўлсин,— деб тағин ўзича юпатган бўлди Асад.

Очиғи, менинг кўнглим Шўро буваникига мойил эди. Ҳар нима бўлса ҳам ота қадрдоним, ҳурматли қария, эски қўшни. Раёйига қарасак, ёмон бўлмас. Шакар-чи? У одатдагича янги кишиларга тез элакишиб, очилиб-сочилиб келаётган эди. Чолнинг уйига етиб боришимиз билан эса, Шакарнинг дами ичига тушиб, авзойи ўзгариб қолди. Чунки чолнинг қўрғончаси, ўзи айтганча, эски кулба экан. Толлар билан қуршалган томорқаси мевазор бўлиб, ўрик, олма дарахтларида тўрқовоқ, саъва, булбул қафасчалари илинган, экинзорда қовун, тарвуз пишиб ётган бўлса-да, турар жойи жуда тор — фақат пастаккина қамиш томли, кўҳна икки хонадан иборат эди. Мен бошда бунга парво қилмадим: вақтинчаликка бўлаверади. Раис

бизни аzza-баzza чақиргандан кейин жойнинг гамини еб қўйгандир, деб ўйладим. Лекин Шакар сир бой бериб, уйнинг ер бағирлаган, камбар дерзасидан чимирилиб ичкарига мўралар эди. Ошхона олдида шол дастурхон билан белини боғлаб ўғир янчаётган барваста кампир пилдираб келди-да, Шакарни бағрига боса кетди.

Биз юкларни оз бўлса-да, уч кишилашиб туширар эканмиз, чол мамнуният билан дерди:

— Бисмиллосига падар хоки пойини зиёрат қилиш фарзандга ҳам фарз, ҳам қарз. Раҳматли Жамолбойнинг киндик қони тўкилган ерлар бу...

Ота томорқаси этагидаги яқин бир ерга имо қилди. Юз қадамча нарида, пахтазор чеккасида танҳо қаққайган кўктерак билан бўғоз тутга кўзим тушди. Жуда-жуда таниш иккиси. Бу ерлар пахтазорга айланмасдан бурун шу дарахтлар тагида худди Қурбон отаникидай қамиш бостирмамиз бўларди. Тут пишганда мен устига чиқиб қоқардим. Пастда бўлса: «Ҳой, болам, ҳазир бўл! Кўзингга қара!» дейишиб ойм билан дадам чодир тутиб туришарди. Кейин ойм тутдан шинни қилиб берарди. Тут шинниси билан тут майизи қишда асал ўрнида татирди-да. Ёз бўйи бу бўғоз тут билан терак менга эрмак бўларди. Уларнинг шохларига ин қўйган қарқуноқ, чумчуқ болаларини олиб боқардим. Саратонда шу дарахтлар остидаги супада пашшахона тутиб ётардик. Чўлнинг чивини ёмон хира бўларди-да, чақса юз-кўзингни шишириб юборарди. Қиш кунлари ойналарига сариқ қоғоз тутилган уйимизни шом бўлмасданоқ қоронғи босарди. Дарров лампа ёқиб олардик. Туни билан уйни керосин иси бурқситиб чиқарди. Онам вафот этгандан кейин, дадам бу ерда туrolмади, район марказига кўчиб кетдик. Аммо бир-икки йил ўтгач, инвалид дадамнинг эски касали кўзиди, оғирлашгандан сўнг негадир тагин шу қишлоқни, шу уйни кўмсади. Ўз васиятига кўра, тобутини шу уйдан чиқаришгани эсимда...

Юкларни уйга киритиб бўлганимиздан кейин Қурбон ота чиннидай қилиб жой солинган ўрик тагидаги супага таклиф этди. Дастурхонга нон, узум қўйди-да, полиздан қовун келтириб сўйди. Тил ёрар чўл ананасини мақтай-мақтай ер эканмиз, ота Шакарни чақиритиши ҳам унутмади.

Шакар бўлса ҳар қалай кампир билан апоқ-чапоқ бўлиб олган, биргаликда Бахтиёрга қондан беланчак яшашган, хонани тартибга солишаётган эди. Кампирнинг: «Қадрдон-қимматдон қўшнимнинг келингинаси», деб айланиб-ўргилаётгани,

ҳар сўзида гиргиттон бўлаётгани эшитилиб турарди. Шакар уйдан кўнгли тўлмаган бўлса ҳам, шундоқ меҳрибон кампир чекига тушганидан хурсанд. Ахир тап-тайёр ҳампо, вақти келиб ишга кирсам, боламга ҳам қарашиб юборадиган беминнатгина суянчиқ топаман, деб тушига кирибдими!

Хотинлар чиқавермагач, Асад овоз берди:

— Ҳой, бувижон, азиз меҳмонлар бу ёқда қолиб, нима қилиясиз? Шунақаям бепарволик бўладими. Мундоқ ахир ем-хашагимиздан хабар олинмайдими? Бувамлани шунча бойитганингиз етар, ғаладонни очинг!

— Ҳозир, болам, ҳозир,— деганча кула-кула Зиннат буви ошхона томон пилдиради. Уғирдагини заранг товоққа бўшатиб, бир нима қориштирди-да, ўртага келтириб қўйди.— Олинглар, жўхори талқон, шакар қўшдим.

— Бе-е, бувижон!— деди Асад бежо кулганидан еб турган қовуни оғзидан тушиб.— Мундоқ биқин чиқар таомдан гапирсангиз-чи. Жўхори-пўхорингиз уста бувам билан ўзингизга сийлов. Қимматчиликни эса солиб нима қиласиз!

— Ҳаммаси бўлади, болам. Одамни уялтирмай тургин,— деди хижолат чекиб Зиннат буви.— Нега жўхори талқон қимматчиликни бўларкан, болам. Ота-бобомиздан қолган тансиқ нарса-ку. Сен хуш кўрмасанг, меҳмонлар ейишар.

Мен талқондан кетма-кет икки қошиқ оғзимга солдим. Устидан қовун еб юбордим-да, Асадга:

— Хўл маза бўпти-да. Ойим раҳматли қилиб берарди. Емаганимгаям ўн беш йилча бўлди. Раҳмат, бувижон,— деб кампирни хижолатдан қутқардим.

— Қўйсанг-чи,— деди қўлини силтаб Асад.— Узимизнинг паловхонтўрадан ўтаверсин.

Асадни болалигидан билардим. Ширинтомоқ, маишатга суяги йўқ, таралабедод. Қийниши, тараниши, ҳаракатлари, боринки, сўз оҳангида ҳам унинг шу хусусияти барала сезилиб турарди. Шунга қарамай, унинг бир қоп ёнғоқ бўлиб, кўнгли очиқлиги менга ёқарди. Ҳозир эса кампирга қилган қўпол ҳазили учун бир нарса деб дакки бермоқчи бўлиб турардим, Қурбон отанинг ўзи ўхшатиб тузлади:

— Пўконингиздан ел ўтмаган-де, Асадвой. Унча-мунча нарсани назар-писанд қилмайсиз. Худди ота-бобонгиз ёғ ичиб, яланғоч ётгандай...

Асад қарияга ён бериб қўя қолса ҳам бўларди-ю, яна тили кичиб, ўтган замон билан ҳозирги замоннинг фарқи устида «лекция ўқиб» кетди.

— Биз, ҳозир, бобой, хабарингиз бўлса, коммунизм қуряп-миз-а? Шунга қараб бўлсинда ҳамма ишимиз, а, лаббай?— деб томоғини қириб қўйди Асад.

— Хуллас, демоқчисанки...— бобойнинг кулгиси қистаб, гапи оғзида қолди.

— Ҳа, келишдик. Тушунган одамнинг садағаси кетсанг бўлади,— деб Асад ошхонага бўйин чўзди.— Ҳов, бувижон. Аввал таом, баъдаз калом. Қани, барра сабздан келгирингчи, хумордан чиқиб бир тўғрай. Сизни ҳам уринтирмай ўзим шундоқ паловхонтўра ясайки, ўликлар еса тириладиган, тириклар еса дингиллайдиган бўлсин.

Ялпи кулги орасида кампирнинг завқ билан қих-қихлагани ажралиб турарди.

— Вой, доли-ғули бўлмай кет-эй, вой, сени туққан онанг ўлмасин-эй,— деганича у ошхонада ғаладонларни титкилашга тушди. Лип этиб ёнига Асад борди-да:

— Менга, бувижон, мўлгина қилиб масаллиқни нақд қилинг-да, ўзингиз томоша қилиб ўтиринг. Қанд қилиб юбораман, ҳа,— у овозини пастлатиб деди,— мен дамлаган ошни еганингиздан кейин-чи, кампиршо, белингиздаги белбоғни ҳам чечиб, уста бувамга қош қоқиб қоласиз...— Асад, уста эшитмадимикан, деб бу ёққа бир қараб олди.

Кампир бўлса Асаднинг елкасига бир уриб:

— Вой, гапинг қурсин-э, вой, шавақи бўлмай кет-э,— деганча, ори келиб белбоғини ечиб ташлади.

Ҳангама билан ош энди дамланганда колхоз раиси Турғун Тошматов кириб келди. Бу киши билан илгари оз учрашган бўлсам ҳам, ўзини жуда яқин олиб бел тутишиб кўришди. Чамамда, мени орқаворатдан яхшигина билиб олган бўлса керак. У, ўрта ёшли, хийла тўлалигидан бўйи паст кўринадиган, серҳаракат, одамга тез элакишиб кетадиган шинаванда киши эди.

Раис шошиб турган экан. Оёқ устида сўзлашди-да, бизнинг келганимиздан бениҳоят хурсандлигини билдирди. Узи кутиб ололмагани учун уэр сўради. Ичкаридан Бахтиёрни кўтариб чиққан Шакар раис билан саломлашаркан, раис болани қўлига олди-да, суйиб гапга солган бўлди:

— О, баракалла, йигитча. Дадангизнинг қишлоғини топиб келибсиз-да. Дадангиз билан аянгизни бошлаб келибсиз-да, о баракалла!— Кейин мен билан Шакарга қаради.— Чўлимизнинг шунақа меҳригёси бор, бир марта тузини тотган одам албатта қайтиб келади. Сизлар-ку, ўзимизникисиз. Мен сиз-

ларга боғда жой тайёрлатган эдим. Бу ёқда ота қадрдонингиз ҳеч қўймадилар, бизда қўнишсин деб.

— Бу ер ҳам ўз уйлари-да,— деди уста бува, бизни бир қадам жилдиргиси келмай.

— Хоҳласаларинг шу ерда тура туринглар. Вақтинча. Янги уй битгунча. Майлими, келин?— деб раис Шакарга қаради.

Шакар, «майли» дейишга тили бормай, бир чеккаси катталар олдида одоб сақлаб, менга бурилди. Мен чақиришга чақириб, жой тайёрлашмаганига ҳайрон бўлдим у ноилож «майли» деб юбордим. Раис қаноат ҳосил қилди, қолган гапларни кейин гаплашаверамиз, деб эшикка юзланган эди, ошхонадан Асаднинг овози келди:

— Ҳов, Турғунбой ака! Ошга марҳамат!..

Шўро бува қўймагач, раис эшикдан қайтди. Асад сопол лаганда ошни сузиб келтирди. Раис супа лабига омонатгина ўтирди-ю, икки ошам олиб, ўрнидан турди. Асад унга дарров косадаги шакаробдан тутди. Раис:

— Ошни ким қилган бўлсаям пазанда экан,— деди Асадга шамма қилиб.— Меники узрли. Қўзғалманглар.

Раис хайралаша туриб, менга эрталаб машина юборишини, районга бориб ишлаб чиқариш бошқармаси бошлиғи Сардор билан танишиб келишим кераклигини уқтирди. Мен нега шундай деганини тушунолмаб қолган эдим, Асад шунақа таомил борлигини, ўзи ҳам ишга келганда Сардорнинг қабулидан ўтганини айтиб берди.

— Хўп, бамаъни одаму, шунақа жонсараклиги бор-да,— деди ота, тайёр ошни ташлаб кетган раисдан нолиб.— Ўзи ҳам тинмайди, бошқаларга ҳам тиним бермайди. Айниқса терим маъражаси бошланиб куни туғди энди...

— Дидигаям тан бериб қўйинг-да, буважон. Бир луқма татигандаёқ, ким дамлаганини пайқаб олди-я!— деб яна сўз маромини ўзига бурди Асад.

— Кимнинг қўлидан кўпроқ таом ейилса, ўшаникига ўрганиб қолинади-да...

Шўро бува бунни тагдор қилиб айтган бўлса-да, Асад сиртига юқтирмади. Аксинча, ўзининг пазандалиги, шу ҳунари билан баъзан ҳатто катта меҳмонларни ҳам қойил қила олишлигидан завқланиб, ҳаммага бир-бир қўз қисиб олди.

Бизни кўргани бўлсамикин, ош устига тагин бир неча хотин, эркак кирди. Улар қовун, узум, яна алланималар кўтаришиб олган эди. «Кўрганимиз — кўришганимиз» деб бош иргашдик-да, дастурхон устида танишиб олдик. Қўшнилари экан.

Ҳали келиб тушган пайтимизда менга, бу чет қўрғонча денгиздаги оролдай бутун қишлоқдан ажралиб қолган бир хилват жой бўлиб кўринган, мен-ку кўникиб кетарман, Шакарга қандай бўлади деб юрагим орқамга тортган эди. Хайриятки, бу уйимиз ҳам хийла гавжум бўладиган кўринади.

Алла-паллагача кўшнилари билан ўтган-кетганлар, шаҳар хотиралари, қишлоқ янгиликлари, одамлар устида суҳбатлашиб ўтирдик. Энг пировардида Асад кўзғалди.

— Асти ҳам еманглар,— деди аввал менга, кейин Шакарга далда берган бўлиб,— зериктирмаймиз. Жуфти ҳалолимиз Тўфaxon билан таништириб қўяман. Эрта кечқурун бизникига ташриф буюрасизлар...

Район ишлаб чиқариш бошқармаси бошлигининг қабулхонаси. Одам зич. Қўш телефонни икки қулоғига тутиб, гоҳ ўнг трубкага, гоҳ чап трубкага пуфлаб «алло»лаётган, лайлак уясига ўхшатиб сочини турмаклаган жувоннинг бўшадини кутиб турган эдим. Бўшагач, фамилиямни сўради-да, олдидаги рўйхатига тиркаб, ўтиришга ишора қилди. Ўтириб, хийла вақт кутдим. Ойнасидан офтоб тушмайдиган, ҳавоси паст хона ўтирганларнинг тўхтовсиз чекишидан янада дим бўлиб, нафасни бўғар эди. «Мумкин бўлса кириб сўради-да, олдидаги рўйхатига тиркаб, ўгиришга ишора қилиб бўялган ингичка қошини зарда биланми, ноз биланми ғалати чимирди-да, рўйхатни олиб ичкари кириб кетди. Кўп ўтмасдан чиқди-ю, боягидай чимирилганча, «кутар экансиз», деб қўйди.

Сабрим чидамай, ташқарига чиқдим. Дарахтзор, лекин ёз бўйи сув кўрмаганидан чанги чиқиб, шўралаб ётган ҳовлида айланиб юрган эдим, қабулхона форточкасидан қулогимга жувоннинг:

— «Алло, алло, ўртоқ Тошматовмисиз? Ассалому алайкум, Турғунбой ака!..»— деган овози кирди. Бу овоз боягидан кўра очикроқ, майинроқ эшитиларди.

Лаҳза ўтмай дераза қия очилиб, «лайлак уя» кўринди. Жувон менга им қоқди. Хурсанд бўлганча гириллаб кирдим. Жувон, кутиб ўтирувчиларни гижинтириб, мени оёғимни ерга тегизмай бошлиқ олдига киргизиб қўйди. Нега бундоқ ишим тезлашиб кетганига тушуниб етгунимча йўқ эди, бошлиқ катта кабинетнинг тўридаги баланд стол ёнига чиқиб:

— Келинг, йигитча, келинг, «мени Тошматов юбордилар», деб бир оғиз айтмабсиз-да!— деганча очик чехра билан кўл узатди. «Демак, Тошматовни жуда ҳурмат қилар экан».

Сардоров мени «Т» ҳарфи шаклида қўйилган қўшимча стол ёнига таклиф қилди-да, ўзи қаршимга ўтирди. Бир қарашда у ўрта ёшли кўринса-да, заҳил рангига улуглик бағишлаб турган пешана ажинлари, устарада қирилиб арчилган тухумдай йилтиллаб турган япасқи боши, ҳорғинроқ боқувчи ақлли чағир кўзлари остидаги халталарнинг кенгайганлигига қараб, элликлардан ошиб кетганини билиш қийин эмасди. Унинг симоб ранг башанг усти бошидан тортиб кабинетдаги жиҳозларгача дид билан хилланган, бошлиқнинг қимматбаҳо, айланувчи креслоси пухта, вазмин, деворларнинг бўёғи ҳам одми, худди одамни елкасидан босаётгандай эди. Шу сабаблимикин, Сардоровнинг қаршисига ўтирганимдан сўнг салобат босди. Саволларига тўхтала-тўхтала жавоб бердим. У ўз одатичами, ёки мени яхшироқ таниб, сўзимни қулоғига маҳкамроқ қуйиб олиш учунми, бошини чапга эгиб, қошини айри қилиб тингларди. Шу ҳол менинг эркин сўзлашимга халал бераётгандай бўларди. Айниқса, унинг отам ҳақидаги саволларига жавоб қилишда қийналдим. У, отамнинг исми, фамилиясини қайтариб сўради, олдидаги қоғозга: «Жамолбой Тўйчиев» деб ёзди-да, ўқишим ва ишим бу ёқда қолиб, отамни суриштира кетди. Ҳикоя қилар эканман, Сардоровнинг рангида ва овозида ўзгариш сездим. Отам таржимаи ҳолининг оғир жойи — урушда асир тушгани, кейин қамалиб чиққани — Сардоровнинг ҳам юрагига қаттиқ ботди шекилли, деб ўйладим. Энди бу ҳақда бошқа гап айлантирмас деб турсам, қайтага шу томонга кўпроқ қизиқиб қолди. Дастлаб очик, самимий бўлиб кўринган чехрасида тараддудми, гумонсирашми, нималигини тушуниб бўлмайдиган бир дудмол ифода пайдо бўлди. Энди у менинг ҳар қайси сўзимни торозига солиб, ичимдан бир нимани суғуриб олишга интилгандай ўйланиб тинглар, илмоқли саволлар берар, салмоқланиб, димоғида ноаниқ жавоб қиларди.

Хуллас, суҳбатимиз чўзилинкаради. Бу орада неча топқир телефон жиринглаб, Сардоров ўрнидан туриб келди. У, баъзан телефонда сўзлашганда мен билан сўзлашгандаги босиқликдан асар қолмас, бутунлай бошқача, амирона буйруқ оҳангига ўтарди. Сўнгги гал сўзлашганда эса Сардоровнинг бирдан овози ўзгарди. Кулиб туриб, мулоимлик билан, ҳар гапда ўша одамнинг номини қўшиб муомала қилди. Унинг

кайфияти ўзгарганидан хурсанд бўлиб турувдим, трубкани қўйди-ю, айланадиган креслога оғир чўкиб девордаги кнопкани босди. Секретарь жувон кираркан, Сардоров бутунлай расмий бир тусга ўтиб:

— Уртоқ Тўйчиевга анкета бериб юборинг,— деб буюрди. Кейин менга:— Анкетани тўлдириб келинг-чи...— деб гапни узди-да, столдаги қоғозларига алахсиди.

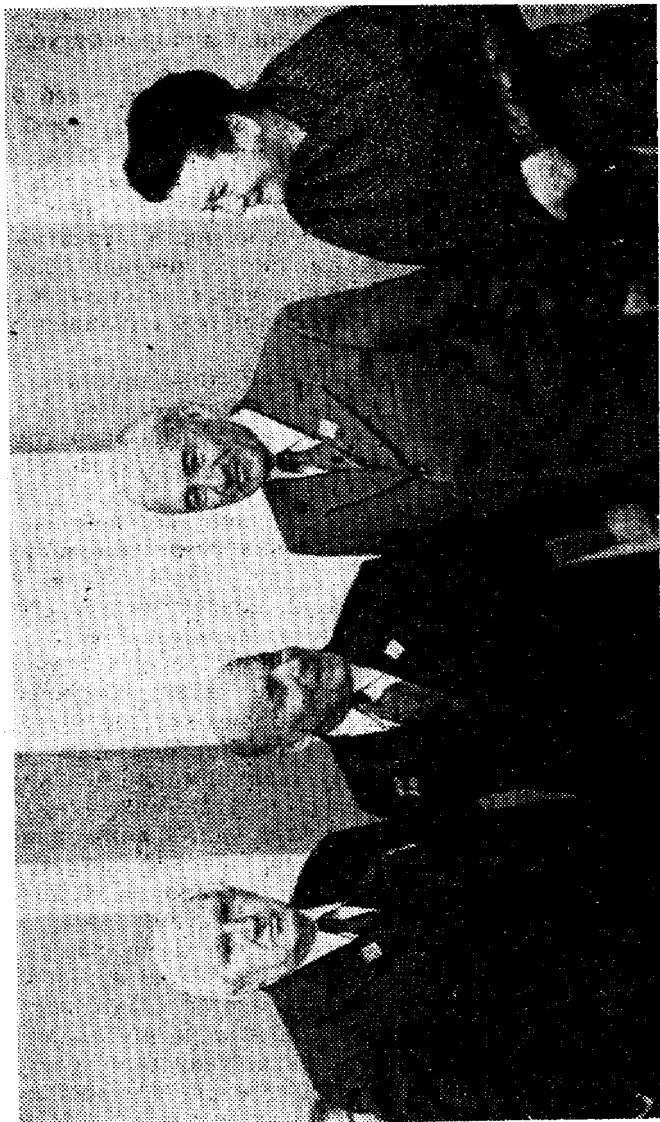
Мен нима бўлганини, нима бўлишини англамасдан чиқдим. Жувон анкета бериш ниятида бўлса керак, «бирпас туринг» деди. Бирпас ўтирдиму, аммо ортиқ кутишга фурсатим ва тоқатим етмай, жўнаб кетдим. Кабинетда анчайин бўлиб эшитилган: «Анкетани тўлдириб келинг-чи...» деган ланж сўз, нарироқ боргач, каттакон бир хитоб аломатига айланиб, миямни болғадай чақмоқда эди.

Шакар мени йўлда дадасиникида кутиб ўтирган эди. Яхши ҳам кирганим. Юсуф отанинг тоби қочиб қолибди. Унинг ҳолидан Шакарнинг аммаси хабар олиб турган экан. Мен, Шакарни бир-икки кунга қолдирсаммикин деган эдим, Юсуф ота кўнмади:

— Кеча кўчиб келиб, бугун йўқолиб кетсаларинг яхши бўлмас. Шукур, тузукман пича. Оралигимиз жилла узоқмаску энди. Шамолларинг тегиб туради,— деди. Унинг сўзини ерда қолдирмай қишлоққа келиб қолганимиздан бениҳоят вақти чоғ бўлгани учун ҳам руҳи тетиклашган эди.

...Машинани узоқ ушлаб қолганимга раисдан узр сўрай, ҳам Сардоров билан бўлган суҳбатни айтай деб идорага келсам, раис чиқиб кетаётган экан. «Бориб келдингми?» деди-ю, бошқа гап сўрамасдан машинага ўтирди. Мени ҳам ўтқазиб, дала томон юрди. Кетаётибмизу, бошқармада бўлган гапни айтиб берай деб неча бор оғиз жуфтлайман, ҳеч ўнқови келмайди. Раис ўз хаёли билан банд эди. У қишлоқнинг тўрт томонидан далаларга чиқиб борувчи янги асфальтланган йўллари, унда-мунда очила бошлаган пахталарни кўздан кечирди, хирмон ерини текислаб, тош-торози қўйиб янги ҳосилни қабул қилишга қандай ҳозирлик кўрилаётгани, дала шийпонларида иссиқ овқат қандай уюштирилаётгани ва бошқаларни текшира бошлади. Йўл-йўлакай у менга колхознинг пахта майдонларини таништириб, бу йилги план, шу пландан неча проценти машина зиммасига тушишлигини гапира кетди.

Қишлоққа қайтишда колхознинг машина саройини ҳам сиртдан кўриб ўтдик. Мен саройда қолсаммикин дедиму, лекин раис билан гаплашиб олиш илинжида бирга кетдим. Икки

СССР ёзувчиларининг VI съезиди: Николай Тихонов, Иссаг Султон, Ҳаким Назир ва Антонина Коптсева (Москва, Кремль, 1976 йил, июнь)

соатча бирга юрган бўлсак ҳам, менинг гапимга - навбат келмади. Раис, гўё бошқармадаги ҳамма гапимиздан аллақачон хабардордай, бу хусусда лом-мим демади. Кеча Шўро бува-никидаги қисқа суҳбатимиздан: раис жуда сезгир, одамохун, биров билан кўришганда ҳатто киприк қоқишидан дилидаги ни уқиб оладиган синчков киши экан, деган хулосага келган эдим. Бугунги муомаласидан ҳайрон қолдим: ё нашаси пастроқ, ё мияси ҳаддан ташқари ташвишга тўла.

(Шундай қилиб, Сардоров билан ўртадаги кўнгилсиз суҳбатимиз сабаби бирмунча вақтгача менга жумбоқ бўлиб қолди. Нарироққа бориб, бу жумбоқ тасодифан уч берди...)

Кечқурун эр-хотин Асадникига бордик.

Янгидан бузиб тузатилаётган қишлоқ марказида қўш-қўш кўк деразалари ярақлаб турган, қадди баланд, кўркам бинолардан бири. Ола-була қилиб мойланган дарвоза олдида бизни Асад хушчақчақлик билан:

— Э, келинглр, қадамларингга ҳасанот. Кўчамизга қандай ярашдиларингиз-а!— деб кутиб олди.

Унинг ёнида дуркун, кийимлари ўзига ярашган бўлса ҳам оқ сариқ бетлари офтобда тарам-тарам бўлиб куйган, одмигина жувон — Тўфахон турарди.

Мен олдинроқ унинг таърифини эшитган эдим, шу йилнинг бошида бўлган ёш механизаторлар слёти кунлари газетада сурати босилган эди. Суратда бежиримроқ кўринган эди.

Асад бизни олдиндан танитиб қўйган экан, Тўфахон худди яқин кишисидай қуюқ кўришди. Кеча бизни кутиб ололмаганидан афсусланди.

— Шунча ҳаракат қилсаму, тўқайдан жилиб келолмасам-а. Ишим қурсин, нуқул чоп-чоп, тинимим йўқ...— деб шикоятланган бўлди. Унинг бу шикоятумуз сўзларида ўз ишидан киши билмас фахрланиш оҳанги ҳам сезилиб турарди.

Бизни ичкарига бошлашди. Эшик олдидан тортиб ҳовлигача ёғ тушса ялағудай супурилиб, сув сепилган. Теварагида атиргул, райҳонлар ўсган, цемент ҳовуз устига чорси каравот, уй даҳанасига узун столлар қўйиб дастурхон ёзилган. Шакар секин мени туртиб: «Тўй-пўй бўлаётганга ўхшайдими? Қуруқ келаверибмиз-ку!» деб қўйди. Мен Асаддан нима бўлаётганини сўрадим. У столга ноз-неъматларни қўяётиб:

— Узумини егину, боғини суриштира, ошнам. Қайнананг суйган экан, тантана устидан чиқиб қолдинг.— деди кулиб.

— Одамни уялтирдинг-ку. Қанақа тантана ўзи?

Идиш кўтариб ёнимиздан Тўфaxon ўтган эди, Асад унинг семиз билагидан тутиб, деди:

— Мана шу жонон билан ошиқ-маъшиқ бўлиб топишганимизнинг уч йиллиги тантанаси!

Ҳамма кулиб юборди. Тўфaxon айниқса шарақлаб кулиб, кўлидаги идишларни тушириб юборай деди.

— Бичиб-тўқишга уста бу киши, шунақа!

Дарров Асад унинг кўлидан идишларни тортиб олди:

— Уринмасинлар, хоним. Меҳмонларга қарасинлар.

Тўфaxon бизни судраганча столнинг тўрига ўтқазиб кўйди. У нари кетгач, секин пастроққа тушиб олдик. Кўп ўтмай, стол атрофи меҳмонларга тўлди. Қаравотга кексалар чиқишди. Кексалардан битта Шўро бува столга, раиснинг қаватига ўтирди.

Тошматов ўрнидан турди-да, ҳеч кимнинг ҳам кўнгли қолмасин дегандай, меҳмонларни номма-ном тилга олди. Аксарияти колхознинг бригада бошлиқлари, ферма мудирлари бўлиб, яна кўшни қишлоқлардан келган дўст-ёрлар, бир-иккита район ходимлари ҳам бор эди. Қадаҳлар тўлдирилгач, раис ўтиришни бошлаб, Тўфaxon ва Асадни янги уй-жой билан табриклади. Шундан кейингина биз, ҳовли тўйи бўлаётганини билдик. Раис биринчи қадахни Тўфaxon соғлиғи учун кўтаришни таклиф қилди. Сўнг, Тўфaxonни узундан-узоқ таърифлаб кетди: унинг номи ёнига колхознинг «донгдор бригадири», «чўл лочини» каби сифатларни кўшди. Айниқса, Тўфaxonнинг тўқайдаги қолоқ бригадага бош бўлиб, жонбозлик билан уни илғор бригадага айлантирганини мақтаганда кўпчиликнинг оғзи очилиб қолди. Раиснинг Тўфaxonни ўз қизидай эркалаб сўзлаётганини эшитиб, бу ўтиришда анчагина хотин-қиз қатнашаётганини кўриб, дилимдан кечди: «Умуман колхозимизда хотин-қизларга эътибор дуруст кўринади».

Тезда ўтириш жонланиб кетди. Меҳмонлар қистатмасдан бирин-кетин туриб қадах кўтара бошлашди. Ял-ял ёниб хизмат қилиб юрган Тўфaxon ўз шаънига айтилаётган сўзларга алоҳида диққат бериб, ўз тақдирдан мамнун кишидай тинглар, нотикича ташаккур билдириб бош эгиб кўярди. Нима учундир бу гапларга Асад парво қилмас эди. Шу билан бирга, хотинларнинг лоқайдлиги мени ажаблантирди. Шунча жон куйдириб айтилаётган ширин сўзларни эшитмаётгандай, бир-бирлари билан пичир-пичир қилишарди. Бошда раис: «Колхоз партия ташкилоти секретари, бригадир Норбуви Ҳасанова»,

деб таништирган жувон Шакарнинг ўнг ёғида ўтирарди. Раис, «сўзлайсизми»? деб икки-уч имо қилди. Аммо Норбуви унамади. Бу сухсур кўзли, дўсира жувон афтидан хийла пишиқпукхта, бамаъни, фаол кўринса ҳам суҳбатга қўшилмас, унча очилмасди. «Димоғдормикин ё бирон нарсадан кўнгли тўлмаяптимикин», деб қўйдим ичимда. Гоҳо у Шакар билан бирикки оғиз гаплашиб, «олинг, олинг» қилишиб қўярди, холос.

Норбувининг ва бошқа хотин-қизларнинг жим ўтириши зиёфатни хиёл совутиб қўяётгандай туюлган эди. Раис сезгирлик қилиб, навбатдаги қадаҳни колхоз хотин-қизлари учун кўтаришни таклиф этди. Худди шундоқ пайтни кутиб тургандай, бирдан Шўро буванинг хаста овози кўтарилди. У ўридан туриб, чойми, ичимликми қўйилган пиёлани тутди, малла соқолини серкиллашиб бир-икки томоғини қиргандан сўнг, деди:

— Раис укамнинг сўзига қўшилишмоқчиман. Нафсиламр гап, колхозимизнинг ободлиги, оила-рўзгоримизнинг қут-баракаси, файзи, аёлларимиз туфайли, ана шу барака топкурлар шарофатидан-да. Шуларнинг жафокашлиги, ғамхўрлиги бўлмаса, инсоф билан айтинглари-чи, биродарлар, биз тилимизни узун қилиб юролармидик, а?!

Эркаклар гурра чапак чалишди. Хотин-қизлар ибo ҳам ғурур аралаш бир-бирларига жилмайиб олишди. Шу чоққача ўчоқ бошида бўлган Зиннат буви стол яқинида пайдо бўлиб, каравотдагилардан дока рўмоли билан бетини пана қилган ҳолда буванинг сўзларига қулоқ берди. Буни ҳаммадан олдин фаҳмлаган Асад жим қололмади:

— Ҳа, ёқмай кетсин, кампиршо! Шу мақтовлардан кейин яна кўпроқ бувамлага ноз-карашма қилиб юрманг-а!— деб ҳаммани кулдирди.

Зиннат буви эса: «Вой, шавақи бўлмай кет-э, одамни номусга ўлдирдинг!» деб, қих-қихлаганча ошхонага ўзини урди.

Хотинлардан бири ботирроқ чиқиб, Асаднинг гапини илиб олди:

— Ҳа, ноз-карашма қилсалар арзимабдими! Қўлларига гулдай ҳунарлари бўлса. Узингиз ҳам, укажон, бувимларнинг ширин-шакар таомларини еб олиб кекирдагингизни чўзясиз-да!

Энди эркаклардан бурун хотинлар чапакни гуриллатишди, қийқириқ бўлди. Норбуви ҳам чапакка қўшилди, у хийла очилган эди. Зиёфат қизиган сари қадаҳ мавзуи мезбондан кўра меҳмон аёлларга бурилиб бормоқда эди.

Шу чоғ дарвозада машина тўхтаб, савлат тўкканча Сардоров кириб келди-ю, яна мавзу аслига қайтди. У ўтираркан, меҳмонлар билан бош қимирлатиб саломлашган бўлди. Кечиккани учун узр сўраб, мезбон соғлиғига қадаҳ кўтарди. Тўфахон шаънига боя раис айтиб ўтган сўзларга бошқачароқ тўн кийгизиб гапирди. Сардоров кўзимга эрталаб кабинетида ўтиргандагидан ёшроқ, очикроқ кўриниб кетди. Ушами, бошқами? Ҳа, ўша. Фақат кабинетдан ташқарида жўнроқ кўринар экан-да. Дастлабки дақиқаларда ҳурмат юзасидан меҳмонлар унинг сўзларига қулоқ берсалар ҳам, сал ўтгач, тингловчилар озия борди. Кўпчилик ўзича гапга тушиб, косагулнинг амри ўтмай қолди. Сардоров ҳам раисга бурилиб, икковлари қандайдир муҳим масала устида сўзга киришган маҳал, стол атрофида одамлар сийраклаша бошлади.

Шакар Бахтиёрни Тўфахоннинг катта уйига ухлатиб чиққан, ундан тез-тез хабар олиб турарди. Ҳар кирганда, уйдаги жиҳозларни мақтаб чиқарди. Бир гал сўнгги марка телевизори гапирса, бир гал учиб юрувчи фаришталар сурати солинган ажойиб гулкўрпа билан катта уйни бутун энлаган туркман ипак гиламини ҳавас билан таърифларди. Шакар охириги марта кирганда қайтиб чиқавермади. Ундан хабар олгани турдим. Бахтиёр уйғониб кетган экан, кўтариб Шакар уйдан чиқди. Унинг кетгиси келиб қолган эди. Буни пайқаган Тўфахон зорланиб:

— Ҳали тузуккина гаплашганимиз йўғ-а, ўртоқжон. Ётиб қоласиз,— деб чака-чарвидай ёпишиб олди.

Қимдир мева дарахтлари, гулзорлар орасида чочилиб юрган меҳмонларни жамлаш мақсадида ровондаги радиолани қўйиб юборди. Кетма-кет дилрабо куйлар таралди. Музыка кетидан хотин кишининг шахт овози янграб қолди. Ҳамма жим қулоқ берди: «Тўфахоннинг овозими? Ҳа, ҳа, худди ўзи! Тўфахон гапиряпти, Тўфахон!» деб меҳмонлар ровонга яқинлашди. Тўфахоннинг ўзи бўлса бошқа хонадан илжайиб чиқиб келяпти. Бу қандай бўлди? Радиоданми?.. Йўқ, магнитофон экан. Диққат билан қулоқ бердик — ўзгинасининг шанғироқ овози. Гап, Тўфахоннинг бу йил ўз бригадасида мўл ҳосил учун қандай курашгани, куз мавсумида эллик гектар ердаги пахтасини машина билан ўзи теражаги, планни қандай бўлса-да, ошириб адо этажаги устида борарди. Тўфахон шу сўзларни худди бирон катта мажлисда минбардан гапираётганга ўхшарди. Салмоқлаб, сал кучаниб, айрим сўзларга урғу бериб сўзларди. Масалан у: «Мен» деган сўзни ажратиброқ, «албат-

та бажараман» деган оддий сўзларни одамлар ишонадиган қилиш учунми «ал-бат-та ба-жа-раман!» деб ҳижжалаб хитоб билан айтарди. «Сизларни ҳам ўзим билан тенглашишга чақираман!» деган охирги жумласи янада баландроқ, тантаналироқ бўлиб чиқди.

Тўфахоннинг сўзини эшитаётиб баъзилар елкасини қисди, баъзилар пиқ-пиқ кулди. Ахир ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, ўзидан-ўзи уйда ўтириб кимга ваъз қилгану, уни ким эшитган — шуниси ҳайрон қоларли эди-да. Буни шу тобда Тўфахоннинг ўзидан сўраб билишнинг иложи йўқ эди. Чунки уни Сардоров билан раис ўз олдиларига ўтқазиб, гапга солишаётган эди. Эҳтимол, Тўфахон, магнитофон олдида ўзича эрмакка шундай қилгандир, у ваъзхонлик қилгану, Асад эшитиб ёзиб олгандир? Мен шу мулоҳазани Асадга билдирган эдим, Асад, кайфи ошганиданми, хотини катталар билан гапни чортанг қилаётгани учунми, тўлиб турган экан, кесатиқ аралаш деди:

— Эрмак-пермаги йўқ, ошнам. Ҳақиқий нутқ бу. Қаллиғимиз кейинги вақтда шунақанги ваъзхон бўлиб қолганлар. Эртага обласной слётда ваъз қилмоқчилар. Магнитофондагиси — репетиция!..

— Ҳа, репетиция дегин,— кулгим қистаб кетди, тағин қизиқиб суриштирдим.— Нутқи жуда мазмундор, силлиқ чиқибди. Келинчакнинг илми жойида экан-да, а?

— Бе-е, йўл бўлсин,— деди у энсаси қотиб ва кўрсатгич бармоғини ўз кўкрагига нуқиб.— Мана бу мирзанинг хизматлари бу. Раис амаким айтиб турганлар, камина ёзганлар қофиясини келиштириб.

— Э, қўйсанг-чи,— дедим, шунчаки тўқиётган гумон қилиб.

— Дўстиммисан, ҳей, ишонмайсанми, менга-я? Эҳ, билмайсан, дўстим, билмайсан...— деб яна бармоғини кўкрагига нуқа бошлади. Кейин бирдан эркалиги тутган боладай тўлиқиб, елкамга қўл ташлади-да, нимадир демоқчи бўлган ерида айтолмай уф тортиди.

— Шундай шодиёна кунда диққатбозлик? Сенга ҳеч ярашмайди, оғайним. «Парвоям қилма, бепарвоям бўлма» дейсан-қу ўзинг. Ҳа, ишларинг беш экан!..— дедим уни юпатишга уришиб.

— Нимаси «беш»? Мана, сен келдинг, дўстим, энди «беш» бўлади,— деди у. Мен «нега?» деб савол назари билан қараб қолган эдим, у тушунтирган бўлди.— Сиқилиброқ юрганидим.

Мундоқ дил тортиб отамлашадиган одам йўқ. Нимагадир ёт-сирашадими, ёнимга ёпишиб келишмайди.

— Нега довдирайверасан. Уйингга шунча одам йиғилиб ўтирибди-ку?

— Чақиргандан кейин келган-да.

— Хурсанд бўлишинг керак. Шунақа обрўли экан хотининг.

Асад қўлини силтаб:

— Шунақа бўлмаганда қайтага тинчроқ ухлардим,— деб қўйди.

Асаднинг бу думи хуржунда гаплари, ношукурчиликлари менга жуда ғалати туюлди. Олдинига ҳайрон бўлдим. Кейин кайфнинг давасига йўйиб қўя қолдим.

Вақт тунга оғиб, одамлар хайрлашмасданоқ кетиб бўлишган эди.

Нарироқда боласини кўтариб Зиннат буви билан турган Шакар: «Юра қолинг!» деб менга имларди. Мен оғайнимдан бир амаллаб ажралиб кетишга интилардим, у эса қўйиб юбормай:

— Қол шу ерда, ошнам. Дутор чалиб бераман. Бир дилкашлик қиламиз,— дерди.

Қаердандир дарров дутор топиб уни созлади-ю, ҳазин куйни бошлаб юборди. Ташлаб кетишнинг ҳеч иложи йўқ. Лоғим бунда-ю, кўзим эшик томонда. Куй адо бўлиб, янги бошлаётганда, мен «ҳозир» деб эшикка чиқдим. Шакар бакампир жўнаб қолишибди.

Сардоровни энди кузатган раис, ўз «газик»ига мени бошди. Йўл-йўлакай эртадан бошлаб қилинадиган ишларни ра кетди. Раиснинг гаплари қулоғимга яхши кирмасдиган хаёлимни Асаднинг кайф аралаш айтган ғалати гаплари баб олган эди.

Супага пашшахона тутиб ётган эдик. Ўрикка илинган тўрқовоқдаги бедананинг диги, қафасдаги саъваларнинг нозик наъмалари мени қитиқлаб уйғотди. Қушдай енгил бўлиб турдим. Сўнгги кунларда хотиржам тўйиб ухлаганим, мириқиб чиқарганим шу бўлса керак. Кўксингни яйратиб, қўлларингга ором берувчи дала шабадаси сархуш қилгудай, бамисоли ўзингни осмон тўла яйрашиб сайрашган қушлар парвозига қўшилиб кетгудай сезасан.

Ҳали пашшахонада Шакар билан Бахтиёр пиш-пиш ухларкан, мен тонг шабадасида ёмғирдай шилдирашган мевазор қўйнида кезаман. Шунда қишлоқ йўлларида ўтиб бораётган ёш-яланглар гурунги, отлар дупур-дупури, сигир-бузоқлар маъраши эшитилади. Шабада қанотида узоқ-яқиндан машина, тракторлар гулдуриси қулоққа чалинади. Бу товушлар гоҳо бир-бирига қўшилиб дарё шалоласидай қуюқлашади, гоҳо аста-секин қирғоққа ёйилиб қумга синган каби сийраклашади. Қимирлаган жон борки, ҳали тонг олтин сепини ёймасдан далаларга оқа бошлаган эди.

Мен ҳам, Шакарнинг туришини кутмасдан, ишга отландим. Қишлоқ марказидаги колхоз устахонасига яқин йўлни кўзлаб кетаётган эдим, қаршимдан раиснинг «газик»ида Асад чиқиб олди. Мени машинага таклиф этди. Мен пиёда қишлоқни томоша қилиб бормоқчи эканимни айтсам, у:

— Чиқаверсанг-чи, таранг қилмасдан. Гап бор!— деб қистади.

Лоп этиб эсимга унинг кечаги ҳасрати тушди. Ноилож ёнига чиқдим. «Тагин нима гап?» деган эдим. Мактабга биринчи келган болани йўлга солгандай, насиҳатга ўтди:

Сен, ошнам, кичкина одам эмассан энди. Қўл остингдашлар олдига машинада борганинг қандай-ку, пиёда қишлоқда борганинг қандай? Биринчи кунданоқ обрўйингни бузиб билишинг керак, ошнам!

Ана ҳазил-мазах қиляптими, деб бақрайиб турибман, раисни кўриб олиб қаси ишшайиб қараб қўяётган шофёр боладан уяляп-уяляп ахд эса унга парво қилмай, аzza-базза менинг ғамимни қилди. Тамсил учун ўзининг бошидан кечган воқеани эсимга олиб ўтади. У ҳам янги келган вақтида бир неча кун кўчада юрган, раиснинг ёнидан узилмаган. Кейинроқ раиснинг ёни далаларда, шийпонларда қолдирадиган бўл-ди. Раиснинг ёнига кор қилиб кетган. «Ўзим машина олмасам қандай қилиб деб ахд қилган. Нафсидан қийиб пул йиғишга қараганга бировдан қарз кўтарган-да, мотоцикл олиб кетган. Эрининг қарздор бўлиб қолганини билган Тўфан эса бундан номус қилган-да, марварид оламан деб сан-сан пулини бера қолган. Ушандан бери Асад қарздор бўлиб яёв бормас экан. Яёв юришни қийин билганга қараганга қилгани учун. У хотинида пул кўплиги, уни қараб энди «Москвич» олишга кўндираётганлигини кула-кула эшитиб бераётган эди, йўлимизда кўтарилган шовқин-сурон гапнинг белига тепди.

Машинани тўхтатиб, тушдик. Дарахтлар орқасида, пасткам ерга ўрнашган бир қўрғонча эшигида икки йигит рўдапо кўйлак кийган, дока рўмоли устидан қора дакана бойлаган бир хотин билан хириллашиб турибди. Йигитлар ҳовлига киришмоқчи; хотин эса жон-жаҳди билан эшик тутқичига ёпишиб олган. Тиканлар ва шох-шаббалар билан иҳоталанган томорқадан айиқ боласидай ит чиқиб йигитларга сапчияпти. Йигитлардан бири бўйчанроқ рус бўлиб, иккинчисини кеча сарой олдида кўрган эдим — устахонанинг вақтинча мудури Уринбой. Солдатча кийимдаги жиккак, юзлари сепкил, қарашлари содда бу йигитча менга маъқул бўлиб қолган эди. Уринбой мени кўрибоқ, қўрғончага имо қилиб, шикоят бошлади:

— Ноинсофларни кўринг, ака! Биз машина ремонтига материал еткизолмай сарангмизу, булар!..

Мен ҳеч нарса тушунолмамай турибман. Хотин бўлса тилини бир қарич қилиб Уринбойга бидирляпти:

— Ҳақларинг йўқ уйимга бостириб киришга. Унақа замонлар ўтиб кетган. Сўфи аканг борида келларинг. Худди устингдан арз қиламан раисга, жўна ҳозир!..

Уринбой эса тап тортмай эшикка ўзини урди-да:

— Пулавой-шўлавоё деб бошни қотирманг, холам ойна! Кирамизу чиқамиз. Қани юр, Андрей! Юринглар!— деб ҳаммамизни ичкарига бошлади. Почасига ёпишган итни жаҳл билан бир тепган эди, оғир ботинка зарбидан ит вангиллаганча ариққа шалоплаб тушди.

Қўрғончанинг нариги бурчига етганда, Уринбой Андрейга:

— Ана, айтмабмидим, ака!— деб ҳайқириб юборди, кейин бизни чақирди.— Кўринглар акалар, антиқа инкубаторни!..

Боришимиз билан олдига чий тўсилган оғилхонадан жўжаларнинг чийиллашгани эшитилди. Кирсак, не кўз билан кўрайлик, шифтга тегиб турган терим машинасининг бункерида гиж-гиж жўжа!..

— Бу нимаси? Шунақаси ҳам бўладими!— дейман кўзларимга ишонмай.

— Бизда бўлиб туради, ака!— дейди кимгадир зарда қилиб Уринбой. Мен Асадга савол назари билан қарайман. Асад бу ишдан беҳабардай елкасини қисади. Уринбой куйиб-пичиб тушунтиради.— Яқинда биз терим машиналарини сарбита жамлаб, мундоқ қисмларини текширмаймизми: баъзи бирининг бошини топсак, оёғи йўқ, оёғини топсак боши йўқ. Кейин кўчама-кўча тентираб, гумон қилган жойларимизни қидириш-

дик. Гумон қилган жойимиздан биттаси шу Сўфи аканики эди. Қулогимизга бу антиқа инкубаторнинг овозаси жиндак чатинган эди. Шамол бўлмаса дарахтнинг учи қимирламайди-да!

Уринбой фурсатни қўлдан бермай, Андрей ёрдамида «инкубатор»нинг сим бойланган эшикчасини оча бошлади. Ранги бўздай оқариб, депсиниб турган хотин буни кўриб дод солишга тушди.

— Овозингизни ўчиринг, холам ойи,— деб ўдағайлади Уринбой, бўлмаса сизни ҳам эрчангизга қўшиб правленияга қўямиз. Колхоз мулкани талон-торож қилишнинг нималигини билиб оласизлар, ҳа!

Чапақай жаҳли чиқиб Уринбой хотинга шунча пўписа қилса ҳамки, хотин дод-войини тўхтатмай қўшниларни бошига тўплайдиган. Бунақа жаҳолат билан иш битмаслигига кўзим етди. Уринбойни босмоқчи бўлдим. Аммо у гапимга қулоқ солмай, олатасирига «инкубатор»ни очиб юборди. Митти тожилари бўяб қўйгандай қип-қизил, оёқчалари хина суркагандай сап-сариқ жўжалар «озод» этилганидан хурсанд бўлиб, ҳовли юзи билан битта бўлиб бодроқдай чочилиб кетишди. Буни кўриб капалаги учган хотин, энди бояғидай оғзи-бурнини рўмоли билан ўраб йманишни ҳам қўйди. Уринбойга ёпишиб кетди. Кучи етмагандан сўнг, Асад билан менга йнғи аралаш ёлворишга тушди.

— Ҳой, яхши йигитлар, ёрдам беринглар Не ҳасратда тирикчилигимизга ярармикин деб очтирган жўжаларимизни... нима қилмоқчи ўзи!.. Ердам беринглар, барака топкурлар!..

Асад уни юпатмоқчи бўлгандай:

— Улкангизни босинг, холам ойи. Ҳеч ким жўжаларингизни пишириб емайди. Улар ҳали мурғак экан, пичоққа илинмайди ҳам!— деб гапнинг кетини майнабозликка айлантириб юборди.

Мен ўлганни устига тепган қилма, деб Асадни туртдим. Кейин хотинни чалғитмоқчи бўлиб, эрининг отини, ишлайдиган ерини сўрадим. Хотин яна доқа рўмолининг чети билан оғзини бекитиб бир нима дея минғиллади-ю, мен яхши англамадим. Асад гапга қўшилди.

— Биздан сўрагин эрчаларининг исми шарифларини. Қишлоқда отнинг қашқасидек танилган мулла Киромиддин Сўфиев. Қисқаси, Сўфи ака. Нега бундоқ десанг, асли касб-корлари қишлоқ мачитида сўфилик бўлган. Ҳозир-чи, колхознинг ҳаёт-мамоти шу кишининг қўлида.

— А-а? Лўндароқ қилиб гапирсанг-чи?

— Лўндароғини сўрасанг...— деди Асад, ўз гапи ўзига наша қилиб кулганча,— колхоз хўжалик бош бошқармасининг бошлиғи!..

Унинг кулгиси офилхонада бошланган тарақа-туруққа қўшилиб кетди. Чунки бу пайт Уринбой билан Андрей бункерни судрашиб чиққан эди. Ҳаш-паш дегунча баримиз бир бўлиб бункерни юк машинага ортиб олдик. Асад мени «газик»га таклиф этди. Мен эса уни қўйиб, юк машина кабинасига чиқдим. Уринбой рулни буради. Анча ергача хотиннинг айюҳаннос билан бизни «худога солиб» қарғаётгани, итнинг эса қутуриб ақиллагани қулоғимизга чалиниб турди.

— Ҳангамани кўрдингизми, ака! Агар устимизга бориб қолмаганингизда-чи, қонимга ташна бўб турувдим, бир иш-кал чиқарворардим, азбаройи шифо! Ҳеч тушунолмайдан-да баъзи одамларга. Ё бир винти етишмайди уларнинг, ё виждониниям арзон-гаровга сотворган. Колхоз нима ғамда, халқ қанақа ташвишда — бир гирам иши йўқ. Уясига дон ташишдан бўлакни билмайди қумурсқа мисол. Бунақаларнинг мурватини қаттиқроқ бураб қўймаса бўлмайди, ака! Ё гапим чакими?

Хунук воқеадан дилим намозшом бўлиб хаёл суриб келаятган эдим, сўзларига унча эътибор бермабман. У ўзидан-ўзи хахолаб юборди. Мендан кулдими деб афтига қарасам, сариққина жиккак башарасини баттар кичрайтириб турган кичик кўзларини пирпиратиб, тупугини сачратгудай бўлиб:

— Бу кўрганингиз ҳам ҳолва, ака!— деди ва бошқа бир ҳангомани эслаб кетди. — Айтиб берайми?

— Ҳа, айт,— дедим энди астойдил қулоқ бериб.

— Тунов кунни денг, ҳалигидақа кўчама-кўча юрсак, бир томоша устидан чиқдик. Ҳов, қишлоқ этагидаги қўрғонча эгаси томорқасига денг, девор қилиб яп-янги темир панжара тутиб қўйибди. Худди катта шаҳар боғини ўрагандай-а! Ҳа, ака, ишонаверинг. Мундоқ қарасак, машина четаннинг панжараси...

— Қанақа машина четан?

— Ҳалиги... пахтани қоп-қанорсиз ташийдиган прицеп-чи... Бир жойда бузилиб ётганини кўргану, ноинсоф суриштирмай шартта панжарасини юлиб, томорқага ишлатиб юборган.

— Ҳеч ақлга сиғадиган ишми шу?— дедим, Уринбойни ўтакетган лофчига чиқариб.

У бўлса онт ичворгудай бўлди:

— Ишонмасангиз, ака, бошқалардан сўранг...

— Ундоқ бўлса, ўзларингдан ҳам парвосизлик ўтган-да. Нахотки бутун бошли машинани хомталаш бўлгунча қўйиб берсанглар!

Уринбой кифтини учирди. Кузовдаги темирнинг шақир-шуқуридан саволимни тузук англамадими, афтимга бақрайиб қўйди. Анча ергача жим борди. Унинг аломат сўзларига қизиқиб қолгандим, у билан яқинроқ танишгим келди. Қандай қилиб механик бўлгани, қачондан бери бу ерда ишлаётганини сўрадим. Уринбой, болаликдан машина кетида юриб, ўрта мактабни битирмасданоқ трактор минишни ўргангани, армияга бориб келиб, механизация курсида ўқиб чиққач, далада ишлагани, бу йил уни устахонага вақтинча мудир қилиб ўтказишганини айтиб берди. Энди йигирма иккига қадам қўйипти. Унинг сўзларидан ўз касбига жуда берилганлиги, аммо кейинги вазифасидан кўнгли тўлмаганлиги сезилиб турарди. Шунда эсимга илгариги йиллар колхоз устахонасида бошлиқ бўлган Кенжабой ака келди. У республикада хизмат кўрсатган механизатор унвони олган, кекса мутахассис эди. Ундан кўплар иш ўрганишарди. Мен ҳам диплом иши ёзганда бу кишининг янги тажрибасидан анча фойдаланганман. Аввалги йиллар Кенжабой ака боронани серунум ва сифатли қиладиган мола ўйлаб чиқарган эди. Кенжабой аканинг ҳозир қаердалигини сўрасам, Уринбой «касал, даволаняпти», деб калта жавоб қилди. Мен ундан колхоз устахонасида умуман ишлар қанақалигини билай деган эдим, у иккиланиб туриб:

— Умуман ҳам, қисман ҳам... нима десам экан... ўз кўзингиз билан кўрасиз-да, ака!— деб қўйди.

Саройга етиб келиш биланоқ, кўзим дарвоза олдига бир неча йигитни бошлаб чиққан Асадга тушди. Қачон етиб келибди, буларни нега бошлаб чиқяпти, деган фикр миямга келди-ю, парво қилмадим. Уринбой билан Андрейга қўшилишиб машинадан бункерни туширишга тутиндим. Асад бўлса яқинимга келиб:

— Ҳей, сенинг ишингмас бу. Ўзлари тушириб олишади. Сенга йигитлар мунтазир, бу ёққа қара,— деб қистарди.

Мен нима гаплигини тушуниб етгунимча бўлмай, Асаднинг имо-ишораси билан комбинезонли йигитлар гурра келиб менга қўл узатиша бошлашди. Мен бу кутилмаган ҳолдан жуда ўнғайсизликка тушдим. (Расмиятчиликка ўрганиб қолган Асад қурмагурнинг иши-да бу!) «Тантанали кутиб олиш» ма-

росими тугагач, йигитлар ишларига тарқаб кетишди. Асад мени саройга бошлади.

Чорва яйловларига борган бўлсанг, эсларсан балки. Онда сонда қўй қамайдиган эски, чорси пахса қўралар учрайди. Қўп йиллар фойдаланилмай қолгани орқасида унинг паст деворлари нураб-нураб, одам ҳатлаб ўтса бўладиган ҳолга келади. Қўранинг бир бурчига катта гувалалардан тикланиб, усти қамиш билан наридан-бери ёпилган чўпонлар кулбаси ҳам йиллар бўронида путурдан кетиб, илматешик бўлиб қолади.

Сарой менда шунақа таассурот уйғотди. Бир чеккаси гўнг, бир чеккаси ўтган йиллардан қолган ғўза пўчоқлари уюмлари билан банд, шувоқ, янтоқлар ўсиб чиққан кенг ҳовлининг у ер-бу ерида трактор, комбайн, сеялқалар турибди. Терим машиналари устида уч-тўрт ремонтчи уймалашяпти. Тарақа-туруқ овоз чиқаётган бостирмага бош суқсам (бу ер илгари молхона бўлгани учунми), гуп этиб димоғимга гўнг, моғор иси урди. Бостирмадаги бир неча дастгоҳ кўҳна кўринди. Яна диққатимни жалб этган нарса шу бўлди: бостирмада ишлаётган, ташқарида машиналарни ремонт қилаётганларнинг аксарияти Уринбой тенги ёшлар эди. Демак, колхозда кадрларнинг ўсиши чаккмас. Аммо шу заҳоти таажжубга тушдим: бу ёшларнинг иши, ҳаракатида машқи етишмаган созандалардай қовушмаганлик, ланжлик сезиларди. Баъзилари эса папирос чекишиб, гап сотишиб вақт ўтказишяпти. Нега шунақа? Ёшлар бор жойда ҳаммаёқ қайнаб-тошиб турмайдими ахир!

Кечаси зиёфатдан қайтишимизда раис: «Саройга бориб ишни қўлга оласан. Терим машиналари ремонтнинг долзарб вақти, шунга ўзинг бош бўлиб турасан ҳозирча», деган эди.

Мен ҳали ишга тушмасимдан, ҳатто вазифамни тушуниб олмасимданоқ, йигитлар: у етишмайди, бу етишмайди, деб чекка-чеккадан талаб ёғдиришди. «Бу қанақаси?» деб Уринбойга қарадим. У ердан кўзини узолмасди.

— Нега шу вақтгача индамай ўтирган эдинглар? Бола йиғламаса она сут берадими?— дедим.

— Ана, бошлиғимиздан сўранг,— деб йигитлар Уринбойга тикилишди.

— Нега ўқраясан ҳамманг,— деди кўзлардан қочиб қутулмай Уринбой. Кейин менга тушунтирган бўлди.— Индашга ҳўп индадик, ака. Деталь, қисмлар етишмаслиги борми, айрим дастгоҳнинг нобоплиги борми, иш шароитимизнинг яра-

маслиги борми, барини гапирганмиз катталарга. «Хўп, хўп, тўғрилаймиз!» дейишади-ю, тагин эски тос, эски ҳаммом...

Иигитлардан Андрей тажангроқ экан, дабдурустан:

— Гапирасану кетаверасан-да «хўп бўлади»га лақиллаб. Ваъдага ишониб ўтирсанг, унмайди ҳам, куймайди ҳам. Мундоқ, катталарнинг гирибонидан олмайсанми, латта!— деб Уринбойга ёпиша кетди.— Кеча опкелган гайка, болтларингни қара. Эски-туски аралаш, размерлари чатоқ. Машинанинг бу ерига тўғри келса, у ерига тўғри келмайди. Хуноб бўп кетди одам!

— Нима қилай, завхоз: «Янги деталларни Сўфиев ўз хужрасига қулфлаб юрибди. Ҳозирча борини амаллаб турларинг», деб шуни берган бўлса!— деди Уринбой нолиб.

— Қанақа қилиб амаллаб бўлади. Ямоқчига ўхшатяптими бизни!..

— Ҳали «инкубатор» машмашаси вақтида кўзимга Уринбой оғзидаги ошини олдирмайдиган, тутганни шарт кесади-ган, дами баландгина кўринган эди. «Менга ишда қўл келади шекилли», деб умид боғлаб қўйган эдим. Энди шериклари исканжага олганда, бирдан дами пасайиб, ичи тушган қовундай пўк бериб қолганига ажабландим. Айниқса, Уринбойнинг қўлидан бошқа иш келмайдигандай:

— Ҳақиқатан ишларимиз чаппа. Филдирагимиз ботиб қолган. Уни юргизиб юборишда акам ўзлари «ҳа-ҳа»лашворадилар-да,— дегани мени ваҳимага туширди.

Мен бошдаёқ тайёр ошга, осон ишга келмаётганимни сезган эдим. Асосий вазифам — колхозда механизация ишини йўлга қўйиш деб билардим. «Бор билимимни, кучимни сарфлаб, ишни шундай йўлга қўяйки, ҳаммага ўрناق бўлсин!» деган мақсадни дилга тугиб қўйган эдим. Аммо ҳозир колхозда бундай аҳволга дуч келарман деб ўйлабманми! Кенжа аканинг тажрибасини ўрганган йилим колхоз устахонаси ўша аҳволда эди. Ушандан бери оламда озмунча ўзгариш бўлди-ми-ю, озмунча сувлар оқиб ўтдимми! Бу ерда бўлса...

Ишни нимадан бошлаш керак, деган савол қаршимга кўндаланг тушди. Шунда Асад ёдимга келиб у ёқ-бу ёққа қарасам, у жуфтакни ростлаб қолибди. Энди кимга маслаҳат соламан! Иигитлар менга умидворлик кўзлари билан боқишяпти. Умидларини оқламасдан бўладими? Биринчи галда ремонтчилардаги ўз кучига ишончсизлик, ланжликни йўқотиш керак. Лекин қандай қилиб? Балки ишни ремонт учун етишмаётган ками кўстларни ундириш, иш шароитини яхшилашдан бош-

лаш керакдир? Агар шуларнинг кетига тушиб кетсам, раис айтган «долзарб» ишдан четда қолмайманми? Ҳақиқатан ҳозир энг зарури терим машиналари ремонтга, унинг сифатига қараш-ку! Ҳзим бор билимимни ишга солсам, ўргатсам, ўргансам, бу ҳунарнинг янгидан-янги сирларига етсам деган ниятдаман-ку. Шу сабабли машинадан бошқа нарсага алах-симаганим тузук. Хўп, ана шундай қилиб устахонада ўтириб олсам, бизга ками кўстларни ким бутлаб, шароитни ким тузатиб беради? Раиснинг ўзими? Унинг бошида неча хил ғовғаташвиш. Бу ҳам тўғри. Аммо менимча, раиснинг энг катта ташвиши — мана бу ерда, бутун далалар ҳосилининг тақдирини ҳал қиладиган, колхознинг томир-томирига жон бериб турадиган полвон моторларда бўлиши керак!..

Хуллас, ортиқча ўйлаб ўтиришнинг вақти эмасди. Мен бир чеккадан йигитлар айтган касалликларни ўз кўзим билан кўриб, сабабларини аниқлашга киришдим. Машиналарга уришиб, бирпасда энги калта кўйлагим билан шимимга доғ тегди. Буни кўрган Уринбой эски бир комбинезон топиб берди. Кийиб олдим. Танишув давомида баъзи йигитларнинг ишида пала-партишлик, деталарни адаштириб юборишга кўзим тушиб қолди. Биттасидан: «Шу ишинг тўғрими?» десам, «Билмадим?» дегандай кифтини учиради. «Билмасанг ўрганмайсанми?» десам, «Кимдан ўрганаман?» дейди.

Олдимда янги бир муаммо туғилган эди: касалликнинг муҳим сабабларидан бири — одамларга нотўғри муносабатда бўлиш эмасми? Уларнинг билмаганини билдириш, хом томонларини пишириш, танлаган ҳунарларини севдиришга парво йўқлигида эмасми? Колхознинг ишонган боғи, суянган тоғи бўлган бу ҳунарманд ёшларни ўз ҳолларига ташлаб қўйиш мумкинми? Буларнинг қўлларидан нималар келмас эди — кучлари тўлиб ётган бўлса. Қани шу куч, шу ғайратни ишга соладиган, ўргатадиган, талаб-эҳтиёжларини қондира оладиган устозлар? Уринбой? Уринбойнинг ўзи ҳали мададга муҳтож кўринади-ку. Кенжабой аканинг йўқлиги билиниб қолганга ўхшайди-да!

Ўзимда туғилган дастлабки таассуротларни айтиш, саволларни ечиш учун тезда раис билан учрашишим керак. Яхшилаб тушунтирсам тушунар, ботиб қолган ғилдиракни ўрндан кўзғатишиб юборар. Ахир шу ғилдирак равон ва чаққон айланмаса, колхознинг тоғдай вазмин юки қандай жилсин!..

Ишдан кўнглинг хира бўлиб, чарчаб келганингда, «ҳорманг!» деб кутиб оладиганинг бўлса, шу заҳоти ярим чарчоғинг тарқаб кетаркан.

Шуни биринчи марта ҳис қилдим бугун.

Ҳақиқий, жиддий меҳнат чарчоғини сезганим биринчи бўлса керак бугун.

Шакар ҳам мени бугунгидай зориқиб, ошиқиб кутганини эслолмайман.

Бахтиёрни кўтариб қўрғонча яқинида бўғоз тут остидаги супачада ўтирган экан, узоқдан қорам кўриниши билан, худди қушдай толпинди менга.

— Ана ад-даси! Ҳорманг ад-дажон дегин, ана ад-дажони!— дея бола тилида эркаланди.

Бахтиёрни қўлимга узатди-ю, ўзи югуриб-елиб чойга қаради, овқатнинг тузини кўрди. Супага жой солиб, ҳовлига сув шакароб қилди.

Хайриятки, Шакар бу кўҳна, оддий каталакни худди ўзиники қилиб олгандай, биринчи кундаги ётсирашидан асар қолмаган. Бутун ҳаракати, рўй-рафтори, муомаласи бу ерга келганимиздан мамнунлигини билдириб тургандай, гўё умрбод шундай яшайверишга розидай...

Шакар супа устидаги ўрик шохига осилган қоп беланчакка болани ётқизди-да, қўлимга сув қуяркан, бирдан қўлимнинг мойини кўриб, ҳайрат ичида:

— Вой, вой, Қамол ака, мойни қаердан юқтирдингиз?— деди. Кейин афтимга тикилиб.— Вой, уни қаранг, юзингиздаги хол мунча чиройлик! Бирам ярашибдими бош инженерга,— деб хахолади.

— Машинадан юққан,— дедим парвосизгина.

— Нега энди? Машинага суйкалдингизми?

— Ремонтга урингандан кейин шунақа бўлади-да. Комбинезонда ишлаганимни кўрсанг нима дердинг?

— Вой, нучук сиз ремонтга уринасиз?— деди Шакар таажжуби ошиб.— Ахир бош инженернинг вазифаси шунақа бўладими?

Дафъатан бир нарса деёлмадим. Саволи менинг учун кутилмаган эди. Ўзим ҳали, тўғриси, вазифамнинг нималигини суриштирганим, идорадагилар ҳам менга аниқ бир гап айтгунча йўқ эди. Фақат шу нарса маълум эдики, «ҳозирги долзарб пайт» менинг ўрним устахонада, ремонтчи йигитлар ёнида. Мени қанақа вазифага қўйса-қўйсин, менга орқа қилиб

турган шу одамлардан, севган касбимдан ажралиб қолмасам бўлгани. Шакарга шуни айтдим. Айтдим, ўйламаганимда Шакарнинг кўнглига ғашлик солиб қўйгандай бўлдим. Гулгул очилиб турган чехрасига негадир бирдан норозилик аломати ёйилди. (Яхши ҳамки устахонадаги бошқа мушкулликлардан оғиз очмаганим).

— Вой, унда...— деди бўшашинқираб, ниманингдир мулоҳазасига бориб,— қийналиб қолмайсизми?

— Кўп қатори қийналсам қийналибман-да,— дедим менга раҳми келаётган фаҳмлаб.— Белни бойлаб ишласак, интилсак, кўзлаган мақсадимизга етишиб қолармиз. Сен менга мадад бериб турасан-да.

— Ва-а, мен қандай мадад беролардим! Касбим ўқитувчи, ишим бола боқиш бўлса,— деди ишшайиб.

— Суянчиқ бўласан,— дедим хотирали кунларни эсга тушириб.

Уша имтиҳон билан боғлиқ изтиробли, аммо ҳеч қандай тотли нарсага алиштириб бўлмайдиган қадрли онлар кўз олдига келиб, Шакар қизаринди. Бутун умидини менга боғлаб: «Суянчиқсиз иш битмайди барибир», деган сўзлари ўзига наша қилди-да, қиқирлади.

— Сизга суянсам бўларди, кўтарардингиз. Мен бўлсам туриш беролмасман,— деди эркаланиб.

— Сендан мен битта мадад кутаман. У ҳам бўлса — юракка дармон. Истасанг, қўлингдан келади бу...

— Истамаслигим ҳам бор эканми!— Шакар эриб кетиб, бетларимдан ўпди.

— Бетимдаги «хол»лар кетибдими ишқилиб?

— Кетмаса ҳам майлига,— деди-да, кулганча қўлимга кўзгу берди.

Қарасам, «хол»нинг изи қолибди. Ундан ташқари нимдош кулранг кепкамга, енги қисқа катак қўйлагимга ҳам доғлар тегибди. Бошқатдан ювинишга тушдим. Қийимларимни эса Шакар ечтириб олди-да, у ёқ-бу ёғига қараб жирғана-ижирғана, Зиннат бувининг жомашовига солди. Унинг бу ҳаракати менга ғалати туюлди. Чунки, тўғрисини айтсам, Шакарни жомашов тепасида биринчи кўришим эди-да. Шаҳардалик вақтида у кирларни бировга бериб ювдирарди. Йиртиқ-ямоқ, уй кўтариш каби қийин юмушларни-ку, ёнига йўлатмасди. Кейинги ойларда эса боласидан сира ортагани учун овқат пишириш ҳам кўпроқ ўзимга қолган эди. Ҳозир энди, бошга тушганни кўз кўрар деганларидай аста-аста уй юмушларига

қайишяпти бечора. Бунга бир чеккаси хурсанд бўлсам, бир чеккаси ачиниб турган эдим. У бирдан хахолаб юборди. Ўз ҳолати ўзига таъсир қилди шекилли, деб ўйловдим. Бошқа нарсага кулаётган экан.

— Янгиликдан хабарингиз йўқ. Хиёл бўлмаса-чи, Қамолжон ака,— деди у қувноқлик билан,— мен сиздан ҳам катта амалдор бўб кетай деган эдим.

«А-а?» деб оғзим очилиб қолди.

— Ҳали мен қишлоқ дўконига кетаётсам, машинада раис ўтиб қолди. У азда-базда машинасини тўхтатди-да, мен билан саломлашди. Ишга кириш-кирмаслигимни сўради. Мен, агар ўрин бўлса қишлоқ мактабидан дарс олсам, деган эдим. Раис: «Дарсдан ҳам зарур бир вазифа бор, қизим», деб қолди. «Агар хўп десанг, сени колхоздаги кўчма яслиларнинг бош мудираси қилиб қўяман. Жуда соз, гаштли иш-да. Жамики хотинларнинг дуосига қоласан», деди. Мен кутилмаган таклифдан иккиланиб турувдим, кетидан: «Ўз чақалоғингни ҳам яслида боқаверасан», деб қўшиб қўйди. Ана шуниси мени қизиқтирди. Таклифини қайтаролмай: «Ўйлашиб кўрайлик-чи», дедим. «Майли, куёв билан маслаҳатлаш, у ҳам йўқ демас. Жавобини менга эртагаёқ айтишинг керак. Бу ишни ҳеч пайсалга солиб бўлмайди», деди. Қистибасга олганини қаранг-а, тавба. Шу раисингиз ҳовлиқмароқ, санамай саккиз дейдиган одамми, деб қўйдим-да.

Биз кўчиб келганимиздан буён Шакарнинг ишга кириши ҳақида неча марта ўйлашган бўлсак, фақат муаллимликни кўзлашган эдик. Шу яқин ўртадаги мактабдан ўрин чиққанида ҳам, барибир болани яслига ўрнатмагунча ишга боролмаслиги турган гап эди. Бу жиҳатдан раиснинг таклифи мени ҳам қизиқтирди. Аммо бу ишнинг Шакарга унча таниш эмаслиги мени чўчитган эди. Мен сир бой бермай, Шакардан сўрадим:

— Шу вақтгача ким экан бу вазифада?

— Бу ёғини раисдан сўрашга иймандим. Бу ишни ким билан маслаҳатлашсам экан, деб ўйлай-ўйлай, Норбуви опа эсимга тушди. Йўл-йўлакай бир машинага ўтириб, унинг бригадасини топиб бордим. Унга гапни очдим. Маслаҳатга борганимдан хурсанд бўлди, гапнинг борини айтди:

— «Олдинги мудирамиз чала ўрта маълумотли аёл эди. Ишни эплолмади. Бунинг устига гўдакларнинг озгина ризқиға ҳам кўз олайтирди. Гапнинг рости, бу анча қийин иш. Агар қийинчилигидан чўчимасангиз, сиз удалай оласиз». Норбуви

опанинг дангалчилиги менга ёқди. Раисга ўшаб мақтаб ўтирмасдан бор гапни айтди. Кўнглимда жиндак қизиқсиниш бўлганидан, унга ҳам «йўқ» демадим. «Мендан нима кетяпти, бир кўрай-чи, яслисининг аҳволи қалай экан», дедим-да, йўлдан Норбуви опа шийпонидаги яслига кўз ташладим. Шийпонга тақаб фанер, тахтадан энгилгина қуриб пашшахона тутилган айвон. Жажжи каравотчаларда етти-саккиз гўдак бири ўйинчоқ ўйнаган, бири пиш-пиш ухлаган, бири сўргич сўрган, тепаларида оқ халатли ўрта ёш хотин парвона... «Чакимас. Бахтиёрни шу ерга топширсам бўларкану, бироқ олисда. Қани бошқасини кўрай-чи, дедим-да, бериги бригадага ўтдим. Бунисида нимани кўрдим денг, қовун полизларда бўладигандай қамиш билан шохдан тикланган олди очиқ чайла. Омонат тўсинларга беш-олти ердан арқон илиб — қопми, эски шолчам, дастурхонми — тўғри келган нарсдан беланчак ясалибди. Уларда гўдаклар пашшага таланиб чирқирашиб ётибди. Қарайдиган одамнинг тайини йўқ. Ҳайрон бўлдим: Норбувини партком дейишади. Ўзиникини яхшилабди-ю, бошқасига нега қарамабди? Қайтишда яна бир шийпон олдида Зиннат бувимга дуч келдим. Бувим тутунга буланиб катта қозонда овқат пиширяпти. Унинг ёнгинасида эса чақалоқларнинг бағир-буғури эшитилади. Бу ерда ҳам чайла. Аммо боягидай беланчак йўқ. Гўдаклар тупроққа қоришиб у ёқдан-бу ёққа тошбақадай эмаклашган, бақаришиб-чақаришган. Бир хилларини бўлса оналарими, бошқа бировми, узоққа кетиб қолмасин деб белларидан сочиқ ўтказиб чайла устунига бойлаб қўйибди. Бувимдан:

— Буларга ким қарайди?— деб сўрадим.

— Битта мактаб қизини боқувчи қилиб қўйишган эди. Ўзи бола эмасми, чақалоқларни эволюмай қоляпти. Зерикканидан охири: «Бувижон, бирпас қараб туринг», деб ўйинга алахсиб кетди қизи тушмагур. Ҳозирча ўзимга қолди бу гўдаклар ҳам...

«Норбуви бригадасидаги ясли унақа-ю, бошқалари нега бунақа?» деб сўровдим, бувим Норбуви бригадасининг одамлари ўз кучлари билан ҳашар қилиб қуриб олишганини айтди.

Шакар олдин кула-кула ҳикоя қила бошлаган бўлса ҳам, охири ёқасини ушлаб:

— Тавба, шулар ҳам ясли-ю, бола боқиш бўлдими! Мунақасини ҳеч ерда кўрмаган эдим: на ўз қишлоғимизда, на бултур пахта теришга чиққан колхозимизда. Мен бу раисни ҳуш-

ёргина, инсофликкина одам деб юрган эдим. Қойил қолмадим!..

Шакарнинг сўзи мени ўйга толдирди. Ҳар ҳолда Тошматовнинг инсофли одам эканлиги хусусида менинг шубҳам йўқ эди. Унинг бошида бир дунё ташвиш. Ясли масалаларини ёрдамчиларига топширгану, улардан бепарволик ўтгандир, ёрдамчилари ичида нобоп одамлар бордир балки. Биратўла яслида ишлашдан айниб қолмасин деб, дилимдагини Шакарга билдирмасдан сўрадим:

— Хўш, энди раиснинг таклифига нима демоқчисан?

— Нима дердим. Кўра-била туриб елкамга шундоқ оғир юкни ортиволайми?

— Мен-чи, мен елкамга ортиб олмадим-ми?— дедим тилимга келганини қайтармасдан.— Менга осон бўляпти деб ўйлайсанми?

— Сиз?..— сўзим оғир ботиб, Шакар қизаринди.— Сизнинг йўлингиз бошқа...

«Яъни?» дегандай савол назари билан тикилдим. Унинг пирпираб турувчи узун киприклари остида чиройли жилмайдан кўзларидан «Мунча одамни қистовга оласиз?» деган гинани укдим. Шунга қарамай, ҳамон тикилиб турардим. Охири у бардош беролмади:

— Сиз шу юкни кўтаришимга рози бўласизми-а? Раҳмингиз келмайдими?

— Чинини айтайми, Шакархон? Агар кўтаролмаслигингни билганимда, сира рози бўлмасдим!

— Уста ташвиқотчи бўбсиз!— деди кулиб Шакар ва кўрсатгич бармоғини менга ўқталди.— Нима бало, хотинингни унатасан деб, раис оғзингизни мойладими дейман-а? Уни-муни қўйинг, қийналиб қолсам мени ким суяйди? Сиз бўлсангиз ўз ишларингиздан ортмай қолдингиз.

— Ҳа, тагин «тирговуч» эса тушдими? Кел, бу гал ҳам «тирговуч»сиз иш битиришга ҳаракат қилайлик. Менинг ўзим раис билан очиқ гаплашиб бераман: шарт-шароитлари-ю ҳамма томонини.

— Майли, эртагача обдан ўйлашайлик,— деди охири Шакар. Аммо сабри чидамай, кечқурун Норбувининг уйига борди. Норбувидан яслиларни тузатиш учун нималар қилиш кераклигини ўрганиб келиб, менга айтиб берди.

Устахона ишлари устига Шакарнинг дарди қўшилди. Эрталаб тўғри раисга учрашмоқчи бўлдим. Раисни ахтариб юриб йўлдан колхоз омборига дуч келиб қолдим. Устахонага

керакли материалларни олиб кетмоқчи бўлдим. Омбор эшигида одамлар аравадан қоп, яшиқларда юк туширишаётган экан. Асаднинг менга орқиворатдан болохонадор қилиб ташиштиргани «колхоз хўжалик бош бошқармасининг бошлиғи» Киромиддин Сўфиев ҳам шу ерда экан. Гупчакка ўхшаш, юрганда ёлдираб кетаётгандай кўринувчи кўзойнакли бу одамнинг рўпарасига бориб:

— Кечирасиз, Сўфи ака,— дедим-да, салом бериб қўл узатдим.

Сўфиев менга, худди бир нарсасини тортиб олаётганимдай кўзойнаги тепасидан қаради, алик ҳам олмай қўл учини берди-да, яна ўз ишига алаҳсиди.

— Сизда зарур ишим бор, бир қарасангиз,— дедим унинг диққатини ўзимга тортиб.

— Хўш, мулла, гапираверинг,— деди ўз одамларидан кўз узмаган ҳолда.— Кўриб турибсиз, юк туширяпман. Кутинг ишингиз бўлса.

— Юкни тушираётган бошқалар-ку,— дедим, андишани йиғиштириб.— Кутишга вақтим йўқ, Сўфи ака!

Қандай ўжар бола экан бу, деб Сўфиев ноилож менга ўғирилди-да:

— Ўзингиз қим бўласиз, муллажон?— деди заҳарханда билан. (Биз у билан Тўфахоннинг зиёфатида кўришган бўлсак ҳам танимасликка олди.).

Мен ўзимни танитдим.

— А, шундай денг?— деди ишонар-ишонмас, хиёл шахидан тушди.— Хизмат, муллажон?

Қўлига зарур материаллар ёзилган талабномани тутқаздим. У сийрак соқолли бетларини буруштириб қоғозга қаради, ўқиб ўтирмасдан қўлимга қайтариб берди:

— Раиснинг буйруғи бўлмаган қоғоз қабул қилинмайди.

Мен раисни идорадан тополмаганим, уни далалардан топунимча устахонада иш қолиб кетишлигини айтдим.

— Тушунинг, мулла, бунақа қоғозни делого тикиб бўлмайди. Иккиламчи, яқинда Уринбой анча материал олиб кетган. Ушани ишлатиб турсин исроф қилмасдан. Колхоз мулки масжиднинг ҳалими эмас,— деди гапни тамом қилиб.

— Аввал буларни яхшилаб ўқиб кўринг: янги гайка, болт, шпинделлар зарур бўлиб турибди.

Қоғозни узатган эдим, ўқиб ўтирмай:

— Янгилари мавжуд эмас ҳозир,— деди.

— Хужрага қулфлаб қўйганларингиз-чи?— дедим кеча эшитганим эсимга келиб.

— Қанақа хужра? Қимдан эшитдингиз? Бўлмаган гап!— деди кўзлари қинидан чиқаёзиб.

— Агар ҳозир ернинг тагидан бўлса ҳам топиб бермасангиз, ремонт тўхтаб қолади, биргаликда жавобгар бўламыз!— дедим яна баландроқ келиб.

— Менга дўқ қилманг, муллажон! Раисга боринг. Раиснинг буйруғини олинг!

— Демак, раис буйруқ берса топилади? Бизга ишонмайсиз? Шунақа формалистмисиз?

— А-а?!— деди иззат-нафси койиб.— Фармалин? Бу нима деганингиз? Отангиз тенги кишини ҳақоратлашга қандай ҳақингиз бор, кечагина келиб! Ким бўлибсиз! Инженер бўлганингизда ҳам барибир раисга қўл қовуштирасиз-да. Қачон эшак отдан ўзибди?..— Мен индамай турган эдим. У баттар авж олди.— Устингиздан раисга арз қиламан. Муомалани ўргатиб қўйсин!

Анави «инкубатор» воқеасидан кейин бу одамдан ихлосим қайтган эди. Ҳозир энди баттар бўлди. Сўфиев нодон, жоҳилгина бўлмай, ўзига хийла ишонган фирром ҳам эканлиги кўриниб турарди. Охирги дўқи эса, қўрққан олдин мушт кўтарар қабалидаги гап эди.

— Бўлмаса, юринг раис олдига. Сиз ҳам арзингизни айтинг, мен ҳам. Қани, кимники тўғри бўлиб чиқади?..

Мен уни астойдил судрадим. У юрмади.

Энди ремонтчиларнинг бетига қандай қарайман деб диққатим ошганча устахонага борсам, раис билан Тўфaxon туришибди. Ҳамма гапни гаплашиб оладиган бўлдим, деб ўйладим. Раис, Тўфaxon худди бир ёққа кетаётгандай ясаниб олишган. Ёнларида яна бир серсавлат йигит бор. Улар янги ремонтдан чиққан терим машинасини текшириб, Уринбойни ўртага олишяпти. Бу машина Тўфaxonники экан, Тўфaxon ремонтдан камчилик топибди: ўрнатилган деталлардан айримлари эски экан. Шунини янгисига алмаштириб берилмаса машинани қабул қилмаслигини айтиб, оёғини тираб турибди. Уринбой янги деталь танқислигидан ноилож эскисини эплаб-сеплаб ишлатишаётганини худди гуноҳқордай тушунтирарди. Тўфaxon важларга қулоқ бермас, раис ҳам унинг ёнини олмақда эди. Мен жим туролмай, раисга биринчи марта тик қараб:

— Уринбой нима ҳам қила оларди? Йўқни йўндирармиди?— дедим.

Раис бунн оғир олди ва меҳмон олдида бу қандай муомала, деб менга заҳарханда қилиб қўйди. Кейин Уринбой билан иккимизга: бу машинанинг деталларини албатта ўзгартишни буюрди. Етишмаган материалларни завхозга айтиб, топдириб беришга ваъда қилди.

Пайтдан фойдаланиб мен раисга:

— Сизда икки оғиз гапим бор,— дедим.

— Хўш, хўш,— деди менга ўгирилиб. Авзойим бузуқлигини сезибми ёки меҳмон эшитмасин дебми, четроққа чиқди.

Кечадан бери миямни эговлаган масалалардан сўз очдим. Раис шошиб турганидан, малол чеккадай пешанасини тириштириб тингларди. Мен зарур асбобларнинг камчиллигидан тортиб мутахассисларнинг етишмаслиги, умуман, устахонанинг талабга жавоб бермаслиги, уни қайта тузатиб ускуналаш кераклигигача қисқа бўлса-да, айтиб олдим. Энди Сўфиевнинг муомаласидан оғиз очганимда, раис сўзимни кесди:

— Укажон, айтаётганларинг бизга маълум. Булар ҳақида бош қотирганмиз, яна бош қотирамиз. Фақат сенга акалик маслаҳатим шуки, эртаги масалалар устида хаёл суриб, бугунги долзарб ишни унутиб қўйма. Теримни қизиғида босиш керак. Тушундингми, укажон?

Нимаси тушунарли дегандай, елкамни қисдим.

— Мен айтаётган нарсалар долзарб иш эмасми, Турғунбой ака? Қани, қайсиниси нозарур? Бир-бирига боғлиқ эмасми бари?

Бундай саволларни кутмаган эканми, раис нам тортиб, кўзлари ола-кула бўлиб кетди.

— Ия-ия, укажон, мени жуда мот қилиб қўйдинг-ку. Тўғри сўзларимни эгри тушунмагин-да. Нима бўлди, бугун чап ёнбошинг билан турганмидинг?— деб гапнинг кетини юмшатишга уринди.— Умуман, айтаётганларингда жон бор, ука. Бафуржа сўзлашамиз, ҳал қиламиз биргалашиб.

Яна тилим қичиб, булар бафуржа гаплашадиган нарсалармас, галга солмай ҳозироқ ҳал қилиш керак, демоқчи бўлдим. Бироқ одамлари қараб қолган раиснинг қулоғига гап кирмаслиги кўриниб турарди.

Раис меҳмон билан Тўфахонни «Волга» томон бошлади. Шундагина киссамдаги ҳалиги қоғоз эсга тушди. Раисга қўл қўйдириб қолиш керак эди. Шу пайтда кетидан боришга бўйним ёр бермади. Уринбойга бериб имладим. Уринбой югура

бориб, қўл қўйдириб олди. Раис машинасига ўтираркан, Уринбойга, бизга ҳам эшитарли қилиб:

— Ҳалиги гап эсларингда бўлсин. Ҳа, бошқа машиналарни ҳам тез тайёрланглар,— деб тайинлади.

Шундай деса ҳам, фақат Тўфaxonнинг машинасини текшириб, бошқаларига қарамай кетгани мени ажаблантирди. Гапларимиз ора йўлда қолгани менга алам қилиб кетди. Анча вақтгача тажанг бўлиб юрдим. Қачон қарасанг, раиснинг шунақа вақти қисталанг, бемалол гаплашиб бўлмайди. Узи бўлса чақириб аҳвол сўрамайди. Бунинг устига кутилмаган буйруқлар. Мен «Волга» орқасидан кўтарилган чангга аграйиб турган Уринбойдан «қаёққа кетишди?» деб сўрадим.

— Областга кетишди, слётга. Енларидаги — бошқарма инспектори Фармонов, теримга вакил бўлиб келган,— деб қўйди.

Мен диққатлигимни иш билан ёзишга ҳаракат қиламан. Уринбой билан иккимиз раиснинг буйруғини бажаришни ўйлашамиз. Лекин бирон илож тополмаймиз. Уринбой раис имзо чеккан қоғозни омборга олиб бориб, мендан баттар хуноби ошиб келди. Омборчи: «Олган материалларингни каламушдай кемириб қўяётисанми, ҳадеб нусхангни кўрсатаверма. Бунақанги деталлар менда йўқ. Раиснинг ўзи ошна-оғайнисидан ундириб бермаса, таъминлаш қўлимдан келмайди», дебди.

— Ҳақиқатан омборда йўқмикин шу янги деталлар, а, Уринбой?

— Ким билади! «Йўқ» деб онт ичяпти-ку.

— Мусулмонга онт ичиш нима гап? Узи хийла пихини ёрган, қўли эгри одам кўринади шу сўфинг, тўғрими Уринбой?

— Шунақароққа ўхшаяпти.

— Шунақалигини раис билармикин?

— Билмайдигандир-да. Билса қўярмиди!

— Неча йил бўлди Сўфиев экспедитор бўлганига?

— Бир йилдан ошди. Бошда тузук эди. Каттани ака, кичикни ука деб, ўлиб-тирилиб ишлаб юрувди. Раислар экспедитордан ёлчидик, деб ишониб қолишган эди. Йўқ, кейинги вақтда акам ҳар хил наъмалар чиқаряптилар.

— Мен сенга айтсам, бунақа одам билан муросамиз келишиши қийин бўлади!.. Қани, Тўфaxonнинг машинасини нима қилдик?

— Фақат ҳозир битта йўл бор,— деди Уринбой. Аммо айтишга тили бормади. Қистаганимдан сўнг, менга гараддула-

ниб қараб турди-да, давом этди.— Бошқа машинага ишлатилган янги деталлардан олиб, Тўфaxonникига қўйиш...

Мен Уринбойнинг башарасига, чиндан айтяптими, ҳазил қиялпими деб тикилиб қолдим. У жиддий эди. Ажабландим.

— Қизиқ-ку. Бошқаларни қақшатиш ҳисобига-я? Кетмайди бу йўлинг! Сендан бунини кутмагандим.

— Нима қилай энди, ака? Буйруғини бажармасликнинг ҳам иложи йўқ-да!

Уринбойнинг нега бунча юрак олдириб қўйганига тушунолмадим-да:

— Қўрқма, жавобгар бўлсак бирга бўламиз,— дедим.

Ишимиз олға силжиш ўрнига орқага силтанаётгандай бўларди. Йигитларнинг ғайратини совутмаслик учун илож ахтарардим. Яхши ишларини мақтаб, қийналган жойларида ёрдам бериб турардим, меҳнатимизнинг натижасидан ҳеч кўнглим тўлмасди.

Тушлик маҳал келиб, йигитлар овқатлангани ҳар ёққа таралиб кетишди. Уринбой уйига бориб келмоқчи бўлди. Мени ҳам таклиф қилди. Қорним очгани учун унинг таклифини қайтармадим.

Уринбойнинг уйи қишлоқнинг эски қисмида экан. Урушдан олдин бу ерлар ўзлаштирила бошлаган вақтда пахсадан нари-бери қўққайтирилган, аксари пойдеворсиз бостирмалар. Уринбой олдинроқдан узр сўрагандай:

— Жойимизни масхара қилмайсиз, вақтинчалик,— деб қўйди.

Чиндан ҳам унинг жойи айниқса кўримсиз эди. Саҳнига кўпдан супурги тегмаган. Янтоқ, бурганлар ўсиб ётибди. Икки хонали уйга киришим билан худди ертўлага тушгандай бўлдим. Девори нам тортиб, пастрлари шўралаб ётибди. Ерга қамиш солиб, тақир шолча тўшалган. Оёқ босганда ғарч-ғурч қилади. Мен Уринбойга ҳазиллашиб:

— Поли паркет-ку,— десам, у ҳам бўш келмай:

— Ҳа, особий заказ,— деб қулди.

У, ташқаридаги тош ўчоққа янтоқ ёқиб, кечагидан қолган мошхўрдани иситиб келди. Қатикли мошхўрдани яхши кўрганам учун, мақтаб ичарканман, Уринбой бир оз сиқилиб:

— Кечирасиз, ака. Елғиз қўллик... Палов лозим эди,— деди.

— Палов ҳам бўлиб қолар вақти билан,— дедим юпатиб.— Бўйдоқмисан?

— Шундоқ, ака. Қари онам борлар. У киши ҳам далада.

— Онанг неча ёшдалар?

— Олтмиш беш.

— Э-ҳе! У кишига аллақачон келин лозим экан-ку, а?

Ўринбой бир ишшайди-ю, индамай қолди. Мен саволимга жавоб кутар эдим. Гапни нимадан бошлашни билмай турди-да, бир хўрсиниб юрагини бўшатди.

— Шундоқ-ку, ака. Кейинга сурилиб кетди-да, бир сабаб билан.

Қизиқишим ортиб, сўзининг давомини кутиб қолдим. У ўзини чалғитиб, ташқарига чиқди. Кўп ўтмай вашиллаб турган, кўпдан ювилмай чирк бойлаган тунука чойдишни келтирди. Пиёлаларга тўлдириб қўйди-да, кейин гимнастёркаси чўнтагидан «Прима» чиқариб чекди.

— У ёғини сўрасангиз, шу иш пишиб турувди, совиб қолди-да...— «Прима»ни қаттиқ тортди, ўпкасини тўлдириб туриб пуфлади.— Гап кўп, ака, вақтингизни олмай...

Кишилар билан муомалада хийла шарттаки бўлган бу солдат йигитнинг нимадан андиша қилаётганига ҳайрон бўлдим. Қисқача айтиб берасан деб қистадим. Сўнг у, гап ўртамизда қолсин, деб ҳикояга тушди.

Ўринбой армиядан қайтиб, механизация мактабида ўқиб юрганида шу қишлоқлик Оқбека деган бир қизга кўнгил қўйган. Мактабни битиришгач, бир тўда комсомоллар ўтган йил бошида тўқай ерга чиқишган, Ўринбой бригада бошлиғи бўлган. Тўқайдан эллик гектар ер ўзлаштириб, биринчи йилиёқ гектарига йигирма центнердан ҳосил ундиришган. Ўринбой бу йил ёзда тўй қилмоқчи экан. Бирдан правление қарори билан бригадага Тўфахон бошлиқ қилиб белгиланган. Ўринбойни эса устахонага — илгариги механик Кенжабой ака ўрнига кўчиришган. Ўринбой норози бўлса ҳам қулоқ солишмагач. Ўринбой кетгач, Оқбека ундан аразлаб тўқайда қолган.

— Ана шунақа, ака. Тўйга аталган дон-дунимиз, кампирнинг умр бўйи жамғарган латта-путталари қимирламай ётибди,— деб Ўринбой курси ўрнида қўйиб ўтирган сандиқни, унинг бурчагида тироглиқ турган қопларни кўрсатди.

Мен, тўйни пайсалга солмай ўтказилаверса бўлмасмикин, деган эдим, Ўринбой, қизнинг янги ерга маҳкам ўрнашиб қолганлигини, шерикларидан ажралиб келишга ор қилаётганини айтди. Бунинг устига Тўфахон уни ўзига табелчи қилиб олиб, тўқайдан бир қадам жилитгиси йўқмиш. Ўринбойнинг ўзи қандай бўлмасин рансни кўндириб, тўқайга қайтмоқчи бўлиб юрганини, бу ишда менинг ёрдамимга суянишини айтиб қол-

ди. Мен унга, ишда яқин кўмакчи бўлар деб умид боғлаганим учун бу сўзидан чўчиб тушдим. Унинг фикрига ҳеч қўшилолмаслигимни, аксинча, Оқбекани шу ерга келтириб тўй қилишда қўлдан келган ёрдамни беришга тайёр эканлигимни билдирдим. Уринбой бу ишнинг амалга ошувига кўзи етмаса ҳам, ваъдамдан хиёл умидвор бўлиб қолди.

Устахонага қайтаётганимизда бир гап эсимга келди. Ҳовли тўйи куни раис ўз сўзида Тўфaxonнинг ташаббусини мақтай туриб, «янги ердаги қолоқ бригадага ўтгани»ни алоҳида уқтирган эдимиз? Ҳа, ҳа! Ундай бўлса, Уринбой ишни эплолмагани учун янги ердан қайтарилган бўлади-да, Уринбойнинг бояги гапи бошқачароқ-ку?

— Уринбой,— дедим,— ўтган йили колхоз йигирма центнердан ҳосил олган, дейишади. Сизнинг бригадангиз йигирма центнердан ҳосил топширган бўлса, демак, хийла орқада қолган экан-да?

Мен бригадани раис айтганча «қолоқ» демаган бўлсам-да, Уринбой сал оғринди. Бошини сарак-сарак қилиб деди:

— Бу чўлнинг қилиқларини биласиз, ака. Қиши билан юзингизни изғирин ялаб, шўр ювасиз, ёзи билан гўмай юласиз. Биринчи пахта эккан йили йигирма центнерга етказиб хирмон кўтарганларни ён-веримда кўрганим йўқ. Тўғри, ундан ҳам оширса бўлади-ку, бунга алоҳида чоралар керак...

«Алоҳида чора»лар дегани нима экан, деб суриштирсам, Уринбой мени худди ўсмоқчилаётган гумон қилди-да:

— Ўзингиз тушунсангиз керак, ака!— деб қўя қолди.

Мен унинг дилидагини чиндан ҳам уқиб ололмай турардим. Уринбой менга ўзини яқин ола бошлагани учун тушунтириб айтишга мажбур бўлди. «Алоҳида чора»лар дегани — қўшимча одам, қўшимча техника, қўшимча ўғит ва қолаверса, айрича эътибор дегани экан. Тагдор гаплар...

Кўринишда назаринг илмайдиган даражада содда, ўз хизматини ҳеч қандай миннату писанда қилмайдиган, хокисор бир деҳқон боласида шунча ҳикмат борлигига тонг қолдим.

Кундузи аҳолиси кўчиб кетгандай хувиллаб қолган, устахонанинг бўғиқ тақир-туқуридан бўлак товуштарқиш эшитилмаган қишлоқ кўчалари кечга томон гавжум бўлиб кетади. Автомашиналар, мотоцикллар қатнови, отлар тапир-тупури, подаларнинг маъраши кучаяди. Чор атроф далалардан қайтаётган теримчиларнинг чуввоси, ёш яланг-

ларнинг ашула, қийқириқлари қулоққа чалина бошлаб, кўп ўтмай бутун қишлоқни тўлдириб юборади.

Ана шундагина биз кеч бўлиб, қош қорайганини билиб қолибмиз. Ишга қаттиқ киришганинда, вақтнинг қандай ўтганини, ҳориганингни ҳам сезмас экансан. Қайтишда худди қўшдан чиққан ҳўкиздай шалвайиб тўкилиб бораётганимни пайқабман. Уйга борсаму, ўринга чўзила қолсам дейман. Бу бир кунмас, икки кунмас, охири кўринмайди. Наҳотки шундай аҳвол узлуксиз давом этаверса. Бошида билмабмидим бунчалигини? Билганимда-чи, юз ўғирармидим? Ўзимдан ўтганини ўзим билипману Шакарга билдирмасликка ҳаракат қилипман. Билдиргудек бўлсам, ўзимга баттар ташвищ ортади-да. Лекин қачонгача яшироламан-а? Касални яширганинг билан иситмаси ошкор қилиб қўймаса...

Шу хаёл билан кўрғончага кирсам, ҳаммаёқ жимжит. Чироқ ҳам ёқилмаган. Шакар кўринмайди. Кампирнинг ўзи тимирскиланиб ўчоқ бошида чўкиртак майдалаяпти. Кампир билан саломлашганимдан сўнггина, уй ичида Шакарнинг шарпасини сездим. У чироқни ёқиб, чиқиб келди. Асабим бузилиб, ҳориб келганимда дарров кутиб олмагани алам қилиб турувди. Лекин бошига чандилган рўмолни ечиб ташлаганига кўзим тушаркан, чўчиб сўрадим:

— Ҳа, Шакархон, нега хомушсан? Бошинг оғридими? Кўпроқ офтобда юргандирсан-да?

— Й-йўқ, ўзи салгина,— деди суслик билан, сўнг уйқули юзини ювиб келди-да, тўқ этиб олдимга чойдишда сув қўйди.

Ундаги бу дилгирликнинг боисини дафъатан англаёлмадим. Чиндан ҳам боши оғридимикин ёки менинг ўз ишим билан овора бўлиб, неча кундан бери ясли масаласини ҳал қилиб беролмаганимдан диққатмикин? Балки кейинги кунларда эрта тонгдан кеч қоронғисигача қорамни кўрсатмай кўчада қолиб кетаётганим, на хотин, на ўғилга бирон оғиз ширин сўз айтишга ҳолим қолмай, бурнимдан тортса йиқилгудек бўлиб келишим, кунига усти бошимни кир-чир қилиб унга юмуш ортирганим малол келдими? Балки ўз ёлғизлиги, бекорчилигидан зерикиб, бунинг устига рўзгор етишмовчилигидан сиқилиб хафагазак бўлгандир? Эҳтимол, мана шуларнинг бариси бир бўлиб Шакарнинг феълени айнитган бўлса-чи?

Дастурхон устида ҳам очилмади. (Бугун иссиқ овқат қилолмаган. Қўлимиз пул кўрмаганига ҳам анча бўлиб қолган эди.) Менга тескари ўтириб чой қўйди. Охири тоқатим тоқ бўлди.

— Нима гап ўзи, Шакархон?

— Ўзингизда нима гап?— деди саволимга савол қайтариб. Ясли тўғрисида сўрапти, деб ўйладим-да, ҳеч раиснинг этагини тутиб бўлмаётганини айтдим.

— Яслини қўйинг,— деди Шакар қўлини силтаб.

— Ие, ҳа, биров айнатдими?

— Ўзим ўйлаб қолдим. Яна бошқа бригадани ҳам бориб кўрган эдим. Бу колхозда яслиларнинг аксари нобоп экан. Мендан тузукроқ одамнинг ҳам қўлидан келмайди тузатиш. Менга бу иши бўлмайди!— деди шартта кесиб.

— Ҳе, ўзингни бос, Шакархон. Унақа бирдан кесиб қўймагин. Етти ўлчаб бир кесгин, деган. Ахир раиснинг аниқ сўзини олайлик-чи, яслини ясли қилиш учун тегишли ёрдам беришга тайёрми-йўқми...

— Уша ҳайбаракаллачилиги бўлса, тузукроқ ёрдам чиқишига кўзим етмайди,— деди умидсизлик билан Шакар.

— Унисини унда кўрамиз-да!— дедим ёнимни ёстиқ тортиб кетаётган бўлса-да, ўрнимдан туриб.— Қаерда бўлса ҳам топиб, сўзлашиб келаман.

Шакар, «борманг, фойдасиз!» деб қайтарди. Қулоқ солмай чиқиб кетаётган эдим, сапчиб туриб йўлимни тўсди.

— Бу нимаси ахир!— дедим бўғилиб.— Сендан шуни кутмовдим-ку!

— Мен ҳам кутмовдим...

— Нимани?— дедим ҳайратга тушиб.

— Сир яширишингизни...

Қараб турсам, Шакарнинг юпқа лаблари титраб, киприкларини пириллаб кетяпти.

— Қанақа сир экан?

— Нима қилардингиз мендан ишингизни яшириб?— деди-ю, бирдан кўзига ёш олди.— Мен шарманда бўлдим-ку. Шу умид билан келганмидик бу ерга. Раиснинг илтимос қилиб ёзган хатлари, иззат-ҳурмат билан кутиб олишлари қаёқда қолди! Ҳаммаси тил учида экан-да... Ахир нега ҳақингизни талаб қилмайсиз ўзингиз?

Ҳангу манг бўлиб қолдим. Қандай шўр иш юз берди-ю, Шакар бу аҳволга тушди? Унга шу қадар озор берган ким бўла қолди? Уни тинчителиш, нима бўлганини аниқлашга уриниб уввалло ялинаман, қани тинчиса, қани очиқ айта қолса!

Бир ёқда кампир билиб қолмасайди, деб номус қилиб боряпман. Йўқ, кампир ҳамма гапдан хабардор экан. Келиб Шакарни босди, елкасини силаб-сыйпаб:

— Она қизим, ўзингни беҳудага койитма. Ке, қўй, орқанга ташла ер юткурнинг гапини. Худо кўтарсин ўша ғаламисни. Алжиради қўйди-да. Арзимаган нарсага ўзингниям, эрингниям хафа қилма. Бор, болангга қара...— деди.

Шовқинимизга Бахтиёр уйғониб кетган эди. Шакар уйга кирди. Мен кампирдан нима бўлганини сўрадим. Кампир мени супа лабига ўтқазиб, билганича айтиб берди. Шакар яслидан айнаб, бугун бошқа иш хусусида неча ерга борибди. Мактаб директори билан ҳам сўзлашган экан, директор Шакарни муаллималикка оладиган бўлибди. Шакар болани дурустроқ яслига ўрнатганимдан сўнг ишга тушаман, деб чиқаётган экан, мактаб буфетида ўтирган хотинлар қўймасдан уни чойга таклиф этишибди. Улардан биттаси — қора даканалиги — Сўфиевнинг хотини экан. Шакарга ўзини жуда яқин олиб уйичидан, мендан гап очибди. Гўё менинг ғамимни еган бўлиб:

— Эрингиз хўп яхши йигит экану, аммо аҳволига вой-да, синглим!— дебди.— Шундоқ савлатли, шунча йил шаҳарда ўқиган мулло йигитни қўйнаб қўйишибди-я. Лоақал илмини хурмат қилишса-чи, эсизгина. Наҳотки шундоқ йигитни қаланғи-қасанғилар қатори қора ишга қўйса-я.

Шакар олдин бу гапга ишонмабди, хотинлар олдида номус қилиб: «Бошқа киши билан адаштираётгандирсиз, холажон!» деса, аёл енгармиш: «Ўз қулоғим билан эшитдим-а. Иним айтди. Иним ахир раиснинг лўккавойини ҳайдайди. Унинг билмаган нарсаси борми!» Унинг гапини бошқа хотинлар ҳам тасдиқлашганмиш...

Бу ҳикоя бошдан-оёқ менга эрмакдай эшитилди. Кулгим қистади:

— Битта-иккитаси ғийбат қилса қилибди-да. «Қора иш» эмиш. Нима бўпти қўлимга мой-пой юқса. Ишнинг оқ-қораси бўларканми!

Мен атайин Шакарга эшитиларли қилиб қаттиқ-қаттиқ гапирардим. Шакар эшитар-эшитмас уйдан шикоят қилиб чиқди:

— Ер ёрилмади-ю, ерга кирмадим. Хотинларнинг олдидан қандай қилиб чиқдим, қандоқ уйга етиб келганимни билмадим. Энди қайси бетим билан бораман у мактабга!

Шакарнинг йўсини ўзгарилган. Унча-мунча гап, насихат бакор келмаслиги кўриниб турибди. «Ғам ема. Ойнинг ўн беши қоронғи бўлса, ўн беши ёруғ. Тез орада ишимиз ўнглиниб кетар», деб одатдагича сабр беришдан фойда йўққа ўхшарди. Аслини олганда, ўзим ҳам ишларимнинг қачон ўнглинишини,

катталар нима сабабдан мунча пайсалга солаётганини тушунолмай, бошим гарангсиган эди.

Уйда ҳам ҳаловат йўқолди. Баҳамжиҳатлик ўрнини асабият эгаллай бошлади. Олдинги иззат-икромлар димоғ-фироғ ва миннатга ўхшаш нордон киноя билан алмашина борди. Орамиздаги ишонч, самимиятга ношукурчиликнинг совуқ музи илашгандай бўлди.

Шакарда қишлоқнинг енгил об-ҳавоси, хушчақчақ ва мурувватли кишиларига бўлган қизиқиш сўна борди. Ҳаммадан қайғулиги шуки, уйимиз бозори бўлган ширин овуноғимиз Бахтиёрни эркалашлари ҳам камайди. Бахтиёр кечалари баъзан оч қолиб чинқирса ҳам унга қараш малол келадиган бўлиб қолди. Шунда мен гўдакни овутиш чорасини кўрардим — оғзига сўрғичини солиб, беланчагини тебратиб, ўзим ухламай чиқардим. Кундузлари бўлса Шакар менга айтишни ҳам эп кўрмай аллақадарга кетиб қоларди. Зиннат буви теримчиларга овқат пиширгани борганда ёлғиз қолган гўдакни ортомқлаб кетган вақтларини кўриб, юрагим эзиларди. Шакар билан уйда камдан-кам учрашадиган, учрашганда ҳам осойишта гаплашолмайдиган бўлиб қолдик. Арзимас нарсага унинг чарслиги тутиб, болани силтайдиган, қарғайдиган қилиқ чиқарди. Мўмингина, ювошгина бўлган Бахтиёр бора-бора салга чўчидиган, йиғлоқ бўлиб қолди. Шакар уй юмушларига, қозон-товоққа қарашмай қўйгач, кампир шўрлик бизнинг ғамимизни еб, даладаги катта қозондан тоғорачада овқат ташийдиган бўлди. Шакар бўлса кампирнинг дили оғрийди ҳам демай, «одамларнинг сарқити» деб бу овқатга қарагиси келмасди (студентлик чоғимизда ёвғон шўрвани ҳам мақтаб ичганимиз дарров унутулибди-да).

Оиладаги бу кўнгилсизлик учун гўё ўзимни айбдор ҳис қилиб, оғирлиқни зиммамга олардим. Шакарнинг терсликларига тишни тишга қўйиб чидардим. Майли, дилимга ҳар қанча озор еткизса ҳам, пок севгимиз ҳурмати эрлик иззат-нафсимни йиғиштирай, масъуд кунларимиз ҳаққи кечирай, дердим.

Шакарнинг муносабатидаги совуқлик кун сайин оша борди. Мен бунинг олдини олиш, қандай бўлмасин совуқ музни эритиш иложини ахтарардим. Шаҳарга бир сайр қилдириб келсам ёзилармикин, дейман. Юсуф отага бориб, қизини инсофга чақиртирсаммикин деб ўйланаман, аммо бунга фурсат қайда! Менинг диққатимни тортиб, кучим ҳам вақтимни олиб турган нарсалар кўп эди. Бирон кун ишдан қолиш у ёқда турсин, устахонага сал кечиксам кетимдан ахтариб келишарди,

ишдан эртароқ чиқишнинг ҳам иложи бўлмасди. Аксинча, кундан-кун ремонт тигиз келиб, кечалари ҳам прожектор ёруғида ишлаб қолишга тўғри келарди.

Кеча Шакар, кампирга: «Бир жойдан тузукроқ ишни гаплашиб келаман», деб аллақайси танишиникига кетган экан, қайтмади. Кампирни аяб кечаси болага ўзим қарадим-да, эрта билан бошимни кўтаролмай ётдим. Бир оз ухлаволай десам ухлолмайман. Миям ари тушган хумдай гувиллайди, хаёл чувалашади. «Еш боласини қандай кўзи қийиб бир жойда қолди-а? Ҳеч кўрилмаган қилиқ-ку бу. Ё уйдан ҳам, мендан ҳам кўнгли совияптими? Нега совийди? Совитадиган иш қилибманми? Агар топган иши ёқмаётган, баъзилар билан муомаласи келишмаган бўлса аламинини мендан оладими? Ўзим қийналиб юрганымда менга далда бериш, мадор бўлиш ўрнига...»

Бир вақт Асаднинг бақирӣқ-чақирӣғи хаёлимни бузди. Асад:

— Шу чоққача ётасанми, ҳей ғафлат!— деб устимдан чойшабни юлқиб ташлади.— Мунақа боқи беғамлик одатинг йўқ эди-ку!

Унинг шовқинига ёнимда ётган Бахтиёр уйғониб гингший бошлади. Мен бола билан овора бўларканман, буни кўриб Асад пичинг қилди:

— Ия, муборак бўлсин, туппа-тузук энагалик қўлингдан келиб қолибди-ку. Ҳа, болани ҳавас қилдингми, роҳатига ҳам, азобига ҳам тенг шериксан. Она бечора тўққиз ой, тўққиз кун, тўққиз соат қорнида кўтаргани ҳам етар. Бу ёғига қарашвориб керак...

Овозимизга томорқадан Зиннат буви кирди. Икки эркак уймалашиб болани эволюмаётганимиздан кула-кула Бахтиёрни қўлига олди. Алланималар дея эркалаб, бош-кўзини силаб бирпасда овутди.

Асад мени «юр идорага, иш бор!» деб қистай бошлаган, мен бола нима бўлади деб иккиланиб турган эдим, Зиннат буви пайқаб:

— Боравер, ўғлим, бунингдан кўнглинг тўқ бўлсин. Ўзим қараб тураман. Онажони ҳам ҳадемай келиб қолар,— деди.

— Онажони қаерда?— деди чиқаётганимизда Асад.

— Бир жойга кетган эди,— дедим ноилож.

— Қаерга? Иш-пиш қидириб юрибдими?

— А-а? Фол очяпсанми дейман!

— Ҳей, бола,— деди эшикка чиққанда мени туртиб,— ош-начилик шунақа бўладими? Хотинингни ҳаракатидан оз-моз хабардорман, мендан нимасини бекитасан. Ошначилик ҳам шунақа бўладими? Буни билсам азбаройи шифо, эшигингга қадам босмасдим. Нима қилайки, ишим тушди-да.

— Нима иш экан? Менсиз битмас эканми?

— Йўқ, совуқ сувдай зарур бўп қолдинг. Раис топшириғи...

— Қани, айт-чи, бўлмаса,— дедим қизиқиб,— мен нима-ни бекитибману, сен нимадан хабардорсан?

Асад йўл-йўлакай Шакардан гапириб кетди.

— Хотинингни-чи, ҳой ошнам, бир кўришда индамасгина, мўмингина, деб ўйловдим. Хўроз экан, хўроз! Раисни бир чўқишда қочирса-я!

— Нима бўлди ўзи, гапир!— дедим ҳовлиқиб.

— Хотининг кеча идорага борувди. Раис уни кўриши биланоқ хурсанд бўлиб: «Хўш, қизим, маслаҳат битдими? Ишга тушасанми?» деди. Хотининг: «Мени агар яслиларга мудира қиладиган бўлсангиз, шартларим бор, раис ака», деди. Раис: «Хўш, хўш?» деб қараб турувди, хотининг бирма-бир шартларини санаб кетди: «Авалло, раис ака, гўдакларга қарашингизни ўзгартирасиз. Иккинчидан, худди Норбуви бригадасидагидай қилиб, чайлаларни тузаттирасиз-да, ҳар бир кўчма яслига биттадан мураббия ажратасиз. Учтинчидан, гўдакларнинг қозон-товоғини бўлак қилдириб, овқатнинг сархилини шуларга едиртирасиз... Бу шартларим эртага амалга ошса эртага, индинга амалга ошса индинга ишга тушавераман...» Раис шунча савлати билан худди имтиҳонда тутилган боладай эсанкиради.

— «Бор шартларинг шуми?»— деди раис.

— «Шу!»— деди Шакар.

— «Энди менинг шартларимни эшит, синглим. Мен сени ишга қабул қилиб буйруқ чиқараман. Ҳозирдан ишга тушасан. Ёрдам бериш биздан. Тегишли одамлар билан биргаликда ўша ўзинг айтган камчиликларни битириш сендан. Келишдикми? Қани ёз буйруқни!»— деди раис менга.

— «Кечирасиз, раис ака!— деди Шакар нозик жойидан олиб.— Шу вақтгача битмаган камчиликларни мен қандай битирарканман. Узингиз битириб берасиз аввал. Кейингисини мендан талаб қиласиз!»

Раиснинг оғзидаги гапи бўғзида қолди. «Бунинг гапи тўғрими?» деб менга боқди. Мен: «Тўғри, раис ака», дедим. Гап тополмай қолган раис:

— «Бундан чиқди, синглим, ошни биз дамлаб берарканмизу, сиз сузар экансиз-да?»— деди кесатиб.

— «Мен сиздан кесатиқ эшитгани келганим йўқ, раис ака. Ошингизни ўзингиз сузиб еяверинг!»— деб Шакар орқасига бурилди-ю, эшикни тарс ёпиб чиқиб кетди.

Раис: «Мунақаси ҳам бўларкан-а!» деб ёқасини ушлади.

Асад ҳикоя қиларкан, «Шакар нучук бу гапни менга айтмай кетди? Мени хафа қилгиси келмадими? Е энсаси қотдими?» деб неча хаёлга бордим.

Асад мени «Партком» деб ёзиб қўйилган хонага бошлаб кирди. Ўзидан-ўзи юрагим шиг этиб кетди. Мен ҳалиги ҳангама таъсиридан қутулганимча йўқ эди.

Турли қоғозлар қалашган катта столга шошилиб ўтирди-да, қўлимга қоғоз, ручка тутқазиб, бирдан сўроққа тутди:

— Қани, ёз, нечта машина ремонтдан чиқди? Нечтаси қолди? Қайси кунга тайёр бўлади қолганлари?

Ошнамни ҳеч қачон бунақа жиддий бир ҳолатда кўрмаганим учун кулгим қистаб кетди.

— Ия, туппа-тузук амалдор экансан-ку. Вазифанг нима ўзи?— дедим, очиқ қолган эшикдаги ёзувга имо қилиб.

— Суриштира, ошнам. Партком секретари ўринбосариман.

— Агрономлик-чи?

— Униси ҳам, буниси ҳам. Икки ой бўлди сайланганимизга. Секретарь Ҳасанова кўпроқ далада бўлиб, партия ишини менга ташлаб қўйган.

— Ундоқ бўлса айни муддао,— дедим мушуқларимни осон қилиш учун ўзимга мадад топгандай.— Менга ёрдамнинг керак бўлиб қолди, дўстим. Эшитиб ол... Колхоз устахонасининг аҳволдан хабаринг бордир-а? Тунов кунни мени таништирагани обориб, ўзинг жуфтакни ростлаб қолибсан. Ушандан бери қорангни кўрсатмайсан, тагин ҳадеса ошначиликдан дам урасан!— дедим йиғилиб қолган гиналаримни тўкиб.

Асад кейинги пайт столга боғлашиб, идора ишларига ўралашиб қолганини айтиб, ўзини оқлашга тиришди. Устахонадаги ночор аҳволлардан хабари борлигига иқроор бўлди.

— Ундоқ бўлса нечук шу масалага эътибор бермайсиз?

— Эътибор берилган. Кенжабой ака вақтида ҳам неча марта бу ўртага тушган. Қарор бор. Утган йилги правление қарорини олиб кўрсанг бўлади. У ёғини сўрасанг-чи, устахонани янгилаш учун аллақанча қурилиш материали ҳам туши-

рилган эди. Аммо устахона қолиб, у материаллар маданият саройига ишлатиб юборилди.

— Сизлар лом-мим демай туравергансизлар-да?

— Йўқ, гапирдик. Гапирсак раисимиз: «Кўшниларикига ўхшатиб маданият саройини тезроқ битказиб олмасак бўлмайди», деди. Бунинг учун катта сабабни кўндаланг қилди: «Ўзбекистон қирқ йиллиги келяпти. Шу юбилейга данғиллама сарой очсак, колхозимизнинг обрўси бўлади».

— Колхознинг обрўси данғиллама саройагина боғлиқ эканми? Сирти ялтироқ, ичи қалтироқ бўлиб-а?

— Колхозимизни жуда ерга урманг, Қамолвой!— деди Асаднинг ори келиб.

— Ерга ураётганим йўқ. Ҳар ҳолда унақа мақтайдиган ҳам эмас-да, а?

— Ҳа, энди... ўрта миёна,— деди Асад очигига кўчиб.

— Мен ҳам шунини айтмоқчиман-да. Колхозни ўрта даражадан чиқариб, иқтисодини кўтармасдан туриб обрўсини кўтариб бўларканми? Иқтисодини кўтариш бўлса, аввало, ўзингга маълум...

— Механизацияга боғлиқ! Шу механизацияни ишга солувчи кучларга ҳам!

— Ҳа, ақлингга қойилман. Профессор бўладиган калланг бор-ку, ўртоқ, фақат бир нарса етишмайди-да!

— Хўш, нима экан ўша?..

— Айтаверайми, хафа бўлмайсанми?

— Айтавер!

— Ғайрат етишмайди-да... тўғрироғи, ташаббус...

— Шунча миянг билан сен ҳам янглишдинг, Қамол. Айтганларинг бир одамчалик топилади-я, аммо қўлловчи, ёнингга кириб юкни суришувчи етишмай қолади. Мана, энди сен келдинг. Бир суришамизов!

Мен Асадга, энди қуруқ сўздан амалий ишга ўтиш учун нималар қилсак экан, деб маслаҳат солдим. У бошини қашлаб қолди. Ҳадеганда аниқ маслаҳат чиқмади. Мен: устахонани қайта қуриб техника саройига айлантириш, асбоб-анжомлар билан етарли таъминлаш, кадрлар билан мустаҳкамлаш чораларини партия мажлисида муҳокама қилсак қандай бўларкин, деган мулоҳазани билдирдим. Мен Асадни васиқаси йўқроқ, ҳойнаҳой бу мулоҳазага қўшилмайди, деб ўйлаган эдим, у бирдан дадилланиб:

— Яхши фикр,— деди.— Бу масалани дастлаб Ҳасанова билан келишиб, бошқа коммунистлар билан пишитиб олиб,

раиснинг олдига қўйиш керак. Шунда раис қувватласа керак.

— Раиснинг қувватламаслиги ҳам борми?— дедим ҳайрон бўлиб,

— Ахир раис бош қўшмаса қийин-да!

— Агар биз бир ёқадан бош чиқарсак, раис қувватлашга мажбур бўлади!— дедим ўрнимдан туриб.

— Ҳей, тўхта! Ҳалиги айтган маълумотларни бериб кет. Катталар кутяпти сводкани!— деб Асад қистаб қолди.

— Раиснинг ўзлари биладилар-ку, қанча машина тайёр, қанчаси тайёрмаслигини.

— Гапни чўзма, ошнам. Ўз дастпанжанг билан ёзиб бер. Кейин мен уни формага соламан-да, раисга қўл қўйдириб бошқармага юбораман. Тартиб шу...

Бундай қарасам, унинг олдида ҳар хил формалар қаторлашиб турибди: бирида сут ва тухум топшириш ҳақида, бирида чорва турларининг ўсиши, яна бирида паррандачилик аҳволи, бошқасида беда...

— Э-ҳе, оғайни!— дедим, олдимга қўйган қоғозни нари суриб ва Асадга қаттиқ тикилиб.— Бунақа қоғозлар билан бош қотиргандан кўра, бориб ишимизга қарашсанг бўлмай-дими?

— Кел, айтиб юбора қол бўлмаса. Ўзим ёзиб олай,— деб Асад қўлига ручка олди.

— Вақтим йўқ,— деб ўрнимдан турдим.

— Бирпас тўхта, дўстим. Раисга ўзинг жавоб-муомала қил.

Бир кўнглим, раисни кутай-да, бояги режаларимизни бир йўла гаплашиб кетай, дедим. Лекин бу ерда ўтираверсам, устахонадагилар кутиб қолишади деб чиқиб кетаётган эдим, Асад йўлимни тўсди.

— Менинг аҳволимни тушун, дўстим. Раисдан балога қоламан. Раисни бўлса, вақтида сводка топширмадинг, деб бошқарма чатоқ қилади. Илгари сводкани ҳафтада олса, энди кунига оляпти.

— Очиғи, нечта машина тайёр деб айтишга ҳайронман. Яرمىс тайёр бўлса ҳам комиссиядан тўлиқ ўтгани йўқ. Ҳозир текшириб, ками-кўстини яна тўғрилаб чиқяпмиз. Қолган ярмига бўлса «хўжалик бош бошқармаси бошлиғи» ҳали материал етказиб бергани йўқ. Раисга шуни тушунтириб қўйсанг бўлгани.

Асад ручканинг кетини пешанасига тираганча ўйланиб турди-да.

— Жуда ланж жавоб бўлди-ку, дўстим,— деб қўйди. Афтимга синовчан тикилди. Кейин негадир эшикни бекитиб бошқа гапга ўтди:

— Ранг кўр, ҳол сўр, дейдилар. Биладан, хийла эзилиб юрибсан. Ишинг паст, мойнанг кам, уй шароитинг ёмон. Кўп хафа бўлмай тур, дўстим. Раис гамингни еяпти. Кеча телефондаги гапидан билдим. Ҳозирча паст ишда синаб туринг, деб бошқарма бошлиғи айтган экан. Раис унга: «Бу илгаритдан яхши синалган пишиқ бола. Қелган кунидан бошлабоқ, ҳамма ишга ақли етди-қолди. Одамлар унга дарров ёпишиб олди. У ёгини сўрасангиз, уни институтнинг ўзида олиб қолишмоқчи эди, иссиқ ўрнини совитиб ўзим чақирган эдим. Вазифасига қўйвораверсак», деб рухсат сўради.

Менинг бутун ғам-ташвишим фақат шу мансаб, деб калта ўйлагани учун Асаддан энсам қотди. Шундай бўлса-да, анчадан бери миямни кемирган бир саволни аниқлагим келди:

— Нима сабабдан Сардоров менга бунақа қараяпти? Сен катталарга яқинсан, балки биларсан-а? Яширмай қўя қол.

— Вой, тентаг-э, сендан гап яшираманми! Фақат билганим шуки, Сардоров раисдан: «Ўзингизча чақираверибсиз-да. Аввал кимлигини айтиб, бир оғиз олдимиздан ўтмабсиз-да!» деб гина қилибди. Қолхоз бош инженерлиги кичкина вазифа эмас-да, катталарнинг маслаҳатсиз бўлмас экан.

— Бошқа сабаби бўлса-чи? Негаки, кабинетида суҳбатлашганда ғалатиноқ қаради, таржимаи ҳолимни кўп айлантирди...

— Бунисидан беҳабарман, ошнам,— деб елкасини қисди. Асад.— У ёгини сўрасанг, мени ҳам икки йил бурун келганим-да анча айлантирган. Унинг тасдиғидан ўтгунча уч-тўрт марта борганман. Шунақа расмиятчиликни яхши кўрадиган хилдан экан-да. Парвоям қилма, бепарвоям бўлма. Ҳа, гап ўртамизда қолсину, Сардоровнинг иззат-нафси зўр, кекчиноқ одам дейишади. Обрўсига қиттай тегиш у ёқда турсин, олдидан салом бериб ўтмасанг ҳам балога қоласан. Раис бир гал панд еганда. Сутдан оғзи куйган одам, қатиқни пуфлаб ичади, дейишади-ку.

Нимадан панд еган, деб қараб қолган эдим, Асад овозини яна паслатиб, ўтган йили бўлган воқеани айтиб берди: ёз кунлари мусобақадоз областдан ғўза билан жўхори парваринини текширгани комиссия келган. Комиссия келишидан

олдинроқ Сардорев колхозма-колхоз юриб, ками кўстларни тўғрилаб қўйишни буюрган. «Гулистон» колхозимизнинг кўча беткайидаги бир ерида ўн сотихча жўхорини ўт босган экан. Сардорев шуни икки кун ичида тозалатиб, сугориб қўйишни Тошматовга буюриб кетган. Тошматов, бу силосга экилган жўхори-ку, иш тигиз пайтида шунга ҳам куч, сув сарф қилиб ўтираммизми. Барибир эрта-индин ўриб олинадиган нарса, деб Сардорев кўрсатмасига унча парво қилмаган. Уч-тўрт кундан кейин комиссия келиб дала айланган вақтда фўзаларга яхши баҳо бергану, шу жўхорига кўзи тушиб, танбеҳ қилган, бу гап мажлисда ҳам тилга олинган. Сардорев, шахсан берган кўрсатмасини вақтида бажармай комиссия олдида уятга қолдиргани учун раисни яшиб қўйган. Комиссия кетгач, Тошматов масаласини бошқарма парткомига қўйдирган. «Жўхорининг сиёсий аҳамиятини тушунмаслик»да айблаб, Тошматовни партиядан ўчиришни таклиф этган. Тошматов «иккинчи бундай номаъқулчиликка йўл қўймайман», деб тавба-тазарру қилиб, аранг қаттиқ виговор билан қутулиб қолган...

— Ана шунақа, дўстим. Ўйнашмагин арбоб билан, арбоб урар ҳарбоб билан...

Раис ҳам келавермади, ортиқ сабрим чидамай, ишимга жўнадим. Боришим биланоқ, йигитлар машина тепасига чақриб қолишди. Уларнинг саволлари кўпайиб кетган экан. Гоҳ униси, гоҳ буниси олдига бориб, ремонтга киришиб кетдим. Қўлим ишда бўлса ҳам, хаёлим уйда, Асаднинг гапларида эди. Асад ўзи бепарвороқ бўлса ҳам, менга ўлардай содиқ. Айтган сўзларида жон бор. Ҳақиқатан раис менга яхшиликни раво кўрар-ку, Сардоревнинг юзига оёқ қўйишдан кўрқаётгандир. Сардорев нима учун менга тўсқинлик қиляпти? Ўзимдан ё ижтимоий чиқишимдан бирон айб топдимкин, ёки ҳали ёш, масъул ишни уддалаёлмайди деб чўчиётганмикин? Ўзимга қолса тезроқ мени масъул ишга қўйсин деб ўлиб турганим йўқ-ку. Аммо бошдаги ваъдалари овоза бўлиб кетибди. Оғзига кучи етмаганлар таъна-ю тавба қила бошлабди. Эндиликда, бу нарса оила муносабатимизга ҳам путур етказяпти — мени истиҳолага солаётган нарса фақат шу.

Эҳтимолки, Шакар инсофга келса, ўйлаб қолса. Дадасиникидан зора ёзилиб келса. Шундоқ умид билан эртароқ уйга бордим. Шакар қайтибди. У бошқа қишлоқдаги бир таниши яхши иш топиб берганини билдирди.

— У қанақа таниш экан?

— Эски таниш...— деди-ю, у ёғини айтмай, юрагимга гул-гула солди.

Мен унга, вақтинча қийинчиликдан қочиш, битта-иккитанинг ғийбати деб бу ердаги тайёр ишдан воз кечиш яхшимаслиги, бола билан бошқа қишлоққа қатнаш осон бўлмаслигини айтдим, бу аҳддан қайтишни маслаҳат бердим. (Дилимдан эса, «тагин биронта фирибгарнинг тузоғига илинмасайди», деган хавотир кечди.)

— Шунинг унутмаки, бизни бу ерга биров бўйнимиздан боғлаб келтиргани йўқ. Ўз ихтиёримиз билан келдик. Дам ўтмасдан орқага тисарилмас, нима деган одам бўламиз?

— Нега ўз ихтиёримиз билан бўларкан. Бизни катта ваъдалар бериб чақирганимизми? Уша ваъдаларга учдик-да. Мана, энди нима бўлди?— деди Шакар менга дашном бериб.— На қадр-қимматингизни билади, на қийналганингизда суяшга ярайди. Қўйинг, улар суяшмаса, бошқа ерда суяб, кафтига кўтарадиганлар бор...

Тилим қичиб: «Уша суяб, кафтида кўтарадиганлар кимлар экан?» демоқчи бўлдим. Шакарнинг авзойи бузуқлигини кўриб, оғирроқ дилсиёҳлик бошланишидан қўрқдим. Аммо кўп ўтмаёқ, дилсиёҳлик бошланди. Бугун менга уч ҳафталик ишим учун ўттиз сўм аванс теккан эди. Ўзим неча ёқнинг андишасини қилиб шунини Шакарнинг қўлига бермайманми, у пулни санаётиб, бирваракайига заҳарини тўкиб солди.

— Студентлик вақтингиздагидан фарқи йўқ-ку. Болангизни сутига етказаманми бунини, рўзғоргами. Бу чол-кампирга тирик товон тушиб ўтирибмиз. Тагин ҳам сахий кишилар экан, чурқ этишмаяпти. У ёқда дадам касал. Вақтида хўп ташиб берди топганини. Энди иш-кучдан қолганида кунига ярармиз деган эдим!— деб зарда билан пулни қўлимга қайтариб берди.— Нима, тилингиз қисиклик жойи бормики, шу чоққача катталардан ўрнингизни талаб қилолмайсиз?

Шакарнинг аччиқ устида шунақа бетга чопиш одати маълум эди. Бунинг отаси ҳам билар, гоҳо ҳазиллашиб: «Қизгинам, салга пайраҳа ўтиндай пов этиб ёниш одатинг бор-да. Катта бўлиб ҳовурингдан тушарсан», дегувчи эди. Уша гапи эсимга келди. Шакарнинг сўзлари суяк-суягимдан ўтса ҳам, зора ҳовуридан тушиб қолса деб тишимни тишимга қўйдим. Аксинча, Шакар қиздирилган ёғдай тутаб борарди.

— Шу аҳволда қачон биримиз икки бўлади-ю, одамлар қатори турмуш кечирамиз!..

«Одамлар қатори» деб кимни айтаётганини билиб туриб-

ман. Тўфaxonнинг ҳовли тўйида Шакарнинг ҳадеса уйдаги безакларни гапираверишидан, умуман, ҳою ҳавасга берилаверишидан яхшилик кутмаган эдим. Уйлаганимча бўлиб чиқди. Ҳозир Шакар кўзимга ғалати кўриниб кетди. Шу кунларгача мен унинг юзида иффат деб аталмиш нафис бир матодан нозик-ниҳол парда бордай сезардим, ҳозир эса гўё чўл ичкарисидан ногаҳон кўзгалиб келган гармсел шу пардани сидириб олис-олисларга учириб кетгандай бўлди...

Эртаси тушликда юрагим ҳовлиқиб келсам, қўрғончада ҳеч ким йўқ. Биринчи марта ҳовли ҳам супурилмаган, сув сепилмаган. Урик шохидаги катакларда қушлар дон солинмагани, сув берилмагани учун безовта, беданалар эса тўрқовоқни тешиб чиққудай бўлиб типирлашмоқда эди.

Хонага кирсам, худди бегона оралагандай очик-чочик. Столда эса, «дадамникига кетдим», деган икки энлик хат ётибди. Қутим учди: «Нега кетди? Нега индамай-синдамай боласини ҳам олиб кетди экан-а?..»

Чўлда куз изғирини дайдиб қолди. У сўнгги кунларгача далаларни қовурган ёз офтобининг шаштини анча кесди. Қушлар то кун ёйилгунча ўз уяларида эриниб ётишади. Дов-дарахтлар, ғўзалар барги ёзи билан қўнган чанг-тўзондан тунги шабнамда ювилиб тозаланаётган бўлсада, уларнинг яшиллиги ўчиб малла тус олмоқда. Полизларнинг мавсуми тугаган эсада, унда-мунда яшириниб қолган ҳамакларни теримчилар хазончинак қилишяпти. Беҳилар паловбоп бўлиб олтин тус олди. Анорларнинг тонгги аёзда торс-торс ёриладиган вақти келди. Ишкомларнинг у ер-бу ерида қолган сап-сарик ҳусайни, кишмиш ғужумларини арилар талай бошлади.

Деҳқонлар кундузи пахта эгатларида, кечқурун боғлар, томорқаларда тер тўкиб «пиширилган ош»ни сузиш билан бандлар.

Бугун мен гира-ширада турдим. Чиқсам, кўча гавжум. Кунига бу пайт ёшу кекса фартукларни елкага ташлаб пахтазорга оқса, бугун қоп-қажовларни, мотоцикл, велосипед, эшакларга ортишган ва бурни ерга теккудай бўлиб орқалашган ҳолда қишлоқ ташқарисига йўл олишмоқда.

Шўро бува ҳам икки қоп юкни эшик олдига чиқариб ўтирибди. У кун билан қурилишларда юрса, кечқурун томорқа-

сида сабзи, картошка ковлайди, пиёз боғлайди. Кампири унга ҳамроҳ. Кечаси чол-қампир узоқ куйманишиб, шу қопларни тайёрлаб чиқишибди.

Кўчадаги бунақа манзарага биринчи дуч келганим учун Шўро бувадан қаерга отланишганини сўрадим. Бугун жума бозор куни эканини эсимга солди. Шўро бува ҳам юкни бозорга олиб бормоқчи бўлиб машинами, аравами ўтишини пойлаётган экан.

Менинг мўлжалим, бугун барвақт Юсуф отаникига бориб келиш эди. Мана, уч кун бўлди, Шакар дом-дараксиз. Буткул аразлаб кетдими ё дадаси касал бўлса боқиб қолдими, деб хавотирда ухлолмай чиққан эдим. Буванинг юкларини ортишиб, бирга кета қолай деб машина кутдим. Ҳадеганда келавермади.

— Машина ўтиши гумон. Ҳаммаси пахтага банд. Сен ишингдан қолма, ўғлим. Ўзим бир эвини қиларман. Жуда бўлмаса кейинги бозорга қолар,— деди Шўро бува.

Ачиндим. Бува ҳозир камхарж бўлиб қолган. Рўзгор сарфхаражатига пул зарур. Биз ҳам унга тирик тоvon тушиб ўтирибмиз. Унга тузуқроқ ёрдам беролмайман. Ҳеч бўлмаса ҳозир қопини жўнатишга ёрдамлашсам, балки устахонадаги болалардан бирортасини эски грузовойга ўтқазиб бувага юборсаммикин, деб ўйланиб кетаётган эдим, тирбанд юк ортган бир машина ўтиб қолди. Қўл кўтардик. Шофёр тўхтади-ю, бошқа юк ололмаслигини билдирди. Биз ялина-ялина кўндирдик. Қопларни ортдик. Машина борида бориб кела қолай деб мен ҳам ота ёнига чиқдим. Қоплар устида бир йигитча ўтирарди. Танишдик: қўшни «Коммунизм» колхозидан бўлиб, машинадаги юклар колхозчиларники экан. Буларни сотиб келиш йигитча билан шофёрга топширилган экан. Бизга бу гап қизиқ туюлди.

— Қопларни адаштириб юбормайсанми, болам?— деди бува.

— Нимаси адашади, кўринг,— деди йигитча. Қопларга қора мой билан номерлар белгилаб қўйилган экан.

— Ҳа, отасига раҳмат буни ўйлаб чиқарганларни,— деди бува ҳаваси келиб.— Қани энди биздагилар ҳам шунақа валламаатлик қила қолса! Қанча одам қоп орқалаб, сарсон бўлишдан қутиларди. Бу ёғи айни терим пайти бўлса, фурсат тигиз...

Буванинг сўзи бўлинди. Орқамиздан потир-путир қилиб мотоцикл келарди. Асад! У бир нималар деб бақиради. Эши-

толмадик. У бир этиб юк машинанинг олдидан тўсиб чиқди. Машина қалқиб тўхтади.

— Туш, Камол! Туш, ҳозир зарур иш чиқиб қолди!— деб қистовга олди.

— Нима гап ўзи?— Қайнатам касал бўлиб қолгани, тезда хабар олиб келмоқчи эканимни айтсам ҳам қўймади.

— Кейин борасан. Туш ҳозир! Раис янги топшириқ берди иккимизга!

Ноилож тушиб қолдим. Асад мотоциклни етаклаганча гапириб кетди:

— Машинада териладиган майдонларни аниқлаб, бошқармага сводка берарканмиз. Шу бугун-эрта аниқлаб чиқшимиз зарур экан.

— Зарур бўлмагани ҳам борми? Қанақа тартиб бу: машинада териладиган майдонларни йил бошида белгилаб қўймагансизларми?

— Дарров танқидга ўтмай тур, дўстим. Гапириб бераман барини. Планни ҳов қишдаёқ белгилаган эдик-ку, эқиш вақтида бўтқа бўб кетди-да. Қарталар ўзгарилавериб жонга тегди.

— Демак, планни бошида пухта ўйлаб тузмаган экансизлар-да?

— Хўп ўйлаган эдик дўппини ерга қўйиб. Паст-баланди роса чўтга солинганди. Худди шахмат доналаридай ҳаммасини жой-жойига қўйиб энди экишга киришувдик. Қарабсанки, буйруқлар ёғилаверди. Райондан келди, областдан келди. Бириники бирига тўғри келмайди.

— Бу қанақаси! Ўзларингга қўйиб бермайдими. Ахир рўзгорларингга нима бор, нима йўқ, қурбларинг нимага етади.— буни ўзларингдан бошқа ким билсин! Шу тўғрида катта қарор ҳам чиқувди шекилли, а?

— Чиқувди, ошнам, планни ҳар бир хўжалик ўз чоғига қараб тузиб чиқсин, дейилган эди. Аммо ўша қарорни одамлар амалга оширадими? Одамлар ҳар хил-да. Гап ўртамызда қолсину, Сардоровга ўхшаганлар...

Бирдан дами ичига тушиб, мотоциклни тўхтатди. Чорраҳани кесиб ўтаётган янги кўк «Волга»га йўл берди. «Волга»да икки киши бор эди. Рулни бошқариб бораётган раис бошини чиқариб бизга:

— Бригадаларга тезроқ боринглар!— деди-ю, ўтиб кетди.

— Ўзиники,— деб қўйди Асад ҳаваси келгандай.— Фақат буни икки пайтда минади: бир иши юришиб, яхши тушлар-кў-

риб ўнг ёнбоши билан турганда, бир каттароқ меҳмон келганда. Машинадаги одам, билиб қўй, қурилиш идорасининг бошлиғи. Янги ерга энг яқин йўл очиб, асфальт ётқиздирмоқчи. Раисимиз уддабурон-да. Керакли одамни топиб, қўлга олади...

— Хўш, бояги гапинг чала қолувди.

— Ҳа... Гап шуки, Сардоровга ўхшаганлар жиловни қўлдан бергиси келмайди. Гўё жиловни берса, «ҳамма ўзбошимча бўб кетади», деб ўйлайди. Бизлар боламизу, бизга иш буюриб кетимиздан ўзлари югуриши керак.

Мотоциклга миниш олдидан Асад менга маслаҳат солган бўлди:

— Қайси бригадadan бошласак экан текширишни?

Мен кейинги кунлари пайт топиб икки-уч марта далаларни ўзимча айланиб чиққандим. Пахтачиликда кўзи пишган Шўро бувадан ҳам анча гапни билиб олган эдим. Қолхознинг асосий бригадалари, уларнинг пахтаси кафтимда тургандай таниш бўлса-да, худди нотанишдай:

— У ёғини ўзинг биласан,— дедим.

— Баланддан бошласак, пастдагилар кўзингга хунук кўришиб қолар. Пастдагидан бошласак, бирдан иштаҳанг бўғилиб қолар. Кел, ўртанчасидан бошлай қолайлик-а? Шотининг ўртасидан пасти ҳам, баланди ҳам аниқ кўринади...

Чамандай очилган пахта майдонлари орасидаги катта йўлдан боряпмиз. Асаднинг «фалсафаси»дан қатъий назар, ўзининг ўлчовларим бор эди. Менинг «ўлчовим»ча ўрта миёна бўлган бригадаларнинг ери орқада қолди. Асад узоқлаб кетишидан, аввал тўқайга бормоқчимикин? Ундай десам, тўқай бригадасини энг илғор бригада деб мақтаб юришибдику? (Мен ҳали у ерни бориб кўрган эмасдим.) Йўқ, Асад мотоцикли чапга бурди — кўзимга таниш дала йўли, Норбуви бригадасига олиб боради. Менинг фикримча, бу атрофда Норбуви бригадасидай серҳосил, эрта пишган пахта йўқ эди. Терим ҳам унда олдин бошланган. Ана, бугун бозор кунни бўлишига қарамай, даласи жуда гавжум — эркак, хотин-қизлар ялпи теримда. «Ўртачадан бошлаймиз» деган Асад, нучук бу ерга бурилди?

— Мана, бу Норбуви Ҳасанова бригадаси,— деди Асад, даланинг дўнг ерига кўтарилганимизда.

Хирмон. Пахта толаларидан қош-кўзлари-ю, соқолларига-ча тегирмончидай оқарган бир чол хирмонда пахта шопир-

моқда. Бир ўспирин кетма-кет қоп орқалаб келаётганларнинг пахтасини тарозига қўймоқда.

— Ҳув ана, опа! — деди тарозибон йигит бизга узоқни кўрсатиб. Бир неча киши ярим чақиримча нарида, катта қарта бошида терим машинаси айланадиган ерни текислашяпти. Улар ичида «опа» кўринмасди. Биз, қаерда экан деб ҳайратланиб турган эдик, ўша йигитлар орасидан биттаси ажралиб, шийпон томон келаверди. Бу — брезент этик, сомон шляпа, яшил куртка кийиб олган Норбуви эди. Тўфахоннинг уйида кўзимга анча оғир ва ҳатто димоғдор кўринган бу жувон, ҳозир ниҳоятда абжир, шўхчан йигитларга ўхшаб кетди. Уни биринчи учратган одам, фақат шляпаси четларидан бодраб турган қўнғир сочлари-ю, хиёл кулимсираган сухсур кўзларига қарабгина йигитлардан фарқ қила оларди. Норбуви бизни:

— Қаёқдан шамол учирди! Пойгакдаги бригадаларга ҳам қадам ранжида қилар экансизлар-а! — деб ярим ҳазил, ярим гина билан кутиб олди.

— Ундоқ деманг, опажон! — деди Асад Норбуви ўзидан катта бўлмаса-да. — Ҳамма вақт ёдлаб турамиз.

Норбуви Асад баҳонасида яна кимларгадир тегизиб пичинг отди:

— Тўғри, тилда ёдлаб турасизлару, дилларинг бошқа ёқда!

Чамаси у «бошқа ёқ» деб тўқайга ишора қилаётган эди. Асаднинг тилига калтак тегди. Бошқа дурустроқ жавоб тополмагач, асли муддаога ўта қолди. Унинг сўзини тинглаб бўлгандан кейин Норбуви пичинг аралаш деди:

— Қанча ердаги пахтани машинада теришимиз сизларга аниқ бўлмасаям бизга аниқ, — деди-ю, қанчалигини айтмади, — ана, текшира қолинглар.

Асад раиснинг буйруғига мувофиқ ялпи текшириш ўтказилаётганини айтиб, узр сўради. Норбувига «Қани бошланг», десак, «ўзларинг кўра беринглар», деди. Далага ўзимиз ораладик. Катта қарталарнинг ёнлари, ўрталаридан ўтиб разм солдик. Мўлжалимизча, бригаданинг ярми ери, яъни қирқ гектарча пахтаси машинага боп эди. Бу фикримиз Норбувининг ўз мўлжалига тўғри чиқди.

— Ана, кўрдинглар, пахтамыз дам еган ошдай, мени суз деб турибди. Вақтида сузмасак тоби ўтади. Шуни раисга айтсаларингиз. Неча кундан бери машинани кутяпмиз. Вақтида етиб келмаса-чи, қўлда териб юборишга мажбур бўламиз.

Одамларимиз қараб турмайди. Кейин тагин бизни: «Машина теримига қарши чиқди», деб айблаб юришмасин.

Бу гап райсга қаратиб айтилган бўлса ҳам, мени ҳам бос-тириб юборди. Афтидан, Тўфaxonникидан ҳам олдин буники зарурга ўхшаб қолди. Ичим тошиб: «Юра қол тезроқ!» деб Асадни туртсам, у пахта майдони этагидан чанг-тўзон кўтариб келаётган болаларга ағрайиб қолди. Елкаларига папка, халталар илган эллик чоғли ёш ўқувчилар чуғурчиқдай чуввос солишиб шийпонга етиб келишди. Норбуви ажабланиб қутиб олди. Уларни бошлаб келган чўққи соқолли ва сочига оқ оралаган мўйсафид муаллим, мактабдан ҳашарга келишганини айтди. Норбуви-алоҳида ҳурмат келтириб муаллим билан аҳвол сўрашгандан сўнг:

— Сизларни ким юборди, домлажон?— деди.

— Директоримиз, қизим.

— Ҳм-м,— деди Норбуви, нима қилишини билмай мўлтирашиб турган гўдакларга қараб.— Буларнинг ўқишлари нима бўлади?

— Иккинчи сменада ўқишади, қизим.

— Домлажон!— деди Норбуви, муаллимни чеккага тортиб ва болалар эшитмайдиган қилиб давом этди.— Айбга қўшмасангиз, бир гапим бор эди: сиз бутун умр муаллимлик қилиб, гўдакларга илм беришининг машаққатини тортган одамсиз. Бизга ҳам хатни ўзингиз танитгансиз. Сизга ўргатгулиги йўқ, албатта. Бу гўдаклар пешингача далада ишлаб борсин-да, кейин қандай қилиб миясига илм жойлашсин? Шунга нима дейсиз?

Муаллим, гўё ўзида ноҳўя бир ҳаракат содир бўлгандай, елкасини қисиб турди-да:

— Мен нима дердим?— деди иккиланиб. Худди биров эшитса, гап тегаётгандай жуда паст товушда давом этди.— Менга қолса шундай бўлсин дебманми. Қолхозчилик, қарашиб юбормасак бўлмайди, дейишибди-да улуғларимиз.

«Улуғларимиз» деб қишлоқ раҳбарларини айтаётганини Норбуви тушуниб турарди. Шунинг учун қайта аниқлаб ўтирмади-да, деди:

— Уша улуғларга айтинглар, бизни эслаб туришгани учун ташаккур. Аммо бизга ҳашарчи керакмас — болалардан ҳам, катталардан ҳам. Ўз кучимиз билан экдикми, ўз кучимиз билан эплаб йиғиб оламиз.

Катталар кўнгилсиз суҳбат билан банд эканлар, болалар аллақачон халта, папкаларини отқилашган, пахта шопирувчи

чолни олазарақ қилиб, хирмонга ағанашиб гурпаклаша бошлаган, бир қисми шийпон ичкарасидаги кутубхонага ўзини урган, бир қисми эса чайладаги яслига ёпирилиб, чақалоқлар билан қўғирчоқ, пуфак талашигга тушган эди. Муаллим бирпас эсанкираб нима қиларини билмай турди, сўнг бақириб-чақириб болаларни тўплай бошлади.

Болалар иш йўқлигидан севиниша-севиниша тарқалишаркан, тарозидаги табелчи йигит бизга деди:

— Опа тўғри қилди. Четдан ҳашарчи чақириб фойда кўраман деган одам бекор қилади. Ҳам ўз киссасига, ҳам давлатга зиён-да. Илгари биз ҳам чақириб таъзимимизни еганмиз. Ҳашарчилар қанчайам пулимизни олиб, озик-овқатимизни еб, боз устига пахтанинг сортини бузган. Ахир даромад сортига қараб бўлади-да.

— Сен бунисини айтасан,— деди хирмончи чол, юз-кўзидаги пахта юқларини яктаги барига артиб.— Ҳашарчи териб бераркан деб ўз одамларимизнинг ишга ҳафсаласи совиганичи! Дарвоқе, пахтага тегадиган даромаднинг гози учгандан кейин, кимга алам қилмайди!— Чол бригадирдан мамнун бўлиб, қўшиб қўйди.— Норбу қизим барака топсин, мана, икки йилдан бери ақлини йигди: ўз аъзоларига қаттиқ суяниб, қолаверса, машинага эътимод кўювдики, плани ҳам бутун, одамларининг ҳам қозон-чўмичи мой бўлди-қолди.

Қайтарканмиз, Норбуви иккимиздан яна «қадам ранжида» қилиб туришимизни, меидан «ХВС» ремонтини эртагача тугатиб беришни қатъий ўтинди.

— Опа,— дедим уни илҳақ қилиб қўймаслик учун,— «ХВС»ингизни эртага кутмай қўя қолинг. Тайёр бўлмайди. Менгагина боғлиқ эмас.

— Ия, ахир бош инженер бўлганингиздан кейин сиздан талаб қиламиз-да.

— Ҳали ўзим калаванинг учини топиб олгунимча йўқ, опа. Устахонада тартиб ўрнатолмай гарангман. Қайрилиб қарама-япти ҳеч ким.

Бу гапимни Норбуви ўзига олди шекилли, бир хил бўлиб кетди.

— Очқроқ гапириш мумкинми?

Мен устахонанинг камчиликлари устида раис билан жиддий сўзлашганим, шунга қарамай аҳвол ҳеч ўзгармаётганини қисқача эслатдим. Бу масалаларни партия мажлисига қўйиш ҳақида Асад билан қилган мўлжалимизни айтдим. Норбуви дарров тушунди, мўлжалимизни ҳам маъқул кўрди.

— Ишга жиддий киришибсиз, Камолжон, асти бўнаштирманг, биз тўла қувватлаймиз,— деб далда бериб қўйди ва кетидан бояги талабига қайтди.— Машинамни бўлса барибир сиздан талаб қиламан, ўртоқ бош инженер! Эрта-индин битказиб берасиз, албатта!

У хайрлаша туриб, Шакарни сўради. Шакарнинг ясида ишламоқчи бўлганидан хурсандлигини билдирди. Мен Шакарнинг айниганини айтмасам ҳам, юраги дов бермаяпти, дедим.

— Ҳеч кўрқмасин, айтиб қўйинг. Одам қилган ишни одам қилолмасмиди. Ўзим ҳам ёрдам бериб тураман,— деб қолди.

«Ана, бу ёқда шунақа зўр суянчиқ тайёр экан-ку, нимадан чўчийди Шакар!..»

— Чакимас-ку!— дедим йўлда Асадга.

— Пахтасими, ўзими?— деди Асад кўз қисиб.

— Пахтаси-да. Ўзини сен яхши билсанг керак, албатта.

— Мол эгасига ўхшамаса...— деди Асад гапини ўнглаб.—

Ж-жа ишига пухта, нчидан пишган, ҳалол хотин-да. Шунинг учун ҳам партком секретари қилиб сайлашди-да яқинда.

— Икки ишни қандай эплаяпти?

— Ўзига қолса парткомликка ҳеч раъйи йўқ эди. Қўйишмагандан кейин, бўлмаса бригадирликни ташламайман, деди. Мана, икки ой бўлди сайланганига, бир кун ўтиргани йўқ кабинетида. Иши тушганлар далага қидириб келишади. Бюро чақирса ҳам далага чақиради. Шунақа, чидаганга чиқарган опамиз. Муовиннинг шўри,— деб қўшиб қўйди Асад.

Унинг бу гапида нолиш аралаш билинар-билинмас ғурур ҳам сезилиб турарди. Асад ўз зиммасидаги масъулиятнинг кўплигидан шикоят қила бошлаган эди, қулоғимга кирмади. Мени ҳозир Норбуви ва унинг пахтаси қизиқтирмоқда эди.

— Асад! Сен аввал ўртача бригадани кўрамиз, деган эдинг-ку?

— Худди шундоқ қилдик-да!

— Ҳали бундан ҳам баланди бор дегин?

— Албатта-да!

— Қаерда у?

— Тўқайда-да!

Тўқай пахтасининг бундан баланд бўлишига негадир қўзим етмасди. Асад «гаров бойлашамиз» деб қўлимни сиқди.

— Нимадан?— дедим.

— Яримтадан.

— Паст кетдинг!..

— Хўп бўлмаса, нимадан десанг шу!..

Асад тўқайга жўнаётиб, бирдан тўхтади.
— Хийла олис-да, дўстим. Яқин йўлни асфальт қияпти, битганча йўқ. Қечгача қолиб кетмасак, дейман-да. Боришимиз шартми тўқайга?

Нима қилиб бўлса-да шу бугун Юсуф отаникига бориб келсам деб юрагим така-пука эди. Шунга қарамай, топшириқ ўлда-жўлда қолмасин деган андишага бордим:

— Лафзинг борми? Раис буюрди, тез борамиз деб мени йўлдан қолдирган ўзинг-ку! Ё гаровга ютқизаман деб юрак дов бермаяптими?

— Гап ундамас.

— Ҳа, бугдойдами?

Асад менга дудмол қараш қилиб:

— Кейин биласан,— деди-ю, мотоциклга газ берди.

Жадаллик билан шағал тўкилиб, қўш бульдозерда текисланаётган янги йўлнинг ён-бери, пасти-баландликдан мотоцикл чигирткадай сакрай-сакрай учяпти. Ана ботқоқлик, қамишзорлардан ўтдик, экин майдонларига яқинлашдик. Қамиш капалар, бўлтак-сўлтак пахтазорлар. Этак тутган ёшланглар.

Яқинда ариқ очилиб, ёш толлар ва тутлар энди сада бўлган, тоқлар ва полизлар пушта бўйлаб панжа ёзган ерда оппоқ, кўркам дала шийпони. Бу ўзининг озодалиги, жиҳозларининг янгилиги билан аввал кўрган шийпонларимиздан ажралиб туради. «Тўфахон худди уйдагидай бу ерни ҳам хўп ораста қилибди. Дидли аёл экан. Асаднинг омади бу ҳам!» деб қўйдим ичимда. Тўфахон эрига унча рўйхуш бермади-ю, мен билан очилиб кўришди. Шакарни, Бахтиёрни сўради. Кейин шийпоннинг тўридаги столга таклиф этди. Қорачагина, истараси иссиқ, қирғиз қовоқ бир қизга имо қилган эди, у югура ичкаридан нон, полиздан қовун келтирди. Худди шундай чақонлик билан қумгон остига ўт қалади. Асад, енгини шимариб, астойдил иштаҳа билан кўзичоқдай «қизилуруғ»ни сўяркан, деди:

— Жонворни қара, бўрдоқи бўб йилтиллаб кетибди. Маза қиладиган бўлдик-да, шולי орқасидан курмак сув ичиб...

«Нима деганинг бу?» деб афтига тикиламан. Яна боягича маъноли қилиб, «кейин биласан» деб қўяди.

Қовунни ея туриб Асадга «бошла!» деб имловдим, «ўзинг бошла» деб мўйлов қилди. Мен келишдан мақсадимизни айтарканман, негадир Тўфахон буни ўзига оғир олди.

— Бу йилги планим ҳаммаларига беш бармоқдай маълумку! Агар яна текшириш керак бўлса мана, марҳамат,— деди совуққина қилиб ва гулзор ёнидан бошланадиган яхлит пахта майдонига таклиф этди.

Асад билан иккимиз: «Нима қилдик-а», деб кўз уриштириб олдик. Иккиланганимизни, бунга ўзи сабабчи бўлганини пайқаган Тўфахон далда бериб:

— Умид билан келибсизлар, бир кўриб қўйинглар энди,— деди. У гўё «кўрмасанглар армонда қоласизлар», деган оҳангда охирги сўзга урғу берди.

Кейин Норбувидай тортиниб ўтирмай, унинг ўзи олдимизга тушиб пахтасини кўз-кўз қила кетди. Боши-ю кетини кўз илғамайдиган бу кенг чўл қартаси эллик гектар экан. Тўфахоннинг айтишича, бу катта майдонни экишдан бошлаб парвариши-ю, теримигача машинага мослаштирилган. Ғўзаларнинг бўлиқлиги, ҳосилнинг тўлиқлиги экинга боқув бениҳоят зўр бўлганлигини кўрсатиб турибди. Янгидан сув чиқарилиб яқинда ўзлаштирилган бу тўқай ерда шунчалик ҳосил етиштиришнинг ўзи бўладими. Меҳнати билан суви, озиги мўл-кўл бўлганидан ғўзалар энигагина эмас, бўйига ҳам ўсиб кетибди. Тўфахон соддагина кўрингани билан муғамбирлиги ҳам бор экан: бизни худди «комиссия» фаҳмлаб, ёввойи ўтдан холи, таралиб турган сара ғўзалар орасидан бошлади. Шундай бўлса-да, нарироқларида ғўзалар орасидан мўралашган ғумайлар кўзимиздан қочиб қутулмасди. Мен Асаддан: «Нега ўт кўп, шу вақтгача тозаланмаган?» деб сўрасам, у қулоғимга шивирлади: «Ҳамма ишни машинага кўчирамиз, деб кетмонни бира-тўла қулоқ қилиб юборди. Тўқай серўтда, ғумай иллизини томир-томирдан ўлдирмагунингча потирлашиб чиқаверади зангар!»

Асаднинг ўз сўзини хотини эшитиб қолса худди жонини оладигандай ҳайиққиши, сувга тушган нондай илвиллаб қолиши ғашимни келтирди:

— Агроном жаноблари томоша қилиб ўтирибдилар-да. Бу ишларни тушунтириб, амалга оширтириш агрономнинг иши эмасмиди?

— Агроном жонворга қулоқ солармидилар. Ўзлари хон, ўзлари бек...

Олдинроқда кетаётган Тўфахон ўзини эшитмаганга солди. Далани айланиб чиққанимизда, у аввалгидек кўнгил тўқлик билан бизга тикилди:

— Хўш, қани, докторлар. Диагноз қўйиш сизлардан. Машинани киритаверсак бўладими?

Асад «ўзинг айт» деб мени туртди. Мен ҳам ўйланиб қолдим. Айниқса, Тўфахоннинг авзойида ўз ишидан мамнунлиги баралла кўрингани учун тилим сўзга бормаи турарди.

— Тузукми?— деди охири Тўфахон мендан яхши баҳо ку-таётганини яширолмаи.

— Ғўзангиз яхши, опа,— дедим, бирдан чўчитиб юбормаслик учун. Кейин аста қашлашга тушдим.— Мана, агроном ҳам айтсин, тажрибаси кўп бу ишларда. Агар қондага амал қиладиган бўлсак, мени кечирингу, мунақа далага терим машинаси киритиш мушкул. Машина ҳам увол, пахта ҳам увол бўлади.

— А, наҳотки!— деди Тўфахон кўзлари жаланглаб ва ранги ўзгарилиб.

Асад хотинининг ёнини олишга мажбур бўлиб, бевурдликка ўтди ва менга кесатик аралаш зарба бермоқчи бўлди:

— Қитобдаги қондани эслатяпсиз-да, ошнам.

— Хўш, қани айтгин-чи,— дедим мен заҳарҳанда қилиб,— турмушдаги бошқа-ю, китобдагиси ҳаводан олинганми? Қитобдаги билан турмушдагани бир-бирга омихта қилиш кимнинг иши, ўртоқ бош агроном?

Тўфахон бизнинг баҳсимизни қизиқиб кузатар, эрининг менга «зарба» беришини кутарди. Асад, мендан бир-икки кўйлакни ортиқ йиртган одамдай, насиҳатомуз деди:

— Айтишгагина осон бу, ошнам. Мен ҳам янги келганимда бор билимимни тезроқ ишга сола қолсам деб нақ ўтга-чўққа урдим ўзимни. Шунда менга: «Шошган ўрдак ҳам боши, ҳам думи билан шўнғийди. Сал ўпкангизни босиб олинг, йигитча!» дегувчилар бўлди. Сен ҳам, ошнам, бир оз ишлагин, тафтингдан тушиб қоласан.

— Демак, сен шаштингдан тушибсан-да. Мени ҳам ўзингга ўхшатяпсанми? Фолинг тузук!..

Асадга сал ҳушёр тортадиган қилиб ботириброқ бир сўз айтгим келди-ю, хотини олдида баттар охори тўкилишидан қўрқдим. Бир чеккаси унга раҳмим келди: чиндан ҳам хотинидан тили қисик экан, қисик бўлмаса, кўра-била туриб аҳволни хаспўшлайдими, виждонига қарши борадими!

— Сенингча, ҳамма иш жойида. Раисга ҳам шундай деб айтаверамизми?

Асад саволимга жавоб беролмай, ер остидан хотинига қаради. Бир оз шахтидан тушиб, ўйланиб қолган Тўфахон деди:

— Янги кўзга аниқроқ кўринади камчилик. Айниқса, сиз техника билимдонисиз. Очиқ айтаверинг фикрингизни: бу ер-га машина тушириш учун нима қилсак бўлади?

— Маслаҳатимга юрсангиз, опа, тездан пахтазорни ўтдаи тозалатинг, яна бир-икки марта самолётдан дори сепиб, ғўза баргини тўкдириш зарур. Ушандагина бу ернинг бир қисмига машина солса бўлади.

Тўфахон бўшашинқираб, сукутга кетди. Кейин бирдан Асадга ёпишди: неча кундан бери ўликмисан-тирикмисан деб хабар олмагани, Тўфахон ўз ёғида ўзи қовурилиб ётгани, агар Асад вақтида келиб қарашганда бу камчиликни йўқотиб ҳаммадан бурун теримга тушган бўлиши мумкинлигини айтиб, бирваракайи гинасини тўкиб солди. Асад мингиллабгина, идорада ишлари кўпайиб кетганини айтган бўлди-ю, Тўфахондан баттар дакки еди:

— Идора иссиққина, тинчгина-да. Жонингиз коймайди. Тузук, ҳозирдан ўз ҳузурингизни кўзлаб қолибсиз.

Асад менинг олдимда мулзам бўлди. Боя унинг тўқайга келишга тайсалланиб, сабабини айтмай, «кейин биласан» дегани лоппа эсимга тушди. Орада мен истиҳолага қолдим. Ҳозир агар яна бирон оғиз ками-кўстдан оғиз очгудай бўлсам, қизиб турган ёққа туз сочгандай бўламан, эр-хотин нари-бери бўлиб қолиши мумкин.

«Кетдик» деб имладим Асадга. У бўлса хотиним жавоб берармикин деб тараддуда эди. Мен бошқа бригадаларга ҳам ўтишимиз зарурлигини эслатганимдан кейин, Тўфахон:

— Ихтиёр ўзларингда,— деб қўйди.

Асад мотоциклга минаётиб, хотинига, «келаман» деб ваъда қилди. Тўфахон, фироқ билан қош чимириб, «билганингиз» дегандай елка учуриб қўйди.

Йўлдан яна икки бригадани кўриб чиққунимизча қоронғи тушди. Дала салқини этни жунжита бошлади. Қулоқ, буруни совуқ тили билан ялаб ўтувчи ғир-ғир шамол мотоциклнинг вағиллашига қўшилиб чўл сукунатини бузиб турарди. То қишлоққа қайтгунимизча қулоқлар қоматга келди. Асад билан бир оғиз ҳам гаплашмадик. Тўфахон бригадасида бўлган кўнгилсизлик иккимизнинг ҳам дилимизни ғаш, тилимизни лол қилиб қўйган эди. Неча топқир тилим учига «гаровинг нима бўлди?» деган гап келди-ю, ўлганнинг устига тепган бўлмасин, деб индамадим.

Бизни маданият саройи қурилиши тепасида кундузги меҳмон, Қурбон ота ва Тошматов кутиб олишди. Улар пойдевори

бетонланиб, энди пишиқ гишт билан кўтарилаётган деворларни кўриб туришган экан. Шу заҳоти раис гапни тўхтатиб, бизни идорага бошлади-ю, йўл-ўлакай ўз топширигининг натижасини сўрай кетди. Олдин гапни Асадга қўйиб бердим. У, бригадаларда умуман аҳвол дуруст, шу уч-тўрт кун миёнасида техника тахт бўлса, машина теримига киришавериш мумкин, деб гапни сийпалатма қилди. Унинг сўзларидан бригадалар ўртасида фарқ кам, деган таассурот туғилди. Мен Асаднинг фикрларига тузатиш киритишга мажбур бўлдим: бригадалар орасида тафовут катта, машина теримига мўлжалланган қарталарнинг айримлари ҳали тайёр эмас, деб раис ва Асад кутгандан кўра кўпроқ мисоллар кўрсатдим. Кетимиздан етиб келган Қурбон ота ҳам суҳбатга қизиқди. Раис, мени диққат билан тинглагандан кейин:

— Гапларингда асос бор, ука, далани анча ўрганибсан,— деб тан берган бўлди.

Аmmo шу оннинг ўзидаёқ асосий фикрларимни чиппакка чиқариб қўйди. Яъни машина терими планини ўзгартиш тўғрисида гап бўлиши мумкинмас, йил бошидан бир ярим минг гектар пахтанинг учдан бири машинада терилади, деб ваъда бериб келинган. Буни қандоқ қилиб бўлса ҳам бажариш лозим эмиш.

— Ҳа, қандоқ қилиб бўлса ҳам!— деб уқтирди яна раис.

Мен раиснинг сўзи Асадга, отага қандай таъсир этганлигини билгим келди. Ота сустигина бош чайқади. Асад бир нима тиқилгандай томоғини қириб олди.

— Хўш, шоввозлар,— деди раис, кабинетига кириб ўтиргандан сўнг,— сўзимизнинг устидан чиқа оламизми? Ёки бошқача фикр борми?

Узоқ жимлик чўқди. Уртадаги ўнғайсизликни Қурбон ота бузмоқчи бўлди:

— Қани энди лафзимизни ҳалолласагу, юзимиз ёруғ бўла қолса. Машина кўпроқ юкимизни енгил қилса, бунинг савобига не етсин эди. Аммо, Турғунбой укам,— деди чол маслаҳат тариқасида,— кенгашли тўй тарқамас, дейдилар. Инженер ўғлим Қамолжоннинг фикрини ҳам тарозига солиб кўрсанг чакки бўлмас.

Чолнинг сўзини малол чекиб тинглаган раис, Асадга юзланди:

— Хўш, Саримсоқов, сиз инженернинг мулоҳазаларига қандай қарайсиз?

Асад ўйлана-ўйлана охири бир қарорга келди. Менинг

фикрларимга асосан қўшилишиб, айрим бригада ерларини машина теримига ҳозирлаш учун шошилиш чоралар кўрил-маса бўлмаслигини айтди. Лекин Тўфахон бригадаси ўртага тушиб қолишидан чўчидими, аниқ мисол келтиришдан тийилди.

— Баракалла-е, дидларингизга,— деди раис киноя ара-лаш,— икки билармонни текширишга юбориб, олган маълумотим шуми? Думи хуржунда гаплар...

Менга бу танбеҳ айил ботиб, яна сўзга оғиз жуфтлаган эдим, раис менга қарамай, Асаддан сўради:

— Сизнинг фикрингизча, Тўфахон бригадасидан машина теримига қанча ер чиқади?

Асад «ҳозир» деб, ён дафтарини олди-да, ундаги маълумотларни қидира бошлаган эди, тоқатим тугади:

— Ҳали мен айтдим-ку, ўттиз гектарча чиқади деб.

— Наҳотки!— деди раис, энди ўтирган ўрнидан шахт туриб.— Ахир Тўфахон колхознинг ишонган боғи — суянган тоғи-я! Унинг бу йилги ваъдаси саксон гектар ерининг эллик гектаридаги ҳосилни машинада териш, шундан юз эллик тонна пахта топшириш. Бу ҳақда кечагина слётда ҳам ваъда бериб келди-я. Ҳамманинг оғзига тушди. Ҳамма: «Балли, қолоқ бригадани кўтараман деб тўқай ергаки чиқибдими, юрагида чўғи бор экан!» деб қойил қолди. Ахир шу чўғни аланга олдириш кимга боғлиқ — бизга-да! Қизимизнинг обрўси — колхозимизнинг обрўси. Ваъдасини ўтолмаса-чи, баримизга уят. Шунинг учун қараб ўтирмайлик-да, камни кўсти бўлса яқиндан ёрдам кўрсатайлик! Шундай эмасми?

Раис иккимиздан жавоб кутарди. Асад оғзига сўк солиб олди. Менинг бугун дилгирлигим устига чарчоқ қўшилди-ю, раиснинг сўзлари қаттиқ кор қилди.

— Мени кечиринг, раис ака. Колхознинг Тўфахондан бўлак ташвиши йўқми? Ҳадеб Тўфахонни дастурхон қилаверамизми?

Бирдан раиснинг ияклари қалтиради, кўзлари бежо чақнади.

— Эҳ-э, сендан буни кутмовдим-ку, укажон. Сен колхозимиз қилаётган ишларнинг аҳамиятига етарсан деган эдим-ку. Ёш экансан-а, ҳали! Ахир биз чўлга катта ҳужум бошлаганларданмиз-а! Бу ҳужумда бизга байроқдор керак. Тўфахон бўлса байроқ бўлиб ҳаммани эргаштириб борапти, билдингми, укажон?

— Билганим шуки, раис ака,— дедим мен ҳам қизишиб,—

ой туғсаям, кун туғсаям Тўфахонга туғсин, демоқчисиз-да. Бу шақада бошқаларнинг гашига тегиб, ўзингиз айтган ҳужумдан шахтини қайтариб қўймаймизми? Ана шунисидан кўрқяпман мен!

— Сал авра-астарига қараб гапиргин, укажон!— Раис ўзини арағ босиб, гинахонликка ўтди.— Шу чоққача биров на гапим, на ишимдан қийиқ топган эди. Келиб-келиб энди сендан... Яхшимас, укажон! Ўзингдан катта бир нарса деганда шаккокликка бормагин. Тўғрими ота?— деб, ер чизиб ўтирган Қурбон-отадан фикрини тасдиқлатиб олмоқчи бўлди. Ота эса бошини кўтармади. Раис, гап ёлғиз Тўфахон ҳақида бўлмай, умуман, колхоз хотин-қизларини кўтариш устида кетаётганини айтди. Пировардида, машиналар ремонтининг судралаётганидан норозилик билдирди, шу икки-уч кун ичида қандай қилиб бўлса-да, ремонтни бир ёқлик қилишни менга буюрди. Айрим пахта майдонларини ўтдан тозалаш, қўл теримини кучайтириш учун (биринчи навбатда Тўфахон бригадасига — Тўфахоннинг ўзи сўрабди) ҳашарчилар келтиришни Асадга топширди. Раиснинг ўзи эрта билан гўза баргларини тўкдириш учун қўшимча самолёт чақирмоқчи бўлди.

Турғунбой ака ўз одатича гап тамом бўлганини билдириб, рапидадай шапалоғини шап эткизиб столга урди-да, ўрнидан турди. Мен Асадга «гапинг йўқми?» деб ишора қилдим. Шу туртки бўлди-ю, креслога бўкканича қолди, раисга сўзи бор бўлса ҳам нимадан бошлашни билмай турарди.

— Гапир,— деди раис унинг тепасида тўхтаб.

— Ҳашарчи масаласи,— деди ниҳоят Асад ҳам қаддини кўтариб,— қийин савдо-да, раис ака. Агар биз Тўфахонга ҳашарчи чақирадиган бўлсак, бошқа бригадалар хархаша қилиб қолишмасмикин, дейман-да? Унда ҳаммасига қаердан топиб берамиз?

— Менимча, ундай бўлмас,— дедим Асаднинг ташвишини енгиллатиб.— Ҳали эшитиб келдик-ку. Айрим бригадирлар, колхозчилар айтишяпти: «Умуман, бу йил ҳашарчидан воз кечсак. Уқувчиларни ўқишидан, хизматчиларни хизматидан қолдириш кимга фойда-ю, кимга зарар? Иккиламчи, ёрдамчилар териб бераркан, деб баъзи колхозчиларимиз теримга қайишмайди, ўз томорқасига, бозор-ўчарга уриб кетади, қолаверса, пахтадан оладиган даромадимизнинг баракаси учади. Агар астойдил ёпишсак ўзимиздан иш қолармикин? Ахир ўзимиз пиширган ошни наҳотки ўзимиз сузолмасак!» Норбуви

Ҳасанова ҳам шу фикрда экан. У бизнинг кўз олдимизда мактабдан келган болаларни қайтариб юборди.

Кутилмаган бу янгилик раисни яна қаттиқ тараддудга солиб қўйди. У беихтиёр ёнидаги креслога ўзини ташлади. Томирлари лўқиллай бошлаган икки чаккасини сиқиб турли хаёлларга борди. Менга, худди биринчи дафъа кураш майдонидан тўқнаш келган рақибидай ёв қараш қилди. Маслаҳат солган бўлиб Қурбон отага юзланди:

— Асти нималар деяпти бу йигитча, а, Шўро бува?

Менинг гапимдан сергак тортиб, жиддий мулоҳазага толиб ўтирган Қурбон ота ҳар галгича ётиги билан бошлади:

— Уйлаб кўрган маъқул бу масалани,— деди ота, ҳақиқатда мени қувватлаб.— Кошкийди теримни ҳашарчисиз эплаштириб олсак. Ахир ҳашарчи ишлатишнинг ўзи бўлармиди. Қанчамиз уларга жой тайёрлаш, озиқ-овқат етказиб бериш, иш кўрсатиш билан овора бўламиз. Қанчаям нақдона нулимизни олиб кетишлари-чи. Қани энди шу меҳрибончиликларни ўз одамларимизга қилсак, яхши шароит яратиш, улардан иш талаб қилсак. Айни муддао бўлмасмиди, дейман?

Ота «меҳрибончилик», «шароит» деганда нималарни кўзда тутаётгани изохсиз ҳам англашилиб турарди.

Охири раис мулоҳазага тушиб қолди. Бизнинг таклифларимизни қайтармади ҳам, ёқламади ҳам. Бу масалани правление мажлисига қўядиган бўлди.

Қизиқ-ку, ҳашарчи чақириш керакми, йўқми деган масалани ҳам мажлисга солиб ўтирса. Ундан кўра каттароқ, муҳимроқ масалалар турганда-я? Мен, эрталаб Норбуви Ҳасанова билан келишган масаламизни раисга айтиш хонаси келди, деб ўйладим. Бироқ раиснинг дили хуфтон бўлиб турибди, унга оғир ботмайдиган йўлни топиш керак: ўз номимдан таклиф киритсаммикин ёки кўпчилик номидан? Кейингиси маъқул, чиндан ҳам буни кўпчилик қувватлаши кўриниб турибди-ку. Ётиги билан бошладим. Раис, ташқаридан кимнидир кутгандай очиқ деразага қараб туриб эшитди. Мен, активлар муҳим бир масалани партия мажлисида кўтаришмоқчи, дедим-да, кетидан таклифнинг мазмунига ўтган эдим, бирдан раис ялғарс гавдасини менга қўпол бурди, важоҳати ўзгарилди:

— Биламан, биламан, таклифнинг нималигини,— деди мўйлови титраб, овози қалтираб турса ҳам, бақириб юборишдан ўзини аранг босиб қолди. Қилт этиб ютдинди-да, одатдагича босиқ давом этди.— Хафа бўлмагину, укам, мен сендан буна-

қа қувлик чиқади деб ҳеч ўйламагандим-а! Очиқ гапиравер-майсанми «одамлар», «активлар»ни ниқоб қилмасдан! Ҳар қанча гина-даъвои бўлса ўзимга тўғри айтавермайсанми ҳам-мага арз-дод қилиб юрмасдан!..

— Кимга арз қилибман, Турғунбой ака, нима дебман?— дедим дабудрустан. Шу он хаёлимга келди: «Раис бизнинг маслаҳатимизни эшитдимикин? Дарров кимдан эшита қол-дийкин? Ҳасановаданми? Биз тўқайда юрган вақтимиз, Ҳасанова раисга дуч келган бўлса айтгандир-да? Нима деб айтди экан? Мени тил қилибми ё ўзидан чиқарибми? Балки Ҳасанова партбюро номидан айтган бўлса ҳам, раис барибир мендан кўраётгандир».

— Кўнглингда, колхозга келдим, камчиликларни фақат мен кўрдим, деб ўйлаяпсанми? Янглишасан, укам. Бу камчиликлар тирноғимизнинг юзида. Аллақачон кун тартибига кiritиб қўйганмиз. Фақат йил оғир келди-ю, навбат етишмай турибди.

— Қачон навбат келади, ахир?

— Ҳозир кўриб турибсан-ку, бутун диққат-эътибор йиғим-теримда. Салгина имилласак терим плани барбод бўлиб, йил бўйи қилган тоат-ибодатимиз ҳулол кетади. Эндигина «Гулистон» қаддини тиклаб оғизга тушаётганда тагин ном-нишони ўчсинми? Буни биз ҳам, сен ҳам истамаймиз-а? Ана шунга қараб тўн бичиш керак-да. Мен таклиф-режаларинг ноўрин деётганим йўқ, ука, ўринли, ақлли таклифлар. Лекин ҳар ишнинг ўз вақти соати бор. Яхши режалар хаёлига берилиб, бугунги долзарб вазифаларни унутиб қўймайлик, темирни қизи-гида босайлик, демоқчиман!— деди Тошматов, одатдаги севган иборасини қайтариб.

— Бунақа насиҳатларингизни кўп эшитдим,— дедим юрагим сиқилиб.— Фақат бугунги юмушларни ўйласагу, эртанги вазифаларни унутсак, нотаниш йўлга кўзни боғлаб олиб чиқ-қандай бўлмаймизми?

— Мени тўғри тушунгин. Икки қуёни бирдан отаман деб иккала ўлжадан қуруқ қолган овчига ўхшамайлик, демоқчи-ман. Ёшсан-да, қонинг қизиқ. Ичинг қайнаб; тошиб туради. Сенга қолса, шу бугуноқ, ҳозироқ ўйлаганларинг муҳайё бў-ла қолса, тўғрими, укажон? Мен ҳам ёшлигимда сендақа тош-қин дарё эдим. Сенга ҳавасим келади...

Энди мен Тошматовнинг мағзини чақиб, таъмини татиб кўрдим, десам бўлади. У, дўқ ва дағдаға, савлат ва дабдаба билан ўзига тобе кишиларнинг елкасидан босувчи дағал бош-

лиқлар тоифасига кирмайди. Камчиликларини танқид қилинса, очикдан-очик рад этмасдан, балки бошқача йўл билан, яъни қўлини кўксига қўйиб тан бериш йўли билан силлиқ рад этувчилар хилидан. Иқрор бўлишга хўп тили бурро. Сохталиги но-зик пардаланган, хушмуомала. Тахири дарров сезилмайди-ган ширинсўз. Содда кишиларнинг кўзини бўяйдиган ясама меҳрибонлик, валламатиликка уста!

Мен ҳозир баҳсимиздан натижа чиқмаслигини сездим, Норбуви Ҳасанова иштирокидагина бу масалага қайтишни кўнглимга тугганча чиқиб кетаётган эдим, раис тўхтатди, жойимга ўтқазди. Графиндаги сувдан бир стакан шимириб, ўлкасини босиб олди-да, Сўфиев билан орамизда бўлиб ўтган тортишувдан сўз очди. У кимдандир ҳамма гапни эшитибди. Машиналар ремонтга боғлиқ «долзарб» ишга панжа орасидан қарагани ҳамда мени хафа қилгани учун Сўфиевдан газабланибди. Бу масалани тезда правлениеда кўриб, Сўфиевнинг ҳисобини эшитишга аҳд қилганини билдирди. Раиснинг менга бу гапни айтишдан муроди, олдига қўйган талабларимдан биттасини инobatга олганини билдириш, шу билан мени сал тинчитиб қўйиш бўлдимикни, билолмадим...

Ғира-шира тонг палласи, дала ҳавоси сутдай беғубор. Шудрингга чўмилган пахтазорлар сийрак туман пардасида гўё юпқа дока кўйлак кийгандай сирли. Кўкракни тўлдириб-тўлдириб соф ҳаводан эмгинг, қанот чиқариб ана шу кенг далалар осмонида яйраб учгинг, онадай эркаловчи сахий табиатни қучгинг келади.

Лекин аллақандай вазмин юк қанотимни ёйишга халал бераётгандай, нимадир эркин нафас олишга қўймай, кўкрагимни сиқаётгандай туюлади.

Ахир мени шу гўзал тонг нашьасидан, шу лаззатдан бебахра қилаётган нима ўзи?

Мен қичқариб, ҳаммаёққа эшитиладиган қилиб сўрагим, табиатдан жавоб эшитгим келади.

Аммо саволларимга аниқ жавоб тополмайман.

Қани дунё тор кўринганда кўнглимни кўтарувчи юпанчиқларим?

Наҳотки Шакар шу кетганча бадар кетса, мендан буткул юз ўгирса? Бахтиёрнинг кўнглимга жаҳон-жаҳон қувонч бағишлаб қиқир-қиқир кулишлари, «атта» дея талпинишларидан наҳотки маҳрум бўлсам?

Шундай оғир хаёллар оғушида борарканман, тонг ёришганда ўзимни қўшни қишлоқ кўчасида кўрдим. Деворлари кўпдан шувалмай тупроғи тўкилиб турган қадрдон эски кўрғончанинг пастак эшигидан қадам босарканман, юрагим бежо дукилларди. Қандайдир кўнгилсиз ҳодиса қаршисидан чиқиб қолаётгандай бўлардим. Қулоғимга дастлаб кирган овоз боланинг йиғиси бўлди. Кўнглим сал ёришди. Пастак айвоннинг йўғон тўсинига илинган беланчақда Бахтиёр биғилляпти. Беланчақни тебратиб оғзига сўғич солиб, Рисолат буви — Шакарнинг қариб қолган, қотма, куюнчак аммаси бола устида парвона бўляпти. У мени кўрибоқ, югура келиб бўйнимдан кучоқлади, суюнганидан кўзлари ёшланди. Бахтиёрни беланчақдан олиб қўлимга бераркан, ўғилчам мунчоқ кўзларини афтимга бир оз жавдиратиб турди-ю, кейин яна йиғисини бошлади. Уни қўлига олган онаси деб ўйлаган экан шекилли. Йиғласа ҳам ҳовлида бирпас кўтариб юрдим, кампир унга сутини пишириб берди, сал овунгач, беланчагига ётқизди. Ичкари хонада Юсуф ота ётган экан, амма шивир-шивир қилиб менга уй аҳволидан сўзлади. Уч-тўрт кундан бери Юсуф отанинг юрак касали тутиб юрган экан. Бунинг устига Шакар келиб дадасининг касалига касал қўшибди: қишлоққа кўчиб келганидан норози бўлиб гапирибди, менинг ишимдан кўнгли тўлмагани, уй-рўзғоридаги етишмовчиликлардан ҳасрат қилибди. Юсуф ота қизига сабр бериб: «Ойнинг ўн беши қоронғи бўлса, ўн беши ёруғ. Эр-хотин қўш ҳўкиз, бирга ишласаларинг кампи кўстлар тўлиб кетар», деса ҳам юпанмабди. Қайтиб «Гулстон» колхозига бормаيمان, шу атрофдан иш топан, деб туриб олибди. Ота бечора: «Бу ниятингдан қайтгин, оппоқ қизим. Эринг қобил йигит. Мени отам десанг асти хафа қилма уни. Қўшганинг билан қўшақаригин!» деб худони зорисини қилибди. Қани Шакар унаса! Отаси ўз гапида қаттикроқ туриб олган экан, Шакарнинг қайсарлиги тутиб кетибди. Аммасига: «Агар дадамга оғирлигим тушса, кетганим бўлсин», деб кеча эрталаб болани ташлаб қаёққадир ғойиб бўлибди. Ака-сингил ўз кўнгилларида, Шакар бирон ердан иш топиб келар, деб кутишибди. Дарағи бўлмабди. Кампир тонготар бола тепасида ўтириб, ота ҳам мижду қоқмай уф тортиб чиқибди. Эрта биландан ота туз татимабди. Юрағи ўйнаб бўйшашиб кетаверибди. Неча марта қизи билан мени сўрабди.

Шошиб уйга кирсам, Юсуф ота ҳўзилиб ётибди. Озиб-тўзиб, соқоллари ўсиб кетган. Кенг, серажин пешанаси терчиратган, нафас олиши оғирлашган. Мени кўриб хурсанд бўлгани-

данми, киртайган кўзи, қизариқ мижжалари намланди. Саломимга нафаси сиқиб, зўрға алиқ олди.

Мен қишлоқ марказига югурдим. Қишлоқ совети раиси билан бирга доктор чақириб келдик. Уколдан сўнг, ота хиёл тинчланди. Доктор уни касалхонага олиб кетмоқчи эди, Юсуф ота кўнмади.

Мен энди нима қилсам экан? Қолхоздаги «долзарб» ишларим эсга келиб турибди, раиснинг кечаги оғир дашномлари қулоғим остидан кетмаяпти. Яхшики, кечаси Уринбойга бориб, бугунги ишларни тайинлаб келганман. Зийрак, инсофли бола. Ишни бўшаштирмас-ку, шунда ҳам ўзим тепасида бўлишим зарур эди. Раис йўқлигимни билса, баттар куфри ошадида. Лекин қандай қилиб касал отани, гўдакни ўз ҳолига ташлаб кетаман? Шакар келиб қолганда бўлак гап эди. Дараги йўқ. Қаёқларда, нималар қилиб юрибди экан? Шунчалик ҳам бепарво бўладими инсон! Мендан хафа бўлса бордир, ахир, дадасига аччиқ қилгани нимаси. Кекса, хаста одам, ахир хачиликни қандай кўтарсин. Ёлғизгина суянчиги, кўзининг оқу қораси шу қизгинаси-я!

Кечқурунга бориб ота яна безовталаниб қолди. Нафаси сиқилди. Ҳамшира келиб укол қилгандан кейин бир оз тинчланди-ю, ярим кечага бориб ҳоли оғирлашди. Ҳуши тез-тез оғиб турарди. Гоҳо ўзига келганда: «Шакарим... Шакарим...» деб пичирлар, инграр, унга мен: «Шакар келяпти, отажон, ана келяпти», дейман. Менга нурсиз кўзлари тушади-ю, чарақлаб кетади: «Шу ердამисан, ўғлим?» «Шу ердаман, отахон. Бемалол ухлайверинг!» «Барака топ, болам!» деб пичирлайди-ю, кўзини юмади. Чироқнинг хира нурида кипригида дурдай ёш томчилари йилтираб, ёноғига оқиб тушди. Энди кўзини очишга мажоли қолмаган бўлса-да, ҳамон: «Шакарим, қани Шакарим!..» дея пичирлаб қўярди. «Ана, келиб қолди, Шакар, ана...» деб мен ёноғига оққан ёшни артаман, майин мошкичири соқолни силайман. Азонга яқин айвондан Бахтиёрнинг йиғиси эшитилиб қолди. Бу товуш худди уйга равшанлик киритгандай бўлди. Отанинг чехраси бир дақиқа нурланиб кетди. Эрталабга бориб жон берди.

Мен қишлоқ оқсоқолини чақиргани чопиб кетаётган эдим, лоп этиб велосипедда қаршимдан Уринбой чиқиб қолди. Велосипедни шитоб ҳайдаб келганидан нафаси оғзига тиқилиб, афти-башараси терлаб кетган эди.

— Ҳа, нима қилиб юрибсан?

— Иш чатоқ, ака!— деди велосипеддан тушиб, пешанаси-

даги терини сидириб.— Кечаси правление мажлиси бўлиб, тўполон чиқди. Устингизда гап бўлди. Бу ёққа келганингизни раис билмаган экан-а?

— Билган эди-ку?

— «Билмаганман» деди-я. Мен «Қайнаталарини кўргани кетганлар», деган эдим, балога қолдим. «Шундоқ долзарб пайтда сўрамай тентираб кетиши нимаси, бу қандоқ ўзбошим-чалик!» дейишди. Айниқса бошқарма вакили Фармонов ёмон кетди: «Масъулиятсизлик бу! Кўра-била туриб ишни бузиш! Қаттиқ чора кўриш керак!» Удоқ-мундоқ деб...

Уринбойнинг сўзларини чала-ярим эшитиб, йўлимга кетаётибман. У бечора ҳам кетимдан эргашганча гапириб келяпти:

— Кейин Фармонов раисга ёпишди: «Сизда ҳам айб бор, сиз одамларни бўш қўйиб юборгансиз? Тўйчиевга қўшиб сизни ҳам ўртоқ Сардорев олдига чақиртираман, ўзлари яхшилаб гаплашсинлар...» Иннайкейин-чи, ака,— деди Уринбой, гўё бир хушхабар отказаётгандай очилиб,— Сўфиев масаласи ўртага тушиб қолди. «Ёмон ишлаяпсан, ремонт ишларига панжа орасидан қараяпсан», деб, раис ҳам, бошқалар ҳам роса пўстагини қоқишди. Мен ҳам қараб турмадим. Асад ака бўлса шундаям қизиқчилигини қўймай, анави «инкубатор» хангамасини гапириб бериб, одамларни кулдирди. Норбуви опа аччиғланиб деди: «Бу куладиган гап эмас. Сўфиевнинг бу иши жиноят. Техникага ёмон қараш — одамларга, одамларнинг меҳнатига ёмон қараш билан барабар. Машинани нобуд қилиш — пахтани нобуд қилиш билан бир. Ахир бирон кило пахтани йўқотган одамни судга берилади-ку, бутун бошли машинани ишдан чиқарган одам соғ қолиши керакми? Умуман, Сўфиевнинг хулқидан механиклар норози. Унинг иши ревизия қилинсин...» Норбувининг бу таклифига ҳамма қўл кўтарди. Сўфиев демаганингиз сувга тушган мушукдай дилдираганча чиқиб кетди!..

— Майли, баттар бўлсин. Бу гапларни қўя тур,— дедим қишлоқ советига яқинлашганимда. Уринбойга воқеани билдирдим. Унинг кўзлари ола-кула бўлиб кетди.

— Энди нима қиламиз?

— Келганинг яхши бўлди, ука. Тез изингга қайтгин-да, Қурбон отага, раисга бу ҳодисани билдиргин.

Уринбой қайтиб кетди.

Мен оқсоқолни топиб келгунимчаёқ Юсуф отаникига қўни-қўшнилар йиғилишиб қолган эди. Машиналар, от, эшак-

ларда яқин қолхозлардан одамлар кела берди. Узимизини «Гулистон» колхозидан ҳам Қурбон ота бошлиқ Турғун Тошматов, Асад, яна бир неча киши дафн маросимига етиб келишди. Қишлоқ оқсоқоли дафн маросимига бошчилик қилмоқда эди. Қариндошларнинг талаби билан оқсоқол Шакарни топтириш учун неча ёққа отлиқ юборди. Чошгоҳ маҳалгача ҳам Шакарни топиб келишолмади. Баъзилар уни шаҳарга кетган деб тахмин қилишди. Шундан кейин дафн маросими бошлашга мажбур бўлишди.

Одам тирбанд бўлиб, тобут қўлдан қўлга тегмасди. Рисолат амма менга тўн кийгизиб, бөлбоғ-боғлатиб қўйган эди. Мен тобутнинг олдида ҳасса таяниб борарканман, қулоғимга ўқтин-ўқтин одамларнинг шивир-шивири кириб қоларди:

— «Марҳумнинг фарзанди бормиди?..»

— «Ҳа, ана шу ўғил...»

— «Хайрият, чироғини ёқувчи бор экан...»

Улар менга ачиниш билан бирга миннатдор термилиб қўйишарди.

Отам ўрнида оталик қилиб келган азиз кишимдан ажралиш юрагимга қандай қайғу солаётган бўлса, бу сўзлар ва ачиниш боқишлар мени баттарроқ эзарди. Яна бир марта ёлғизлигим устига етимлик дарди қўшилиб, бутун вужудимни қақшатарди. Қабр тепасида Юсуф ота хотирасига айтилган қалб сўзлари янграганда дардим яна ҳам зўрайди. Айниқса, қишлоқ оқсоқоли охириги марта:

— «Алвидо, азиз дўстимиз, қабрингда тинч ёт. Ўғил-қизларинг сен ёққан чироқни ўчирмайдилар, сен эккан дарахтларни қуритмайдилар, сенинг қутлуғ изингдан борадилар!»— деганда, қаттиқ хўрлигим келиб кетди, мен ҳам марҳумнинг жигарлари қатори ўкириб юбордим...

Тошматов қайтадиган бўлди. Мен ҳам бирга кетсаммикин деган эдим, колхозда ишлар кўп бўлишига қарамай, раисимиз: «Марҳумнинг бошқа ҳеч кими йўқ экан, ўзинг бир-икки кун туриб таъзия кутишмасанг бўлмайди», деб мени қолдирди.

«Тузук, раисинг одамохун экан. Шунча ердан жанозага етиб келди. Тағин сени таъзия кутгин деб ижозат беряпти. Шундай одамнинг қўлида ишласанг, зоелик тортмайсан»,— дейишди ён-веримдагилар.

— «Ҳа, бу кўринишда шундай,— дедим ўз-ўзимга, раиснинг маълум қилиқларини, эрталаб Ўринбойнинг келиб айтганларини эслаб.— Лекин дўпписи тор келганда кўзингни

шамғалат қилиб терингни шилишдан ҳам тоймайди шекилли. Ҳайвоннинг олasi ташида, одамнинг олasi ичида, дегани шу эмасмикин?..»

Узим ҳам қандай бўлмасин Юсуф отагинам руҳини шу ерда туриб шод қилишни ўз фарзандлик бурчимдай сезиб турардим. Бир ёқда она бағрига неча кундан бери зор бўлиб қақшай-қақшай ўпкаси шишган ўғлимдан кўнгил узолмасдим. Бироқ, Шакар билан бўладиган бениҳоя оғир, кўнгилсиз учрашув мени чўчитарди. Ҳар соат, ҳар минут бундай учрашув юз бериши мумкин эди. Қаерда бўлса ҳам тезроқ етиб келишини қариндошлари қатори мен ҳам сабрсиз кутсам-да, аммо дуч келиш ваҳимасидан даҳшатга тушмоқда эдим. Энди қалбимда неча кун кечган интизорликдан кўра рашк, гина туйғуси кучая бошлаган, пировардида бу сезгиларни қаҳр ўти куйдира бошлаган эди.

Эртаси кечгача кутдим. Шакар келмади. Индинисига эрталаб қайтишга жазм қилдим. Бир чеккаси боланинг аҳволи мени ўйлатиб қўйди. Шўрлик Рисолат холага жабр бўлиб кетди. Келган-кетганларга қарасинми, бола боқсинми. Ҳар нима бўлса ҳам болани олиб борай-да, Зиннат бувимга сиғинай.

Шундай фикрни аммамга айтган эдим, у:

— Мингдан-минг раҳмат, иним,— деди,— энди майли, ишингдан қолма. Қаллиғинг ҳам қаерда бўлмасин етиб келиб қолар. Ҳойнаҳой гап очилади, сен тўғрингда нима дейман унга? Шунга айтиб кетсанг яхши бўларди ё бўлмаса ўз қўлинг билан икки энлик хат битиб қолдирасанми?

Ақлли маслаҳат бу. Мен хонага кирдим. Қоғоз-қалам қидириб эски ёзув столи тортмаларини титдим, шунда тартибсиз қалашган қоғозларга илашиб суратлар чиқди. Суратлар ичида битта янгиси бўлиб, диққатимни ўзига тортди. Не кўзим билан кўрай — Шакар билан бир йигит... Қўнғиз мўйлов, чағир кўз, сочлари ҳурпайиб елкасигача тушган. Таниш кўринди. Юрагим орқамга тортиб кетди!

Мен уни Тошкентда ўқиб юрган чоғларимиз Шакар билан бир-икки учратганман. Шунда Шакар уни «бир мактабда ўқиган ҳамқишлоғим» деган эди. Оти янглишмасам Абил... Ёдингда бўлса, дўстим, ўқишдан, ишдан чарчаган чоғларимиз боғ-кўлга, унинг танца майдонига бориб турардик. Бир гал ўша йигит яна дуч келган. У Шакарни ўзи билан танца тушишга талкиф этган. Шакар мендан истиҳола қилгандай, «майлими?» деганди. Мен ҳеч қанақа қаршилик кўрсатмаган-

Ҳаким Назир Оснэ ва Африка мамлакатлари ёш ёзувчиларининг Тошкенда бўлган учрашуви
иштигоқчилари орасида (1976 йил, сентябрь)

ман. Шакар жуда чиройли танца тушарди-да. Уни четдан томоша қилишнинг гашти ўзгача бўларди. У вақтлар дилимга бирон гумон у ёқда турсин, заррача рашк ҳам соя солибди, дейсанми. Шўхлик, бевошлик, ўзаро самимийлик, ўртоқлик ҳаммамизга хос эмасмиди.

Ана бугун шу суратга, суратнинг орқасидаги: «Эслаганда кўрмасанг, кўрганда эсларсан», деган сўзлар билан «1963 йил» рақамига кўзим тушмасинми... «Ҳа,— дедим дилимдан ўтказиб,— алоқалари ўтган йилиёқ бошланган экан!» Ногаҳон қалбимга шубҳа ўти тушди. Суратни секин ички чўнтакка соларканман, у гўё ханжар бўлиб бағримни тилди...

Хат ёзиш оғир келса ҳам, аммамнинг раъйини қайтаролмадим. Бироқ дақиқа сайин хаёлим ўша лаънати сурат, ўша шубҳали ёзувга оғарди. Энди қаламга бирон оғиз илиқ, самимий сўз илинмасди. Чунки бутун тақдиримни пайванд қилган, энг тотли умидларимни боғлаган кишимдан маҳрум бўлгандай эдим. Ўртамиздаги аҳд-паймонлар бари сохта, пуф деса учиб кетувчи совун кўпигидай пуч кўринди, қизил гул узаман деб лахча чўғ тутгандай бўлдим. Орамиздаги муҳаббат деб юрганним муқаддас нарса қум устига қурилган бинодай омонат туюлиб қолди. Умр бўсағамда ойнаи жаҳондай ярқираган шуъла сароб бўлиб чиққандай, менчалик толеи паст одам ҳеч ерда йўқдай туюлди ўзимга... Ана шу он раҳматли дадамнинг ҳаётимга йўлланма бўлган сўзлари ёдимга келди: «Бахт бир кўрғонки, ўғлим, ҳар ким уни машаққатли жангда қўлга киритади...» Доно сўзлар мағзини энди чақяпман, мустақил турмуш довоинга тармашганим сари унинг маъносини аниқроқ туюб оляпман. Мен бахт учун чинакам жангга киришдимми? Чамамда, энди-энди киришяпман, машаққат нималигини энди-энди сезиб келяпман.

«...Мен доим сенинг ҳақингда, сенинг тақдиринг устидагина ўйлаб келган эмасмидим, Шакар! Нимаики қилган бўлсам, сени деб, фақат сенинг раъйинг, розилигинг, севинчингни деб қилган эдим-ку. Ўзимни буткул йўлингга тиккан эдим-ку...

Албатта, сенга қилган меҳнатларимни миннат қилмайман, балки қўлга қўнган бахт қушимизни кўра-била туриб учириб юбораётганингга ачинаман. Энди ниш урган ниҳолни сўлдираётганинг, энди очилган булоқ кўзини бекитиб, бахт эшигимизни ёпиб қўяётганингга ёржинаман, пок севгимизни увол қилаётганингга норозиман. Мана бу илк севгимизнинг меваси бўлган Бахтиёримизни — беланчақда ётиб тим қора кўзчаларини менга мўлтиратиб турганини кўрсанг эди. Худди у

мендан: «Аям қани, мени ташлаб, сизни сарсон қилиб қайларда юрибди?» деб сўраётганга ўхшаб кетади. Шунчалик ҳам болага тошбағирлик бўладими-а? Шу кечирарлик айбми-а? Айниқса, битта-ю битта қизига жони-ю жаҳонини бағишлаган азиз падарни охириги видолашув чоғида ташлаб қўйган фарзандни кечириш... Йўқ, йўқ! Мумкинмас, сира мумкинмас!

Балки киши иззат-нафси койиган дамларда ўз камчиликларини кўришдан ожиз қолар. Эҳтимол, ўзимдан ҳам камчиликлар ўтгандир, сен билан муомалада бирон хатога йўл қўйгандирман. Сенинг барча талабларингни адо этиш ҳозирча қўлимдан келмаганига эса тўла иқрорман. Аммо бу қийин кунларимиз ўтиб кетишига имоним комил эди-ку. Соф севгимиз ҳаққи, сен ҳам шунга ишонарсан, чидарсан, деган умидда эдим-ку. Афсуски...

Ортиқ давом эттиролмадим. Фақат охирида дедим: «У ёғи сенга боғлиқ. Ўзингни ё хатингни кутаман...»

Хатни аммага топшириб, болани ўраб-чирмаб кўтардим-да, ҳовли ўртасида қариндошлар билан хайрлашётган эдим, кўчадан дод солиб, ҳаммани ҳанг-манг қилиб Шакар кириб келди. Менга дуч келса ҳам кўрмаганга олди.

— «Нима бўлди! Дадамни нима қилдинглар! Қайларга равона бўлдилар!...» деб ҳовлини бошига кўтарди. Худди отасининг ўлимига шулар сабабчидай қора кийимга ўралган хотинларга ёпишди.

У қанчалик сочини юлиб фарёд кўтармасин, Рисолат амма ҳам, бошқа қариндошлар ҳам унга лоқайд қараб туришарди. Кўнгиллари эзилиб, унинг йиғисига қўшилиш ўрнига, худди оғир гуноҳ иш устидан чиққандай ерга қараб юзларини тирнашарди. Бу, уларнинг неча кундан бери аза тутиб дийдалари қотганидан эмас, балки отасини рози қилмаган фарзандга нисбатан дилларда қўзғалган виждон азобидан эди.

Мен нима қиларимни билмай, эшикдан кириб-чиқиб турардим. Амма, «тура турунг, иним», деб қўлимдан болани олди-да, Шакарга олиб бориб берди. Шакар ҳамон йиғидан тўхтамай, уй ичига кириб кетди. Қетидан амма, холалари-киришди-да, уни аранг йиғидан тўхтатиб, сўроққа тутишди:

— «Қаёқларга йўқолдинг? Қимларникида, нималар қилиб юрдинг, бевош қиз? Нега касал отангни ташлаб кетдинг?.. Болага мунчаём бемехр чиқдинг, бола кўр қилгур!..»

Шакар пиқ-пиқ йиғлар, жавоб бермай хотинларни хуноб қиларди. Ҳеч қачон қаттиқ гапирмаган амма азбаройи жиғи-

бийрон бўлганидан: «Қилғуликни қилиб, нега без бўлиб турибсан. Гапир, уятсиз!» деб силтаб солди. Хотинлар чекка-чеккадан тобора қаттиқ ёпишишарди. Алохол, Шакар минғиллаб тилга кирди. Мен ариқ бўйидаги курсида ўтирардим, сўзларини яхши эшитмадим. Бир вақт хотинлар бошларини сарак-сарак қилиб уйдан чиқишди. Амма менинг олдимга келиб.

— Урталарингда оғирроқ гап ўтганмиди, иним?— деди.

— Йўқ,— дедим.

— Хотиннинг ўзбошимчалик қилиб юрганга ўхшайди-ку! Аллаким билан шаҳарга борибди. Катталарга йўлиқибди. Унга аллақайси дўкондан иш берадиган бўлишибди. Еш аёлниги боши оққан кўчага кириб кетавериши хунук гап-ку. Наҳотки ўз колхозингда иш топилмаса-а?

— Топилади, амма. Унинг ўзи хоҳламасдан, инжиқлик қиляпти.

— Тўғриси айтивергин. Жуда тирикчилигинг ўтмай, абгор бўлиб қолдингми?

— Ҳеч бунақа гап йўқ, амма!

— Мабодо, дейман-да. У ерда сиқилишиб қолган бўлсаларинг, кўчиб кела қолларинг. Бу ер ҳам ўз уйларинг ахир.

— Қўнглингиз тўқ бўлсин, аммажон. У ерда ишимиз ҳам, тирикчилигимиз ҳам яхши бўб кетади. Гап бунда эмас.

— Бўлмаса мана ўзинг кириб гаплашгин...

Оёғим тортмаган эди. Аммам етаклаб кирди.

— Орқаси ўтириғлиқ, ёнида менинг хатим, деразага қараб боласини ухлатиб ўтирган экан. Кирганимизни билди-ю, қарамади. Амма: «Шакар! Камолжон келдилар!» деб овоз берса ҳам, қайрилмади. Менга бу қилиғи урган-сўққандан кўра оғир тегди. Балки у ўз қилмишидан ниҳоятда юзи шувутдир ёки менга гинаси зўрдир, шунда ҳам одамгарчилигини буткул йиғиштириб қўядими? Амма менинг вазоҳатим ўзгарганини билди-да:

— Қизим боёқиш отасига куйиб кетяпти. Гапиришга мажоли йўқ. Майли, сал ёзилсин,— деб юпатиб, мени кўрпачага таклиф этди. Утиришни фойдасиз билдим. Ичимдан ғазаб аралаш қалтироқ келди. Аччиқроқ бир сўз айтиб аламдан чиққим келди-ю, мотамлик уй бўлганидан ўзимни босдим. Дилда бор гапларимни хатда ёзганим учун бошқа сўзни ортиқча билдим. Фақат:

— Кетяпман. Менда гапинг йўқми?— дедим.

Амма ялинчоқлик билан Шакарга: «Гапир, гапир!» деб турган бўлишига қарамай, у гапирмади.

Уйдан чиқдим. Амма кетимдан кўчагача кузатди ва кўз ёши қилиб:

— Кўнглингни чўктирма, иним, бу кунлар ҳам унут бўлар. Ўқинига тушиб қолар... Акагинам қариб оламдан ўтганда битта-ю битта кўз қорасидан буюрмади. Бахтига сен бор экансан. Ўғилликни бажо келтиринг. Умрингдан барака топгин,— деб дуо қилди.— Шу хонадон сеники, қадамингни узиб кетмагин,— деб зориллаб қолди...

Уйда мени Қурбон ота қарши олди. У ўз тенгдоши бўлган қайнатамнинг вафотидан қаттиқ қайғурганини яна бир бор билдирди. Шакар билан Бахтиёрни нега бирга олиб келмаганимни, улар қачон келишларини сўради. Мен тоқай сир бекитаман, деб унга Шакарнинг ҳали-вери келиши гумонлигини айтдим. Олдиндан шамолини сезиб юрган эканми, бунга қизиқди:

— Қаллиғинг узоқ қолиб кетди, биронтамиздан хафачилиги борми, дейман-а! Балки ёш нарса, бу кулбамизда сиқилиб қолгандир?

Ота ўзига олгани учун, унинг беҳуда хавотир бўлаётганини айтдим, Шакарнинг кетишига асосий сабаб қилиб иш устида раис билан келишолмаганини кўрсатдим. Воқеани охирига тинглагандан сўнг, ота кулди:

— Э, омон бўлгур-эй, шу арзимаган нарсага араз қилиб юрибдими-а? Яслини тузатиш бўлса менга айтмайдимики, мен чорасига киришмайманми! Шу чоққача бу хайрли ишни кўзгайдиган бир азамат чиқмаганди. Шакарки аёл боши билан шу ишга киришадиган бўлса, нега ёрдам бермайлик!

Мен отага, яслиларни тузатиш бир чеккаси қурилиш материалларига ҳам боғлиқ эканлигини эслатдим.

— Тушуниб турибман, ўғлим,— деди ота.— Нима бўпти, дунё сарф бўлармиди. Биласанми, маданият саройи қурилишига қанча ускуна-ю, ашқол-дашқол кетади, вагон-вагон десам ишонавер. Шундан болалар ҳақига бир-икки машина ёғоч-тахта сарфласа, колхозимиз камиб қолармиди. Раисдан илтимос қилсак, йўқ демас. Қурилишга ўзим мутасадди бўлман, болалар учун десак, ота-оналар ҳам жон деб ҳашар қилишворади. Норбуви бригадасидагилар шундай қилишди-ку...

Менда янги бир умид учқуни йилт этди-ю, яна дарров ўчди.

Ота маслаҳат берди:

— Ҳали ҳам бўлса, ўғлим, вақт топгин-да, бориб Шакар-га шу гапларни еткизгин. Қандай бўлмасин йўлга солиб бошлаб келгин...

Бу таклифдан қовургам қайишиб кетди.

Бир чеккада маъюс Зиннат буви суҳбатимизни тинглаб ўтирган эди. Гапга қўшилди:

— Фурсатинг бўлмаса, мен бора қолай, болам. Қўшни қишлоқмиз, азага ҳам боришим керак эди. Ана шу гапларни ўзим етказсам, ялиниб-ёлворсам, зора олдимга тушиб кела қолса қизгинам...

Бу таклиф отага маъқул тушди. Мен индамадим.

Зиннат буви эртаси ўтиб, индинига тандирда нон ёпди-да, бир дастурхон кулчани бошига қўйганча қўшни қишлоққа жўнади.

Эл ётарда ишдан қайтсам, уйда Зиннат буви Бахтиёрни аллалаб ухлатаяпти. Шакар келипти деб юрагим ҳаприқиб тушди. Йўқ, иш бошқача бўлибди. Зиннат буви, болани ухлатиб бўлгандан сўнг, ҳикоя қилиб берди: буви борганда Шакар йўқ экан. Олдинги кун фотиҳага бир йигит келибди. Жуда олифта, тамтам йигит экан, шимимнинг тахи бузилмасин дебми, айвонга ҳам чиқмай, эшикдаги курсида ўтириб фотиҳа ўқибди. Кейин Шакарга бир нималар деб пичирлабди-да, уни бирга олиб кетибди. Ров бориб келаман деган Зиннат буви кечгача кутибди, Шакар келмабди. Охири, Шакарга айтадиган сўзларини Рисолат аммага уқтирибди-да, Бахтиёрни кўтарганча қайтаверибди. Бахтиёр келганидан қалбимнинг ўпирилган жойи бир оз тўлгандай бўлди. Энди бола боқиб кампир билан иккимизга қолди.

Эртаси кундузи Зиннат буви теримчиларга овқат пиширгани кетадиган вақтда, ишларим тиқилинч бўлишига қарамай, уйга мен етиб келдим. Кампир болага пишириб бергин деб сут билан манний крупа қолдирди-да, «тойчоғингни эплаб турсанг, вақтли қайтаман» деганча чиқиб кетди. Кета туриб яна бир нималар деди. Қулогимга шу сўзларгина чатинди:

— «Эсиз, эсиз-а, мурғаккинани хор қилди. Уволига қолмагур-а!..»

Менинг дилимдан кечди: «Фақат мурғакни хор қилибди-ми... инсоний ҳурматни, виждонни, ифбатни, муҳаббатни — ҳамма нарсани...»

Ана энди менинг аҳволимни кўрсанг, дўстим. Бола кўп ўтмай гингший бошлади. Овқат тайёрлашдан олдин болани тинчитиб қўйиш керак. Уни беланчакка ётқизиб тебрата бошладим. Овунмайди. Кампирга ўхшаб, «лў-лў» қилиб, кўраман, бефойда. Қорни очгани учун тамшанади, чинқиради. Сўрғичга ҳам қаноат қилмай қолди. Унинг чинқиршига қарамай, мангалкага ўт ёқа бошладим. Чўкуртақлар очикда намиқиб қолган экан, ҳадеганда ёнавермади. Тутайвериб кўзларимни ачиштирди. Амал-тақал билан сутни қайнатдим-да, онаси ишлатадиган шиша идишни топиб, сутни қуйдим, бўғзига тешик сўрғич ўрнатиб, Бахтиёрнинг оғзига тутдим. У эса бир марта сўрди-ю, чиқариб ташлади. Мен яна оғзига шишани тўғрилайман, Бахтиёр ижирғаниб оғзига олмайди, дод деб чинқиради. Беланчакдан олиб кўтараман, зўрлаб шишани оғзига тикаман, яна қайтаради. Мен нега бундай қилаётганига тушунолмаيمان. Турли ўйинчоқ, шиқилдоқларини олиб ўйнатиб кўраман, «лў-лў» қиламан, барибир овутолмайман. Ўзимни уқувсизликда қойишман. Охири болани касал бўлиб қолганга йўшман. Ҳароратини ўлчаб кўрай деб термометрни қидирсам, у зорманда ҳам топила қолмайди. Энди нима қилиш керак? Докторга олиб бориш керакмикин? Докторни қатердан топан қишлоқ жойда. Биздан нарироқда турадиган бирон қўшни хотинни чақирсаммикин, деб ўйлайман. Лекин шу тобда уларни топиб бўлармиди. Ҳозир шунақа вақтки, ҳаво бузуқлигига қарамай каттадан-кичик пахтада. Ҳали ҳам бўлса Зиннат буви олдига обора қолай. Унинг болага қарашга вақти бўлармикин? Иннайкейин, эркак киши ёш гўдакни кўтариб борсам, колхозчилар нима деб ўйлашаркин? «Онаси қани?» деб сўрашса, нима дейман? Элбурутдан ўзим оилавий сиримни ёйиб юбораманми!

Бу ёқда Бахтиёр биғиллай-биғиллай, овози хириллаб қол-япти. Унга азбаройи ачинганимдан хўрлигим келди. Бераҳм, тошбағир онаси кўзимга совуқ кўриниб кетди. Шунга қарамай, ҳозир онаси эшикдан кириб келса-ю, болани бағрига босиб тинчита қолса, бетимга қарамаса ҳам майли эди, дейман.

Бўлмади. Одамлар олдидаги андишани йиғиштириб, болани Зиннат бувигга олиб борадиган бўлдим. Энди уни кийинтириб турганимда бувининг ўзи кириб келди. У дарров Бахтиёрни кўтариб олди. Юзларининг кўкариб кетганини кўриб:

— Вой, адаси тушмагур-э, тойчоғингни уринтириб қўйибсан-а, тойчоғингни! — деб унинг юз-кўзларини силаб-сийпай

бошлади. Хиқ-хиқ қилиб ўпкасини тутолмай турган бола аста-секин тинчий бошлади.

— Овқатини қайнатиб ичирдингми?— деди менга.

Мен қайнатиб ичиришга шунча уринсам ҳам ичмаганини айтган эдим:

— Нечук ичмас экан? Қани, мен кўрайчи,— деб кампир ҳалиги идишдаги сутдан қиттай татиб кўрди-да, хир-хир кулиб юборди.— Шўргинам қурсин, роса одамига иш буюрган эканман-да. Маза-матра йўқ-ку. Вой, адаси тушмагур-э. Тойчоғингни ақли йўқмидики шунақа бемаза томоқни ичса. Мана ҳозир шундоқ ширин бўлсинки, тойчоғинг туриб ўзинг ҳам ичворгин жон деб.

Кампир ана шундай гуврана-гуврана болани бағрига босганича, бошқатдан манний крупа билан шакар солиб сут пиширди. Уни шишага тўлдириб берган эди. Бола худди она кўкрагига ютоқиб ёпишгандай икки қўли билан идишни чангаллаб, миқ-миқ шимира кетди.

Бахтиёр тинчигач, мен устахонага жўнадим. Худди шундай ҳол бир неча кун давом этди. Қаерда бўлсам ҳам хаёлим болада. Кампир бечора инсоф юзасидан қараб турибди. Қачонгача қарайди бировнинг боласига. Унинг уйда, далада ўз юмуши етарли. Ҳар қанча мурувват қилганда ҳам, кекса нарсага гўдак ғирт ташвиш-да. Бир илож топмасам бўлмайди тезда.

Олдимдан мотоциклини потирлатиб Асад чиқиб қолди. Унга оилавий сиримни айтишга бетим чидамай, яқинлашолмай юрувдим. Шундай бўлса ҳам, бу дали-ғули ошнамга ялинмай, зора бир илож топса. Мен ёлғон тўқишга мажбур бўлдим: хотиним отасиникида касал бўлиб, болага қарай олмагани, болани боқиш билан ўзим банд бўлиб қолганлигимни айтдим.

Асад афтимга ишшайиб турди-турди-да, ичимдагини уққандай:

— Ранг кўр, ҳол сўр. Ўзингни хийли олдирибсан, ошнам. Қўп жиғибийронсан-да. Айтгандим-ку, парвоям қилма, бепарвоям бўлма, деб. Ҳаммаси текис бўб кетади,— деб юпатган бўлди. Кейин маслаҳатга ўтди.— Болани нима қилмоқчисан?

Нима қилишга ақлим етмай қолган эди.

— Э, тўхта, тўхта,— деди Асаднинг ўзи йўл топиб.— Болани кеча-кундуз ишлайдиган боғчага топшириб турсанг қалай бўларкин, ошнам, вақтинчаликка?

— Унақа яслини қаердан топасан қишлоқ жойда?

— Акангиз топади-да,— деди чираниб. Қўшни «Комму-

низм» колхозида шундай боғча борлигини, унақаси шаҳарларда ҳам кам учрашини оғиз кўпиртириб мақтай кетди.

Мақтовларига ортиқча ишонмадиму, умидланиб сўрадим:

— Унга бошқа колхозлардан бола олармиди? Иннайкейин, ёши тўғри келармикин?

— А?— деди ўйланиб.— Тошматовдан бир илтимоснома ёздириб олсак-чи?.. Йўқ, раисимиз бу ишни қилмайди. Бой қўшнисига ялинишга асти бўйни ёр бермайди. «Коммунизм» да ўзимизнинг қадрдонлар бор. Ушалардан сўрасак, йўқ дейишмас.

Асад бу ишни ҳозироқ тўғрилаб келишга ваъда берди. Мени устaxonадан топадиган бўлди-да, мотоциклга минди. Мен оғайнимнинг ваъдасига ишониб-ишонмай, устaxonага кетдим...

Орадан икки соатча ўтгач, Асад ҳовлиқиб қайтди. Мен мотоцикл аравачасига ўтирдим. Уйга келдик. Болани олиб жўнаб кетдик. Қатта асфальт кўчадан уч-тўрт чақирим йўл босиб, «Коммунизм» колхозининг чиройли қишлоғига етиб бордик.

Пишиқ ғиштдан қурилган, шаҳарлардагидай ҳашаматли, олди боғ катта бино олдига бориб тўхтадик. Бу ер колхознинг кеча-кундуз ишлайдиган марказий боғчаси экан. Қирдик. Қабулхонада бизни қотмагина, кўз қарашлари ибולי, ҳаракат ва сўзлари мулојимгина бир қиз кутиб олди. (Унинг исми Зеби Қурбонова экан). Асад мураббия қизга олдин мени даб-дабали қилиб танитди:

— Бу жаноб Бахтиёрнинг дадаси, қўшни «Гулистон» колхозининг сал кам бош инженери ўртоқ Қамол Жамолович Тўйчиев бўладилар. Қолган таърифини кейин отангиздан эшитиб оларсиз. Қаминани бўлса танисалар керак,— деб қўлини кўксига қўйганча қуллуқ қилди.

Кейин қизаринқираб турган қизга «Коммунизм» колхозининг раис муовинидан ёздириб келган хатни берди. Қиз ўқиб кўргач, Бахтиёрни вақтинчаликка қабул қиладиган бўлди. Пиш-пиш ухлаётган Бахтиёрни аста унинг қўлига топширдим. Топширдиму негадир кўнглим бузилди, юрагимнинг бир парчаси узилиб қолаётгандай бўлди. Асад эса қилган хайрли ишидан мамнун. Мени ҳам обдон хурсанд фаҳмлаб, қайтишда:

— Қойиллатдикми, ошнам?— деб қўйди.

Мен жавоб ўрнига, ундан ҳалиги мураббия қизнинг отаси кимлигини сўрадим. У бўлса негадир сирли қилиб:

— У ёғини кейин билиб оласан,— деди-ю, менинг дилгир-лигимни ёзиш учун одатдаги ҳазил-мазахдан гапириб кетди.

Бугун биринчи марта раиснинг ўзи колхоз радиоузелидан пахта терим сводкасини эшиттирди. Ҳамма бригадада қўл терими ялпи бошланиб, кеча кунлик график тўлатилганлигини, яқин кунларда машина терими ҳам бошланажagini айтиб ўтди. Бутун хонадонлар ва кўчаларда, дала-лар ва хирмонларда одамларнинг қадамлари илдамлашган, аравалар, машиналар ғилдираги тезроқ айлана бошлаган эди. Кўзимга бугун устахонадаги йигитларнинг иши, ҳаракатида ҳам жонланиш бордай кўринди. Мен йўғимда раиснинг ўзи шахсан киришиб, бирмунча зарур деталлар топтириб берибди. Терим машиналаридан ярмиси ремонтдан чиқарилиб, бригадаларга юборилибди. Норбуви бўлса машинасини ўзи текшириб кўрибди-да, раҳмат айтиб, миниб кетибди. Шу сабабдан йигитларнинг вақти хушроқ. Лекин аксига олиб Тўфaxonнинг машинаси ҳамон чала турибди. Раис келса балога қоламиз. Шу машинани тездан ишга солиш Уринбой гарданида эди. Уринбойнинг ўзи негадир кўринмайди. Қаерга кетганини сўрасам, баъзилари: «Бир иш билан онаси олдига кетди», деса, баъзилари: «Чўлдаги жононидан хабар олгани кетгандир», деб тахмин қиларди. Очиқ айтмай кетгани менда ҳар хил гумонлар уйғотди. Уринбойни кутиб ўтирмай бошқа илож топиш устида токарь билан маслаҳатлашиб турувдим, «Волга» да раис келиб қолди. Йигитлар билан очилиб «ҳорма, бор бўл» қилишди. Унинг димоғи ҳар кунгидан чоғроқ кўринарди. Ана шундан фойдаланиб, йигитлар унга дув ёпирилишди:

— Раис ака, талабларимиз амалга ошадиган бўлдимми?

— Қанақа талаблар тагин?— бошқа нарсани ўйлаб келатган раиснинг хаёли бўлинди.

— Узингизга маълум-ку. Материаллар етишмаяпти. Топтириб берган деталларингиз урвоғ бўлмади.

— Дастгоҳлар бўлса шалоқ аравадай...

— Устахонанинг ўзи «Гулистон» номига муносибмас!.. Уни қайта қуриб, техника саройига айлантириш вақти келган!

— Бўлди, бўлди, йигитлар! Иш қолиб митингга ўтиб кетдиларинг!— Раиснинг авзойи ўзгарди.— Сизларга нима бўляпти ўзи: қачон қарасам — арз, шикоят! Илгари бунчалик эмасдиларинг, кимдан чиқди бу қилиқ? Неча марта айтган

эдим-ку: эртанги ишлар устида бош қотириб, бугунги долзарб вазифани унутиш ярамайди! Ҳаммасини йўлга қўямиз. Фақат фурсат керак, фурсат!— деб бу гапга нуқта қўйди-да, йигитларни гўё янгилик билан хурсанд қилмоқчи бўлиб, мени бош инженер вазифасига тайинлаганларини эълон қилди.

Кейин «долзарб» масалага ўтиб, ишлаб чиқариш бошқармасининг сўнги буйруғини эслатди: шу ҳафта ичи барча терим машиналари далаларга чиқарилиши лозим, акс ҳолда айбдорларга — машина теримини барбод берувчи деб қаттиқ чора кўрилармиш. Қунига бу ҳақда сводка олиб туриладиган бўпти. Буни эшитибок, йигитлар чувур, чуғурни тўхтатиб, иш жойларига тарқалишди.

Мен йигитларни кўндириб, иккинчи сменада ишлашга қолдирдим. Уринбой ҳам велосипедда ҳарсиллаб-бўрсиллаб келиб қолди. У велосипеднинг эгаридаги оғир брезент халтани ечиб олди-ю, секингина устахонанинг бурчига қўйиб чиқди. Қаердан нима олиб келганини ўзинча айтар деб турсам, айтмади, саволимга «кампирдан хабар олиб келаяпман» деб қўя қолди. Мен индамай бордим-да, Уринбойнинг кайфини учуриб ҳалиги халтани очдим. Унда терим машинаси учун энг «тансиқ» қисмлар, зарур деталлар бор эди. Худди менга қимматбаҳо хазина ҳада қилгандай кўзим ёниб кетди.

— Қаёқдан топиб келдинг буларни?

Уринбой, худди бир айб иш қилиб қўйгандай шолғоми чиқиб, нима деярини билмай дудуқланди:

— Ҳа... ҳалиги, бир жойдан... танишимдан...

Зумда йигитлар тўпланди. Халтадаги қисмларни қўлга олишиб, биринчи марта кўраётгандай кўзларини жайнатишди, «э маладесъ, қойил!» дея Уринбойнинг елкасига қоқишди-ю, қисмларни хомталаш қилишди. Уринбой эса учиб кетган каптарларини йиғиб олишга интилган боладай югуриб-елиб, шериклари қўлидан «жанг» билан қисмларни қайтариб олди. Уринбойнинг бу қилигидан заҳраси учган Андрей:

— Шу ҳам ўртоқчилик бўлдимми! Мунча ноқаслик қилмасанг, ўз пулингга сотиб олдингми?— деб қолди.

— Бе, ўз пулчасига олиб гўсхўр бўптими? Бекитишидан маълумки, бирон ердан ўмариб келган!— деди бошқаси Уринбойнинг ғашига тегиб.

— Нима десаларинг деяверларинг. Ҳозир бу сенларга тегмайди!— деди Уринбой, кўзларини лўқ қилиб турган йигитларга. Қетидан эса умидвор қилиб ҳам қўйди.— Ўзимдан ортиб қолгани сенларга.

Ўзи бу «хазина»ни сир тутгани учун, ўртоқлари олдида ортиқ суриштирмадим.

Уринбой вақтни ўтказмай халтани ёнига олиб, Тўфахоннинг машинасига унаб кетди. Иш орасида менга йўлакай расидан шу машина учун қаттиқ дакки еганини айтди. Раҳмим келганидан унга қараша кетдим. Сал ўтгач, мен сўрамасимданоқ, Уринбойнинг ўзи ёрилди: бу қисмларни райондаги бир шофёр ошнаси орқали нақд пулга сотиб олибди.

— Ахир нега шундай қилдинг?— дедим ажабланиб.

— Шундай қилмасам, ака, ишим чатоқ бўларди,— деди у ёқ-бу ёққа аланглаб. Сиз йўғингизда Сўфиев ана шунақа қисмлардан топиб берди-да: «Буларни Тўфахон машинасига ишлатаркансан, улуғларнинг фармони шу», деди. Мен бўлсам ғафлат босиб, қисмларни очиқ қолдирган эканман. Оғайнилар жони кириб бўлашиб олибди-да, ишлатиб юборишибди. Қайси машинага ишлатишган — Ҳасанова машинасигами, бошқасигами, ким билсин. Лом-мим деёлмадим. Деб кўрай-чи, бошим ғалва остида қолиб кетсин. Чунки у ёғиям нозик, бу ёғиям нозик. Шунақа қилиб доғда қолдим. Энди бу хатони тўғрилашим керак. Нима қилиб бўлса ҳам исни бисга қўймай тўғрилашим керак. Кечадан бери бормаган жойим қолмади. Йўқ, ҳар қалай илгари шофёр бўлиб ошна-оғайни орттирганмасманми, ўшалар коримга яради.

— Шунча ташвишга тушиб, бир оғиз менга айтмаганингни қара.

— Сиз йўқ эдингиз-да. Бўлганингизда ҳам айтмас эдим сизга ташвиш орттириб. Ўзингизники бошдан ошиб ётганда...

Мен ундан бу материалларга неча пул тўлаганини сўраган эдим, айтмади. (Уринбойда ортиқ пул бўлмас эди-ку. Топган пулини оқизмай-томизмай, келин сарпоси учун онаси қўлига тутқазарди. Қиссасида кундалик чой пулигина қоларди, холос.)

— Қаердан топдинг ортиқча пулни?

Уринбой айтмади, буни ҳеч кимга шипшитмасликни илтимос қилди. Менга эса алам қилиб кетди.

— Товба, ўз устахонамиз бўлсину, кўчама-кўча тиланчилик қилиб, ўгринча материал қидирайлик. Ҳеч куракда турмайдиған нарса. Тездан ўзгартмаса бўлмайди бу аҳволни. Эшитиб қўйгин, шу камчиликларимиз ҳақида раис билан жиддий гаплашиб олдик. Қулоғига ёқмаса ҳам яна талаб қилаверамиз. То аҳволни ўзгартмагунча қўймаймиз, қаттиқ тураммиз! Бўлдими?

— Э, ака, булар эски ашула, — деди Уринбой қўл силтаб. — Агар, ўзгартса Қенжабой акам ўзгартарди. Озмунча жон койтидими бечора. Устахонани янгилаш устида қанча план, лойиҳалар тузди. Эшитишимизча, план маъқул бўлиб, пул ҳам ажратилган экан. Лекин тагин сувга уриб кетди бари.

— Менга қара, Уринбой, ўша Қенжабой ака бу ердан нима бўлиб кетган, тўғриси айтгин?

— У киши касалланиб кетди-ку, аммо бошқа сабаблари ҳам бўлса керак...

Мен Қенжабой ака воқеасини унча-мунча билганим учун айлантирмай қўя қолдим. Аммо шу минутдан бошлаб Қенжабой ака билан тезроқ кўришиб гаплашишга жазм қилдим. Унинг олдига қачон, қандай қилиб борсам экан, деб ўйлаб турган эдим, Асад бир тоғорачада ош кўтариб келиб қолди.

— Қорним очиб шундоқ шийпонга борувдим, — деди гап бошлаб Асад, — Зиннат буви қулинг ўргилсин палов дамлаб, энди сузаётган эканлар.

— «Э, акангни бувиси. Хўп Шўро бувам қаллиқдан ёлчиганларда. Пазанда бўлса шунчалик бўлади-да. Гуп-гуп ҳидидан ҳам билиб турибманки, палов бўлганда ҳам қанд палов, асал палов. Э, садағаси кетай, шунақа...»

— «Бўлди, бўлди, шавақи. Лўли полвундай саннамасанг ҳам қайнананг суйган экан, бир коса палов сандан айлансин, жаққинангни тийиб ўтира қол!» дедилар.

— «Йўқ, бувижон, меҳнатига яраша берадиган бўлсангиз, бир коса билан қутулмайсиз. Иккиламчи, ёлғиз томоғимдан овқат ўтмайди. У ёқда жонажон ошнам бор, менга ўхшаш «бўйдоқ» ҳисоби. Паловхон тўрадан юз ўгирмайди», — дедим-да, сенинг нөмингни сотувдим, кампири тушмагур эриб кетиб бира тўла ана шу тоғорачага босиб бера қолдилар.

Чиндан ичакларимиз сурнай чалиб турувди. Асаднинг ҳангамасига ортиқ қулоқ солиб ўтирмаёқ, йигитлар билан тоғорачага ёпирилдик. Зиннат бувини мақтай-мақтай паловни пок-покиза туширдик.

Кейин мен Асадга Қенжабой акани гапирган эдим. У хурсанд бўлиб кетди.

— Яхши эсга солдинг-да. Эски қадрдонимиз. Бетоб эмчи. Қўпдан кўргим келарди. Бориш ҳам фарз, ҳам қарз!

Шу ерданоқ мотоциклга миниб жўнадик...

— **Қ**айси куни яслига келганда, ошнажон, нималарни кўрган бўлсанг, улар «Коммунизм» жаннатининг остонасигина эди. Энди қолган жойидан бошлаймиз. Лекин ошнам, шартим бор: тагин оғзинг очилиб, ўз қишлоғимиздан айнаб қолмасанг бас...

Қоринни тўқлаб олган эмасми, Асад жағига зўр бериб саннаб кетди.

Кенг ва ободликда бир-биридан қолишмайдиган кўчаларга қараб боряпмиз. Катта боғча жойлашган таниш кўчадан ҳам ўтиб кетдик. Олисдан кўзимга боғча биносининг оппоқ тунука томи ярқираб чалинди, қулоғимга мурғак болаларнинг қий-чуви эшитилгандай туюлиб, юрагим бир орзиқиб тушди...

Бора-бора Ленин ҳайкали ўрнатилган кенг майдонга чиқдик. Майдон тўрида баланд, гўзал пештоқига «Маданият саройи» деб ёзилган басавлат бино олдида тўхтадик. Сарой бўлганда ҳам кунгурадор, қўшқават, ҳашаматли, шаҳар театрларини эслатади. Катта витриналарда эълонлар, афишалар. Бугун бу ерда бирон томоша борга ўхшайди, ёш-яланглар касса ёнида уймалашяпти. Биз улардан Кенжабой акани сўраган эдик:

— У киши ҳозир холодильник қурилишида эдилар,— деди бир ўспирин.

«Қанақа холодильник?» деб Асадга қарадим. Асад бўлса, мен сени шунақа жойларга олиб келаман-да, дея мағрурлангандай, «энди кўраверасан!» деб қош кериб қўйди. Ўспирин «ўзим олиб бора қолай», деб мотоцикл эгарига мингашди. Асад аста ҳайдади.

Бир типда шинам қилиб қурилган оппоқ, ойнавандли уйлар олдидан, икки лабига гул ва мева дарахтлари ўтқазилган ариқлар бўйидан кетяпмиз. Ўспирин бизга шу йўлдан кесишиб ўтган янги кўчаларнинг номларини айтиб боради: Тинчлик, Роҳатжон, Ғалаба, Гагарин, Янгиобод.. Ҳув узоқдан кўринган икки қаватли бино интернат-мактаб, бериги чорраҳадагиси «Қишлоқ универмаги», унинг ёнида почта ва омонат касса. Анча узоқда мўрисидан тутун чиқиб тургани ҳаммом экан. Ўспирин, каттакон бир ям-яшил сайҳонликни эгаллаган стадионни айниқса ғурур билан кўрсатди. «Бизнинг футбол командамиз областда машҳур!» деб чираниб қўйди. Ўзини ҳам янаги йил футбол командасига олишмоқчи бўлганини хурсанд бўлиб гапирди. Одамга тез элакишиб кетадиган, кўп нарсадан хабардор, ўз колхозидаги ҳар бир янгилик билан астойдил

фахрланувчи бу ёқимтой йигитчанинг исми Неъматжон бўлиб, Кенжабойнинг жияни экан. Унинг нима иш қилишини сўрасак, у бирварақайига ўз «таржимаи ҳоли»ни ҳикоя қила кетди: ўспирин бу йил ўрта мактабни битириб, амал-тақал билан Тошкентдаги политехника институтига ўқишга кирган экан. Энди ўқиш бошланган пайтда онаси касалланиб қолибди. Неъматжон келиб онасини боқибди. Онаси ишга ярамай қолган экан, Неъматжон ўқишни ташлаб, колхоздаги механизация мактабига киришни истабди. Аммо раис ҳам, мактаб бошлиғи бўлган тоғаси ҳам бунга рухсат беришмабди: «Онанга ўзимиз қараймиз. Сен институтингга қайт. Не ҳасратда илинган ўқишинг жувонмарг бўлмасин. Илимли кадрлар қанча кўп бўлса, бизга шунча керак!» дейишибди. Неъматжон биздан ўтиниб: «Тоғамга айтсанглар, мени мактабига ола қолсин!» деган эди, биз ўтинчини қайтармаган бўлсак ҳам, лекин: «Майли, айтамиз. Тезда Неъматжонни институтига жўнатворинглар. Бўлмаса сизлардан умрбод домонгир бўлиб юради, деб айтамиз», дедик. Неъматжон тарвузи қўлтигидан тушгандай, сўлжайди-да: «Ие, ғалати одам экансизларку», деди, бизга не умид билан қилган хизматларига пушаймон еб, орқасига қарай-қарай нари кетди. Яна адашиб қолишмасин деб ўйлади шекилли, кетимиздан етиб келди.

Бир оз юриб, турли-туман тахта-ёғочлар ва бошқа ускуналар қалаштириб ташланган «Қолхоз қурилиши материаллари омбори» ёнидан ўтдик. Харсанг ва бетонлардан ер остига ўйиб ишланаётган каттакон бир «фор»га келиб қолдик. «Холдильнигимиз ана шу!» деди олдинга ўтиб ўспирин. Югура фор ичига кириб чиқди.

— Ҳалигина устахонага кетган эканлар,— деди-да, бизни нарига бошлаб кетди.

Шу қишлоқнинг энг серқатнов, сершовқин бир ерига борганда мотоциклдан тушди. Каттакон темир дарвозасидан турли-туман автомашиналар, тракторлар, авточетанлар кириб-чиқиб турган жой устахона экан. Унинг ичидаги узун-узун, қадди баланд бинолардан дастгоҳлар, моторларнинг гувиллаган овози чиқиб, ёрни ларзага келтириб турарди. Буларнинг ҳаммаси дафъатан шаҳардаги машинасозлик заводларидан бирини хаёлимга туширди. Чиндан бу ердаги тартиб мен орзу қилиб юрган техника саройидан ҳам афзал. Завод ё машина саройи деса дегудай. Эгарланган отдай сарой ҳовлисида ялт-ялт этиб терим машиналарининг саф тортиб туриши эса катта кўрғазмани эслатиб юборади.

— Мана мундоқ бўпти иш!— деб юбордим ҳавасим келиб.— Биз ҳам шунга ўхшатишимиз керак! Нима дейсан?

— А-а?— деди Асад, ачиқ қалапмир чайнагандай афтини буруштириб. Кейин қаҳ-қаҳлаб юборди.— Орзуга-ку айб йўқ-а. Аммо, ошнам, бунақасини бунёдга келтириш учун озмунча куч, озмунча алғов-далғов яшаш талаб қилинмайди!

— Тўғри! Аввало-чи,— дедим мен,— одамларнинг миясида, сенинг ҳам миянгда алғов-далғов яшаш керак бўлади.

— Нега мени қўшасан, ошнам! Мен сенинг фикрларингга қўшилишяпман-ку!

— Қўшилиш билан иш битадими! Биргалашиб ташлашиш керак-да.

— Ташлашяпмиз, ташлашамиз ҳам!..

Коржомада Кенжабой ака чиқиб қолди. Бизни кўриб ўзида йўқ севинди. Эллик ёшлардан ошиб, сочига оқ оралаган, миқти гавдали бу одам кўзимга бурноғи йилларда кўрганимдагидан тетикроқ кўринди. Қучоқлашиб, соғ-саломатлигини сўрарканман, бу ёқдан Асад дерди:

— Маҳкамроқ тортавер белларидан. Отдай бўб кетибдилар уста, аргумоқдай!

— Ҳа, бўлмаса, мени ҳалитдан пенсияга чиқворди деб кўрқувдингми? Сен билан ҳам беллаша оламан ҳали!— деб хушчақчақлик билан Асадга қучоқ керди уста.

Кейин менинг ўз ота қишлоғимга ишга қайтганимдан обдан хурсандлигини билдирди, «ўғилча муборак бўлсин» деб қўлимни сиқди. Бу ёғини кимдан эшитди экан-а? Кеча Асад шу томонга келганда уста билан кўришганмикан, йўқ, кўришса менга айтмасмиди?

Уста дарров коржомасини ўзгартириб чиқди-да, бизни уйга таклиф этди. Биз уни кўриш, яна бир нарса устида ундан маслаҳат олиш учун келганимиз, тезда қайтиб кетишимиз зарурлигини билдирдик.

— Аввал таом, баъдаз калом. Бўлмаса яқинроққа кирайлик,— деб шундоқ машина саройи рўпарасида «фабрика-ошхона» деб ёзилган бинога бошлади. Биз ҳозиргина ош еб келганимизни айтиб эдик, Кенжабой ака ранжиди.— Ҳа, жилла бўлмаса морожний еб кетинглар,— деб шаҳар қаҳвахонасидагига ўхшаш ранг-баранг энгил стол, стуллар қўйилган заллардан бирига олиб кирди. Унинг имоси билан официантка зарҳал вазаларда узум, анжирлар қўйди. Хушбўй тухум дўлма келтирди. Кетидан жажжи ликопчаларда морожний тортди. Суҳбат орасида мен холодильник қурилишидан гап очдим.

Кенжабой аканинг айтишича, колхознинг пахтасидан ташқари неча юз гектар мевазори, сабзавот, полизлари бор экан. Пишиқчиликда колхоз уларни эвлаштиролмай қолиб, ҳосил жониворнинг қанчаси нест-нобуд бўларкан. Энди шу ноз-неъматларни сақлаб, расамади билан сарфлаш учун икки минг тонна юк жойлашадиган холодильник қуришаётган экан.

Баъзан киши йиллаб кўрмаган-билмаган нарсасини бирон соат ичида кўриб-билиб олади. Ва бу кўрган-билгани умрига татийди. Худди шундай, менинг сўнгги, соатда кўрган-кечирганларим миямга сиғмай, ақлимни шошириб қўйган эди. Ҳаммасини қайталаб сўрагим, ақлга сиғдириб олгим келарди. Мендан олдинроқ Асад қизиқди: шунча қурилишларга колхоз материал билан маблағни қаердан топяпти-ю; ишчи кучини қаердан оляпти?

«Фабрика-ошхона»дан чиқиб бораётиб, Кенжабой ака бизга тушунтира кетди. Унинг гапидан чиққан қисқа хулоса шу эди: колхоздаги бу янгиликларнинг бари меҳнат туфайлидан, пахта шарофатидан. «Бу одатдаги гап. Нима, бизникилар кам меҳнат қиляптими, оз пахта беряптими?»

Кенжабой ака ўз жавобидан бизнинг унча қаноатланмаганимизни сизди шекилли, қўшиб қўйди:

— Энг муҳими, ишнинг кўзини билиш, одамлардан тўғри фойдаланишда...

— Уларга чинакам ғамхўрликда, деб қўйинг, устажон!— деди Асад.

— Ҳа-ҳа, ўзларингдан қолар гап йўқ. Мулла йигитларсиз ахир.

Мен унинг сўзига берилиб, ўзимнинг дардимни айтолмай келаётган эдим. Унинг ўзи аҳвол сўраб, ўқишимнинг натижасига, янги ишимга қизиқди. Мен институтни битиришда қишлоқ хўжалик машиналаридан унумли фойдаланишга доир мавзуда диплом ёқлаганман. Шу дипломни тайёрлашимда бошқа колхозлар қатори «Гулистон» колхозига ҳам икки марта келиб, тажриба олган эдим. Ушанда Кенжабой ака колхозда бош механик бўлиб, менинг ишимга анча ёрдам кўрсатган эди. Кейин дипломни аъло даражада ёқладим. Шуни айтиб, устани севинтирдим, унга миннатдорчилик билдирдим. Бироқ ҳозирги ишимга келганда, ўзим нолишни ёмон кўрсам ҳам, устани хурсанд қиладиган бирон сўз тополмадим.

— Очигини айтсам, уста, мени колхозга чақирганда кўпроқ сизга орқа қилиб келган эдим. Афсуски, сиз кетиб...

— Укам, бу ёгини асло кўнглингга олма,— деди сўзимни

бўлиб уста.— Ҳазимга қолса у ердан қимирламоқчи эмасдим. Қадрдон жой, ўрганган одамлар дегандай. Бироқ ёшинг улгайган сари мурватлар бўшашиб борарканми, бир оз хасталаниб...

— Ана холос,— деди гапга аралашиб Асад,— ҳали бери бўш келадиган анойи йўқ демабмидингиз боягина, устажон? Гапнинг дангалига кўчаверинг, бу бола ҳам ўзимизники...

— Йўқ, йўқ, асосий сабаб бетобликда бўлди. Кейин опанг қўймасдан бу ёққа кўчириб келди — ўз қишлоғига тортиб.

— Опамлани биласанми, Камол? Хайрихон Ғайбуллаева. Бу колхозда раис муовинилар. Уғилчангни яслига тўғрилаб берган ўша киши!

— Нега шуни вақтида айтмадинг, ўлгудай бепарвосанда,— дедим Асадни койиб.— Опамлага катта раҳмат айтиб қўясиз, уста ака!

— Опангга ўзинг айтасан раҳматни. Уйга кирамиз,— деди уста, мотоциклни етаклаб Тинчлик қўчасига етганимизда. Муюлишдаги яшил рангга бўялган уй устаники экан. Теграси деворсиз, фақат толлар билангина ажратилган участка жуда серфайз, гаштли кўринди: ичи тўла ток, олма, анор, анжир. Кузак киришига қарамай, анвойи гуллар гуркираб турибди. «Сенинг ҳовлингга ўхшаб кетаркан, а!» дедим Асаднинг қулоғига. У киноя қиляпти, деб ўйлади шекилли, ўқрайиб қўйди. Мен энди муддаога ўтиб, аввалги йили устахонани қайта қуриш тўғрисида устанинг тузган лойиҳасини сўрадим. Уста ўйлаб-ўйлаб хотирига келтирди: лойиҳанинг бир нусхасини ўша вақтда колхозимизнинг бухгалтерига берган, бир нусхасини ўзида қолдирган экан. Уни қоғозлар ичидан топиб қўядиган, мен эрталаб олиб кетадиган бўлдим.

Кенжабой ака уйига кўп қистади. Биз кеч кириб қолгани сабабли узр сўрадик.

— Қуруқ кетманглар, ахир. Тўқайдан тустовуқ овлаб келган эдим, ошга босиб берардим,— деди.

— Жуда кўнглингиз бўлмаса ошнинг хомини тугиб бериб қўя қолинг,— деб Асад устани ичаги узилгудай кулдирди.

— Шунини шалдир-шулдурлигига борман-да, ука! Бўлмаса бемалол ўтирадиган бўб келинлар, бир отамлашайлик. Қўл-бола мусалласдан ҳам бор, ҳа!— деб Асаднинг оғзининг сувини келтирди. Кейин менга қаради.— Нимаики ёрдам керак бўлса тайёрман, асти тортинмасдан сўрайвер, хўпми?

Устанинг бу қадар очиқ, ялхак муомаласидан, тўғриси, эриб кетдим. Кўнглимдаги бошқа бир тугунни ечгим келиб

қолди. У ҳам бўлса терим машинасига керакли зарур қисмлар масаласи эди. Буларни Уринбой бугун ўлганининг кунидан сотиб олиб келганига юрагим ачишиб кетаётган эди. Қим биледи, қайси бир муттаҳам содда Уринбойнинг қанча пулини шилиб олдийкин? Юзимни сидириб устага бу ҳангамани айта қолдим. Кенжабой ака бўлса афсус чекиб:

— Э, аттанга!— деди. — Шунча ташвиш чекмасдан тўғри ўзимизга кела қолса бўлмасмиди? Бола ёш-да. Биз бошқа қўшниларга бунақа лаш-лушлардан қарашиб турамыз. Раисимиз Сотволдиев феъли кенг, хийла дўлоб одам. Ёрдам сўрагани ноумид қайтармайди. Фақат негадир битта Тошматов келмайди, келишга ор қиладими дейман-а? У келмаса ўзларинг келаверларинг, ўз уйингдай. Эрталаб-чи, яхшиси Уринбой кела қолсин. Керакли материалларни ўзи танлаб олади. Анави қоғозларни ундан бериб юбораман. Иннайкейин,— деди уста ниманидир эслаб куларкан,— Уринбойда бошқа гапим ҳам бор...

Мен қизиқиб, нима гапи борлигини сўрай деб турган эдим, шу вақт тепамиздаги радио карнай қаттиқ янграб, эълон эшиттириб қолди:

— «Диққат! Диққат! «Коммунизм» колхози радиоузелидан гапирамыз. Бугун Маданият саройи саҳнасида колхоз халқ театри артистлари ижросида катта концерт қўйилади...»

Эълон қайтарилди. Кенжабой ака бизга:

— Вақтларингиз бўлганда концерт кўриб кетардингларда!— деди.

Биз томоша кўришни ҳам кейинги галга қўйдик, хайрлаша туриб, Асад:

— Унгача тустовуқлар таркана бўб кетмаса бўлгани, устажон!— деб ҳазил қотишни ҳам унутмади.

Иўл-йўлакай биз бу колхоздан олган ажойиб таассуротларимизни ўртоқлашарканмиз, Асад:

— «Жаннат» деганимча бор эканми?— деб писанда қилиб қўйди. Ўзи бир неча марта кўрган бадий ҳаваскорларнинг санъатини, Маданият саройида бўлиб турадиган бошқа томошалар, тантаналарни оғиз кўпиртириб гапирди. Бу ерга область, республика артистлари ҳам тез-тез келиб туришар экан. Районнинг катта-катта йигинлари, слётлари кўпинча шу саройда ўтар экан. Ҳатто бу колхозга чет эллардан меҳмонлар келиб турар экан.

— Ишқилиб,— деди Асад ҳикоясини давом эттириб,— ҳамманинг оғзида донгдор «Коммунизм» колхозини, унинг

қахрамон раиси Сотволдиев: мажлисларда ҳам, радио, газеталарда ҳам... Ана шунга Тошматовнинг ичи куйиб, ҳаваси келгани келган. Бутун хаёли, қандай қилиб бўлса-да, тезроқ булардай донг чиқариб олиш... Унгида ҳам шунн ўйлайди, тушида ҳам!

— Читтак ғоз юришини қиламан деб, чатаноғи йирилгандай-а?— деган гап келди тилимга.

Асад буни эшитмаганга олди.

Ҳар ҳолда Асаднинг сўнги гапи менга янгилик бўлди — Тошматовнинг баъзи хатти-ҳаракати, ҳайбаракаллагчилиги нима мақсадга қаратилганлиги устида жиддийроқ ўйлашга мажбур қилиб қўйди мени...

Қишлоқ ерда гап мингоёқдай тез ўрмаларкан. Хотиним ҳақидаги айрим сўзлар алақачон раиснинг қулоғига етибди.

Уринбой Кенжабой акадан келтирган материалларни неча кун уриниб қайтадан тартибга солдим-да, идорага борсам, раис ўтирибди. Қовоғи солиқ. Саломимга алик ҳам олмасдан, ўпқалашга ўтди:

— Сени укам деган эдим-а, Камолжон. Наҳотки бошингга тушган мушкулдан оғиз очмасанг менга?— Гапнинг тагига етгунимча йўқ эди, раис очигига кўчди:— Келин бола тўғрисида хунуқроқ гап эшитдим. Эскилар: ошсиз уй борки, уришсиз уй йўқ, деганлар. Нима, ораларингдан ола мушук ўтдимми? Айтгин, бирон давосини топайлик.

Иситмам чиқиб кетди. Раиснинг бетига қараёлмадим. У чиндан ачиниб, куюниб муомала қилаётган бўлса-да, сирни очиқ айтишга тилим бормасди. Тенгдош ўртоғим Асадга очмаган нозик оилавий сиримни қандай қилиб раисга очай? На раис, на бошқаси қанчалик истамасин, бу дардимга даво тополармиди? Ўзимнинг шахсий ташвишларимга бировни шерик қилишим инсофданми? Ҳар ким ўз бошига ёққан қорни ўзи курайди-да, ахир!

— Отасиникида. Бетоб,— дедим раисга ҳам ёлғонлаб.

Раис ҳушёр кўзларини кўзимга синовчан тикиб турди-да:

— Шунақами?— деди ишонар-ишонмас.— Агар чиндан бетоб бўлса доктор чақиртирайлик, касалхонага жойлаштирайлик. Айтгин!

— Тузалиб қолар. Ўзим хабар оламан,— дедим қисқа, дудмол қилиб.

— Ростдан-а?— деди яна гумонсираб.— Унақа бўлса бепарволик қилма. Шофёрга тайинлаб қўяман, хоҳлаган вақтингда машинада бориб келавер,— деди. Кейин гумонини ошкор қилди.— Мен бўлсам ҳайрон эдим: бу келин бизга ишга кирмоқчи эди-ку, нима сабабдан бунақа бедарак кетди, деб.

Мен ҳозирча бу ёғига ўтмоқчи эмасдим. Чунки гап чалғиса, раиснинг олдига киришда мўлжалланган асосий ишим қолиб кетиш хавфи бор эди. Ҳамонки ўзи гап очдими, фасодни ёришим керак бўлиб қолди. Унга очикдан-очик: «Хотинимнинг ўзи турмушдан феъли айниб, нияти бузилиб юривди. Сизнинг унга қилган дағал муомалангиз баҳона бўлиб биратўла боши оғиб кетди», дегим келса ҳам, бу ўртага турмуш можаросини тикшишни ор билдим.

— Тўғри, хотинимга айтган вазифангиз ёққан экан. Аммо, кечирасизу, кейин чўчитиб юборибсиз.

— Ия, қандай қилиб чўчитибман?

— У сизга бир қатор талабларни қўйган экан. Сиз бўлсангиз: «Оғзингга чайнаб солиб қўёлмайман!» дебсиз.

— Унчаликмас, ука,— деди раис аччиғини босиб,— сенга ким етказган бўлса ҳам тўн кийгизибди.

— Хотинимнинг ўзи айтди,— дедим раисни «тўн кийгизувчи» Асаддан бадгумон қилмаслик учун.

— Тўғри гапни эгри тушунибди. Кечирасану, аёлингнинг ўзи жиззакироқ экан. Сал сабр қилса, айтганларини муҳайё қилардим.

— Очиги, раис ака, бунақа ваъдаларни кўп эшитяпмиз-да. Ҳаммасини қўйингу, озгинасидан келинг. Унинг қўйган талаблари жуда оддий, жуда жўн талаблар эмасми? Ахир у ўзи учун ёки бегона учун сўраяптими? Колхозчилар ўз фарзандларидан моли-ю жонини аяшармикин?

Мен қўйган дангал саволлар замирида нималар борлиги, менинг бунча қуйинишим сабабини раис пайқаб турарди.

Чунки Шакарнинг талаблари кетидан Қурбон ота ҳам яллиларни тузатиш ҳақидаги ўз режасини раисга айтган. Раис бўлса, одатдагича «йўқ» демагану, «кенгашиб олайлик», деб галга солган. Шунинг учун у, саволларимни четлаб туриб, айланма йўлга ўтишни афзал кўрди.

— Қамолжон! Мен сени ўнг қўлим деб биламан. Ишонман. Сен ҳам менга ишонарсан, деб ўйлардим. Наҳотки янглишган бўлсам-а?— деди. Мен тушунолмай, елкамни қиедим. У давом этди.— Ҳалигина айтдингки, хотиним касал бўлиб отасиникида ётибди, деб. Ҳозирги гапларингдан ҳам, баъзи

миш-мишларга қараганда ҳам жиллаям унақага ўхшамайди-ку? Отасиникига кетишининг асосий сабабини билсам бўладими?..

Бу савол ҳали ўзимга ҳам қоронғироқ бўлгани, оилавий масалага чатинишни истамаганим учун қисқача қилиб:

— Сабаби кўп, раис ака...— деб қўя қолдим. Бу ҳақда бошқа савол қўзғалмасин учун қўлтигимдаги папкани раиснинг олдига қўйдим.

— Бу нима экан?— Раис папкани очиб, ундаги устахонани қайта қуришга тегишли лойиҳа, сметаларга кўзи тушаркан, авзойи ўзгариб, мўйлови силкиниб, кўз қорачиқлари торайиб кетди. Энсаси қотганини билдирмай,— хўп, дуруст, анчагина бош қотирибсан. Фақат машина илмига эмас, қурилиш техникасига ҳам хийла корافتа экансан. Буни бамаслаҳат ҳал қиламиз албатта,— деб қўйди.

Папкани столнинг пастки тортмасига солди-да, ўзим кутгандай машиналар ремонтдан сўз очди. Мен устахонада Уринбой билан бирга машиналарни кўздан кечириб, маълумотларни аниқлаб келган эдим: ўн олти терим машинасидан тўққизтаси тайёр бўлганини айтарканман, раиснинг кўзлари қинидан чиқаёзди.

— Тўфaxonники битдими?

— Битиришяпти.

— Қачон тайёр бўлади?

— Кечгача тайёр бўлиб қолар.

— Менга аниғи керак-да, укажон. «Бўлиб қолар»ни эшитганимга қанча бўлди. Ланж гап!— Раис зардага ўтди.

Кеча мен йўғимда Тўфaxon келиб: «Нима учун меники Норбувиникидан кейинга қолди? Қим шундай қилди?» деб катта гавго кўтарибди. Бошқарма вакилига ҳам арз қилибди. Шу воқеани раис худди фавқулодда ҳодиса рўй бергандай ваҳимали қилиб айтди.

— Машинаси тайёр бўлса ҳам, даласи тайёр бўла қолмас ҳали,— деган эдим, раиснинг зардаси қайнаб кетди.

— У ёғини бизга қўйиб бер,— деди жеркиб. Кейин бошқа машиналарни сўради.

— Яна учтаси чалароқ, запас қисмга қараб турибмиз. Агар ўз кучимиз, имкониятимизга қараб иш қиладиган бўлсак, қолганлари бирон ҳафтага чўзилиб кетиши эҳтимол, бу ишни тезлатишнинг бирдан-бир чораси қўшни «Коммунизм» колхозининг устахонасидан фойдаланиш, дедим. Қўшнилар билан гаплашганим, улар бунга рози бўлишганини бил-

дириб, раисни хурсанд қилишни истагандим. Аксинча, қўшнилар номини эшитгач, раиснинг мўйлови титраб, сўзларимни эшитмаганга олди. Бирдан телефон трубкасини қулогига тутиб, «Сельхозтехника» бўлимини чақира бошлади. Улардан машина ремонтини тезлатишга ёрдам сўради. У ёқдан: «Фақат ремонт заводига олиб бориш мумкин», деган жавоб бўлди. Завод қаерда десанг, районнинг энг нариги бошида экан. Чўлдаги районларнинг чегарасини биласан-ку, йўлнинг ўзигагина уззукун кетади.

Раиснинг пешанаси тиришиб турган эди, телефон жириглаб, ишлаб чиқариш бошқармасидан терим ва ремонт сводкасини сўради. Бундай талаб кунига бўлса ҳам, раис шошиб қолди. Олдидаги қоғозларни титкилади. Кнопкани босди. Секретарь қиздан Асадни сўради. Асад топилмади. Раис трубкага: «Бир оздан сўнг ўзим қўнғироқ қиламан», деди. Шундан билдимки, мен берган маълумотларга раиснинг кўнгли тўлмади. У фақат Асад тузган сводкагагина суянаркан.

Мен чиқишга рухсат сўраган эдим, яна телефон жириглади. Раис трубкадаги буйруқни тинглаб олгач, менга:

— Бир соатдан сўнг бошқарма парткомга борарканмиз. Узоққа кетмай тургин,— деди.

Раисни партком бекорга чақирмагандир. Лекин мени олиб бориб нима қилади? Балки у ерда қаттиқроқ гап эшитадиган бўлса, айбига мени шерик қилмоқчимикин? Юсуф отаникига кетганимда Фармонов мени ўзбошимчаликда айблаб яниб қўйган экан, ўша чақиртириб таъзимимни бердирмоқчимикин? Ҳар хил хаёллар билан устахонада юрган эдим, кўп ўтмай раис мени олиб кетгани келди.

Партком секретари Аброров бизни илққина қабул қилди. Унинг кабинети Сардоровникига, ҳатто ўз раисимизникига қараганда оддий эди. Аброров ҳам одмигина кийинган, муомаласи жўн, тез сингишимли йигит экан. Раисимиз мени унга: «Бош инженеримиз Қамол Тўйчиев», деб таништирди. Секретарь ўзининг яқинида ўтирган Сардоровдан: «Бу йигит билан суҳбатлашганмисиз?» деб сўраган эди, Сардоров енгил бош силкиб «ҳа» деб қўйди. Унинг ҳозирги ҳаракатида биринчи кўрганларимдаги салобат, афтидан эса аввалгидек заҳар томиб турмас эди. Бунақа мажлис вақтида жўртгага ўзини оддий тутаркан шекилли.

Ҳнча кўп одам чақирилмаган экан. Секретарь дарров мажлисни очди. Қолхозларда пахта теримининг бориши, машина теримига тайёрлик ҳақида ахборот учун сўзни Сардоровга

берди. Қолхозлардаги аҳволни бирма-бир тасвирлаган Сардоров, айрим колхозларда машина теримига тайёрлик сустигини танқид қила кетди. Ҳозир бизнинг колхозга гал келар, роса дўппослар, деб юрагим пўкиллаб турибди. Борди-ю, қоқлигимизнинг сабабларини суриштирса, мен билган гапларимни айтиб қоламан, зора шу баҳона билан ўпирилган томонларимизни кўтаришга эътибор бериб қолишса, деб кўз тутган эдим. Йўқ, бизнинг колхозга бошқалар қатори умуман тегиб ўтишди, холос. Гап орасида машинада териладиган пахта майдонимизни эски пландагича 500 гектар, ремонтдан чиқарилган терим машиналарини эса ўн учта қилиб кўрсатди. Тўқайдаги дондор бригада бошлиғи, механизатор Тўфaxonни эртадан машина теримига киришади, деб юборди. Секретарь раис билан иккимизга қараб, «шунақами?» деган эди. Раис «шунақа» деб жавоб бераркан, мендан «тўғри-а!» деб тасдиқлатган бўлди. Мен унга «ҳали гаплашганимиз бошқача эди-ку» деган эдим, раиснинг ранги оқариб кетди. Мен унгагина эшитарли қилиб гапирган бўлсам ҳам, Аброров туйғунлик билан фаҳмлабди.

— Ҳа, раис, бошқача эканми?— деб сўраб қолди.

Раис беихтиёр ўрнидан турди, шошиб-пишиб кителининг кўкрак чўнтагидан дафтарчасини олиб варақлаганча узр сўраётгандай деди:

— Сводкамизда қиттай ноаниқликка йўл қўйилибди. Ремонтдан чиққан машиналарга ремонт чалалари ҳам аралашиб кетди. Айб бизда, ҳисобчимизда. Тўғрилаб қўямиз, ўртоқ Аброров!

Ҳамма, «бу қанақаси бўлди», деб бир-бирига қараб олди.

— Турғун Тошматович,— деди Аброров норизо оҳангда,— шу қиттай ноаниқликми? Фақат ҳисоб-китобингизда эмас, ишларингизда ҳам чалкашликлар, кемтиклар бор. Мен ўтган ҳафта колхозингизни айланганимда қисман кўрсатган эдим. Ушанда ҳам «дарров тўғрилаймиз, бажарамиз» деган эдингиз-а? Ахир қуруқ ваъда билан хирмон кўтарилиб қоладими?

Раис кўпчилик олдида музтар бўлиб, «айб бизда» деб қўлини қовуштирганча турарди. Секретарь «Гулистон»нинг сводкаларини бошқатдан кўриб чиқишни Сардоровдан сўради, Тошматовга «ўтиринг» дегандан сўнггина, Тошматов «танбеҳларни ҳисобга оламиз», деб жойига ўтирди. Яна луқма тушиб қоладими деб, бир оз нафасини ичига ютиб турди, Сардоров бўлиниб қолган нутқини улаб, бошқа колхозларга ўтгандан кейин, Тошматов чуқур хўрсиниб ичини бўшатди. Мен бўлсам

афсусландим: ўртадаги савол-жавоб барибир чалалигича қолди-да. Ахир машинада териладиган пахта майдонлари ҳам пландагидан анча фарқ қилади-ку. Икки бурдак одамни ўтган ҳафта дала кездириб текширтиргани нима бўлди-ю, буниси нимаси?.. Аниқроқ сўрашармикин ё ўзим луқма ташласаммикин, деб неча марта оғиз жуфтладим, раҳбарларнинг сўзини кесиш ноқулай бўлди. Бу катта одамлар билан биринчи учрашиб, бунақа мажлисда биринчи бўлишим-да. Гапиришимга қулай пайт келишини ҳаяжон билан кутарканман, улар бошқа масалаларга ўтиб кетишди. Раисимиз эса ҳисоб бериб бўлганига хурсанддай, хотиржам ўтирарди. Гўё секретарнинг танбеҳлари дарров эсидан чиққанга ўхшаб кўринарди. Юраги кенглигиданмикин ё бунақа танбеҳларни кўп эшитиб ўрганиб қолганиданмикин?

Раисимиз коридорда бир одам билан узоқроқ шивирлашиб қолди, кейин оғзи қулоғида бўлиб ташқарига чиқди.

— Гапга тушунадиган одамнинг садағаси кетсанг арзийди-да. Завод директорини алоҳол кўндирдим. Қолган машиналаримизни тезда ремонт қилдириб берадиган бўлди. Ҳозир борибоқ машиналарни заводга ҳайдаб кетасизлар.— Кейин раис машинада менинг ёнимга ўтирди-да, кўнглимни кўтарган бўлди.— Мана, укажон, сени партком секретаридан ҳам ўтказиб олдик. Дадил ишлайвер энди. Ҳар қанча ёрдамга тайёрман... Ҳа, дарвоқе,— деди кўпдан ўйлаб юргани эсига тушгандай,— сен партия кандидатисан-а? Яхши ишлаб борсанг, яқинда ҳақиқийликка оламиз. Ўзим тавсиянома бераман..

Ажаб, ҳар вақт машинанинг олдида кетадиган одам бугун ёнимга ўтиб олиб, нега мени шунча пайпаслаб қолди? Ҳа, бир неча топқир жиддийгина тўқнашиб олганимиз, бугун Аббасов олдида ҳам хатосини кўрсатиб қўйганим учун, «бу бола билан ҳисоблашмаса бўлмас экан», деб мураса йўлига ўтганмикин? Бари бир бу пайпаслашлари мени юпантирмади. Ҳамон дилим ғаш: раис нега шундоқ йиғилишда нотўғри маълумот берди? Ҳар доим шунақа қилармикин ё бугунгиси дўппи тор келиб қолганиданмикин? Тошматов кўра-била туриб шунақа маълумот бердими ё Сардоров рақамларни ошириб Тошматовни суяган бўлдими? Суяшига сабаб нима? Тошматов шунақа суянчиққа муҳтож одамми? Нега? Балки ўзининг тагини омонат сезиб, Сардоровни ҳеч қуламас, бақувват устун деб ишонганиданмикин? Нега энди мен ишониб юрган одамлар бир-бирларини алдаб, кўзларига чўп солмоқчилар? Мақсад нима?

Йўлда узоқ индолмай, ўйга ботиб бордим. Раиснинг эндиги сўзлари қулогимга ҳам қирмай қўйган эди. Бора-бора ўйларим ичимга сиғмай кетди-да:

— Турғунбой ака,— дедим, мумкин қадар қаттиқ ботмайдиган қилиб,— ҳалиги маълумотлар чалкаш бўлди-а?

— Нимаси чалкаш бўлади?— деди раис гўё ҳеч гап ўтмагандай.

— Машинада терадиган ерларимиз, ремонт қилинган машиналаримиз...

— Э, ҳеч қиси йўқ. Гап рақамдами? Кунига ўзгариб боради бу рақамлар. Ҳаммаси тўғриланиб кетади.

— Текшириб қолишса нима бўлади? Айблашмайдимиз?

— Э, укажон, ёшсан-да, нинадай нарса туядай кўринади кўзингга,— деди раис елкамга қоқиб куларкан.— Эшитмаганмисан, болта тушгунча кунда дам олади, дейишади. То текширгунча тўғрилаб юборамиз-да. Ҳозир теримда отни қанча тез қамчиласак, бошқа кемтикларимиз ямалиб кетади. Мен сенга айтсам, бу секретарь ўзи жуда синчков йигит. Бир илинтирса ҳам қаттиқ илинтиради. Ишқилиб, осонроқ қутулиб чиққанимизга шукур қилавер. Агар-чи, ука,— деди охири дилидаги тилига кўчиб,— сен ўша гапни айтмаганингда, бу танбеҳлар ҳам бўлмас эди!

— Қизиқ бўлди-ку, раис ака,— дедим баттар тилим қичиб,— нотўғри нарсани била туриб «тўғри» деяйми?

— Кўпчилик ўртасида айтиш шартмиди! Ўзингга тегар гапни билмайсан-а? Ремонтга тегишли гаплар ахир ўзингга келиб тақаладику,— раис вазифамни юзимга солди.

— Майли, менга келиб тақалсин. Аммо ўзимга гап тегмасин деб бутун колхозни ёлғончи қилайми! Бу нима деб аталади ўзи?— дедим тилимнинг учига келган «кўз бўяш» деган сўзни ичимга ютиб.

Энди раиснинг кайфияти ўзгарди. Мўйлови титраб, томоғига бир нима тиқлиб келди, бетимга гинаҳонлик билан тикилиб турди-да:

— Забтинг тезлиги бор, ука! Шу тезлигинг тишга тегяптида!— деди афсусини яширмай.

— Нима қилиш керак дейсиз?— дедим маслаҳат сўраган бўлиб.

— Шу қилигингни ташлашинг керак. Қанча тез ташласанг шунча яхши бўларди.

— Борди-ю, ташлолмасам-чи?— дедим синамоқчи бўлиб.

— Унда,— деди раис ўйланганча қолиб, кейин думдор жавоб қилди,— сен билан мошимиз очилмайди...

У очиқ айтолмаган бўлса-да, мен коса тагидаги ним косани пайқаб олдим: сен билан бирга ишлашимиз қийин, демоқчи у!

Пайти келиб, мен раисга кўнглимда тугилиб юрган саволни бердим:

— Сиз мени колхозга нима мақсадда чақирган эдингиз, Турғунбой ака?

Раис сергакланиб, менга ҳайратли кўз ташлади:

— Нима мақсадда бўларди? Келсанг, колхозимизга битта янги илмли кадр қўшилади, қўлтиғимга қўлтиқтаёқ бўларсан, деган эдимда. Асаддан таърифингни эшитган эдим. Асаднинг дўсти бўлса, чакки бўлмас деган эдим. Афсуски...

— Афсусингиз тўғри, сиз айтган одам бўлиб чиқмадим,— дедим киноя билан.— Сиз мени колхозга ҳурмат билан чақирдингиз, раҳмат. Таклифингизни қайтармадим, худди қайтарсам нонкўрлк қилаётгандай сездим ўзимни, чунки ўз ота қишлоғим. Шу қадрдон еримга нафим тегармикин, деб шаҳардаги иссиқ ўрнимни ташлаб келдим. Сиз бўлсангиз, мени чиндан ҳам «қўлтиқтаёқ» ўрнида кўраётганга ўхшайсиз. Шунини билиб қўйинг, раис ака, мен бировнинг қўлтиғига қўлтиқтаёқ ёки беллига белбоғ бўлиб юришни ёқтирмайман. Ўз кучим, ақлим етганча, виждоним буюрганча ишласам дейман!..

Раис менинг охириги сўзларимни эшитмаганга олиб, юзини тескари бурганча кетди. Қишлоққа етиб машинадан тушганимизда ҳам иккимиз хайр-хўш қилишмасдан икки ёққа йўл олдик.

Тошматов ҳақидаги кейинги хира таассуротларим ёнига бугун яна бир ғубор қўнди, энди у ичи жумбоқларга тўла сирли бир шахсдай туюлиб кетди. Унга бўлган бутун ихлосим совун кўпигидай учиб, умидларим чок-чокидан сўкилгандай бўлди. Наҳотки, келиб-келиб куним шунақа одамга қолган бўлса!

Бирданига ҳамма нарсадан ҳафсалам пир бўлди. Йўқ, бу ер тўғри келмас экан менга. Қетаман. Бахтиёрни оламан-да, шаҳарга қайтаман!..

Кечроқ яслига қараб йўл олдим.

Ясли жойлашган боққа яқинлашганим сари юрак дук-дук ура бошлайди. Бахтиёрим онасиз қандай яшаётган экан? Ичикавериб, иштаҳаси ҳам бўғилиб, ранги-рўйи кетиб қолдимикин? Зиннат буви неча марта кўриб кетибдилару, мен икки ҳафтадан буён келолмадим, шунинг учун ўзимдан койинаман.

Кичкинтойлар маконига кириб борарканман, шинам боғнинг ток сўрилари остидаги, гулзорлар ўртасидаги курсичаларда ўтирган, хиёбонларда айланиб юрган болалик аёлларга аланглайман. Менинг ўғилчам қайси бирларининг қўлида экан? Ҳеч қайси мураббиянинг қўлида кўринмайди.

Оппоқ, келишган бинога яқинлашдим. Деразалари қия қилиб қўйилган хоналарнинг баъзисидан гўдакларнинг йиғиси, хархашаси эшитилиб қолди. Бутун диққатимни қулоққа бериб, ўша товушлар ичидан Бахтиёрникени ажратишга тиришаман. Шунда қулоғимга таниш товуш чалинди. Уша хона деразаси тагига бордим. Майин товушли мураббия бола аллалаяпти. Тўр пардадан уни кўзим яхши илғамади. У эса мени кўрибоқ танибди. Пардани қия очиб қаради: Зеби! Бир қўли билан беланчак-каравотчани тебратганча, менга ювошгина жилмайди: «Ҳозир!» деди-ю, пардани ташлади. Энди қулоғимга унинг ҳар бир ҳаракати ва сўзи аниқ кириб турарди. Болани каравотчадан оларкан, эркалаб дерди:

— Ана ад-даси, ана ад-даси телди! Ҳозир чиқади опоқ бола. Аддасини кўради...

Жуда таниш, қулоқ ўрганган сўзлар. Бахтиёрни худди шундай деб эркаламасмиди Шакар?.. Юрак ўртаниб, бир лаҳзада хаёл мени қайларга элтмади. Хаёлдан кўра учқур нарса бормикин оламда!..

Бахтиёрни ўраб-чирмаб, ҳалигидай чучук тилда эркалаб Зеби чиқди, Бахтиёр эса опасининг сўзларига жавоб бераётгандай гувраниб-гувраниб қўярди.

— Ана ад-данг, — деб Зеби Бахтиёрни қўлимга узатди.

Бахтиёр гоҳ унга, гоҳ менга жавдираб турди-да, кейин талпиниб менга отилди. Разм солсам, ранги-рўйи тузук, хавотир олганимча эмас. Мен уни гапга солсам, тилчасини осилтириб англаб бўлмас ҳар хил товушлар чиқаради, гапиришга интилиб сўлагини оқизади. Зеби завқланиб кулади, тез-тез шоҳи дастрўмолчасига боланинг лабини артиб туради. Мен ҳадеб болага тикилаверганимдан кейин, Зеби:

— Қалай?— деб сўради.

— Анча тузук кўринади, а?— дедим мен ҳам савол бериб.

— Албатта!— деди Зеби тасдиқлаб. Унинг сўз оҳангидан, хотиржам бўлинг, бу ердагилар бола боқишни билади, деган маънони уқса бўларди.

— Сизни анча қийнаётгандир-а?

— Йўқ,— деди Зеби. Аммо унинг ибo тўла кўзлари «бола болалигини қилади-да», дегандай жилмайиб турарди.

— Унақа қийнамагин-а, опангни, хўпми?— деб қўйдим, Бахтиёрнинг жавдироқ кўзларига тикилиб.

— Ўрганиб кетганмиз,— деб қўшиб қўйди Зеби.

Яқинимиздаги скамейкага ўтиришни таклиф қилдим. Ийманибгина ёнимга ўтирди. Кейин ундан, мураббиялик қилаётганига неча йил бўлганини сўрадим. У қисқа жавоб қилди: педагогика билим юртини битириб уч йилдан буён шу ерда ишлаётган экан. Негадир мен унинг ўзи ҳақида кўпроқ нарса эшитгим келарди. Асаднинг гапича, Зеби Қурбон отанинг қизи эмиш. Ундай бўлса нега шунча кундан бери уйига бормаиди? Оддий саволгаки икки оғиздан ортиқ жавоб қилмаган қиздан бошқа нарса сўраб бўлармиди. Шундоқ бўлса-да, гапни гапга улаш учун:

— Қийин касб танлаган экансиз-да?— дедим.

— Қасбимиздан она-оталар рози бўлишса бўлгани...

— Норозилари ҳам чиқадими?

— Битта-яримта.— Зеби ўзини қизиқтирган гапга ўтилгани учунми, хийла очилди.— Бу ҳам кўпроқ боланинг феълига боғлиқ. Бир хиллари борки, инжиқ, чатоқ. Ҳеч нарса билан овунтириб бўлмайди. Бола ғашлик қилаверса баъзи оналар кўпроқ мураббиядан ранжишади.

— Сен-чи?— дедим Бахтиёрнинг бетидан ўпиб.— Сенда ҳам бордир-а, чатоқлик?

— Бахтиёрингиз анча ройкелди. Лекин,— деди Зеби сал тўхтаб олиб,— гоҳо шўхликлари чиқиб қолади бу кишининг ҳам.

Мен эриб кетганимдан, Бахтиёрнинг иккинчи бетидан ҳам ўпган эдим, Зеби бошини сарак-сарак қилиб:

— Бунақада боланинг бети осилиб кетади,— деди-да, боланинг бетларини артиб қўйди.

Мен бир оз ўнғайсизланиб, яна Бахтиёрни тил қилиб бояги гапга қайтдим.

— Шунақа боламисиз? Ҳам ройкелди, ҳам чатоқ.— Кейин оғзимдан беихтиёр чиқиб кетди.— Адангизга ўхшаб-а?

Буни айтишга айтдим-ку, ноқулайлик сезиб қулоқларим ловилаб кетди. Зеби олдида беадаблик, мақтанчоқлик қилгандай сездим ўзимни. Қошки мақтанчоқлик одати бўлса мижозимда. Бахтиёрдаги чатоқ феъл балки онасидан ўтганмикин? Онасининг мижозида бормиди чатоқлик? Мен олдинига асти пайқамаган, пайқаб ололмаган эканман. Бировга бутунлай берилиб, ортиқча ихлос қўйиб юборсанг, унда заррача ҳам нуқсон кўрмас экансан-да.

Кеч кириб, салқин шабада дайдиб қолди. Куздан дарақ бериб сарғайган шафтоли, олчаларнинг барглари чирт-чирт узилиб, капалакдай чириллаб уча бошлади. Энди кетиш пайти келди. Аммо болани олиб кетишни қандай айтаман, деб «капалак»ларга ағрайганча сўз ахтараман. Шунда Зеби бирдан болани қўлимдан олди-да, «ҳозир» деб ичкари кириб кетди. Мен ҳам туриб, ажабланганча уни кутдим. Ҳаял ўтмай Зеби кофтасини кийиб, Бахтиёрга ҳам иссиқ костюм ва қалпоқча кийгизиб чиқди. Буни кўрдиму, худди дилимдагини уқибди деб ўйлаб:

— Раҳмат. Энди совқотмайди. Олиб кетаверсам бўлади-а?— дедим, рухсат сўраб, болага қўл чўздим.

Зебининг қошлари чимирилиб, болани қучоқлаганча менга ағрайиб қолди:

— Болани олиб кетмоқчимисиз? Нега энди?

— Шунақа,— дедим негалигини айтиб ўтирмай.

— Ё бизнинг бола боқишимиз тўғри келмадими?— деди дили озор чекиб.

У маъсумона, ювош қараш билан мендан очиқ, равшан жавоб кутиб турарди. Мен эса жавобга тайёр эмасдим. Очиқ жавоб бериш деган сўз, ўзимнинг ҳаётим, тақдиримга боғлиқ бўлган жон сиримдан уни воқиф қилиш деган сўз эди. Йўқ, бундай қилишга мен қодир эмасдим, тўғрироғи, ҳақли эмасдим. Бу қишлоқдан бош олиб кетишга мени мажбур қилган масала ҳали ўзим учун ечилиши қийин бўлган чигаллик эди. Шундай бўлган, бу ҳақда бошқаларга, айниқса, ҳали синалмаган бир қизга очиқ гапириш амримаҳол. Шу билан бирга, Зебининг иззат-нафсига тааллуқли бу саволини жавобсиз қолдириш ҳам инсофдан эмасди.

— Бола боқиш бундан ортиқ бўлмайди. Сиздан миннатдорман, синглим. Лекин олиб кетишим керак бўлиб қолди...

Кўриб турибман, бу жавобим қуруқ чиқиб, уни қаноатлантирмади. Бу тортинчоқ қизда қаердандир журъат пайдо бўл-

ди. Ушанда ҳам менга қарамасдан, боланинг бетига қўнган япроқ «капалак»ларни олиб ташлай туриб деди:

— Кечирасиз мени. Қишлоқ жойда гап ётмайди. Уй ичингиздаги воқеалар қулоғимга чалинган... Агар уйда боқадиган одамингиз бўлса ихтиёр ўзингизда...

Қандай қилиб хабар топибди экан-а оила аҳволимдан? Майли, энди, бўлар иш бўлибди, айта қолай, дедим-да, Бахтиёрнинг онаси қайтмагани, ўзимнинг эса қишлоқда бош кўтариб юришим қийин бўлиб қолганлигини билдирдим. Албатта Зеби, менда шундай фикр туғилишига кимлар ва нималар сабаб бўлганини қайдан билсин. Шунинг учун ажабланди:

— Нега энди бош олиб кетасиз? Ахир сиздан бирон... гуноҳ ўтибдими? Яна ўзингиз биласизу, индамай кетиб қолсангиз, одамлар нима деркин?

Энди у сир-асроримни яхши билган одамдай, афтимга даядил боқди. Шу боқишида самимийлик, алланечук, ёлворишга ўхшаган ифода борлигини пайқадим. Софликдан нишона бериб турувчи бу самимият юрагимга майин бир илиқлик таратгандай бўлди. Зебининг дилида менга айтадиган гаплари яна бордай эди. «Болангиздан кўнглингиз тўқ бўлсин. Уни жонитанимдан ёқтириб қолдим. Онасининг йўқлигини билдирмайман. Шунга ишонаверинг!» демоқчига ўхшарди. Менинг эса ўз қишлоғимда қолишимга астойдил тарафдор кўринарди.

«Одамлар нима деркин?..»

Шу сўзи мени чуқур ўйга толдирди. Чиндан одамлар: бу йигит ҳам ҳардамхаёл, анчайин сояси юпқа, пашмалоқ думлардан экан, чўлнинг биринчи изгириниёқ учириб кетди, деб таъна-тавба қилишмасмикин? Шу ердан кетиш билан оғир юкдан қутулиб, бир аламдан чиққандай бўларман. Балки бу вақтинчалик бир қутулиш, аламдан чиқиш бўлар? Лекин шу билан ўзимнинг бахт йўлимни баттар тўсиб қўйган бўлмасмикинман?

Уртамизда англашилиб бўлмас янги бир туйғуни ифодаловчи ноқулай сукунат чўкди. Бу сукунатга шивир-шивир шабада-ю, Бахтиёрнинг Зеби қўйнида ширин уйқуга толиб пишиллаши оройиш бериб тургандай эди. Зебидан ортиқ садо чиқмаслигини билдим. Орадаги ноқулайликни йўқотиш учун скамейкадан туриб:

— Мен бора қолай бўлмаса,— дедим.

Товушимга Бахтиёр кўзини очди. «Қаерга кетяпсиз, ада!» дегандай менга талпинди. Қўлимга олдим. Эркаладим. Зеби чучук тилда Бахтиёрни гапга солиб:

— Гапира қол. Адда, тетманг, дея қол! Қани, бир «ад-да» деб юбора қолсин-чи!— дерди.

Бахтиёр бир нималар дея боягича гувранди. Опасининг сўзини такрорлаган бўлиб, англашилмас товушлар ичида «та, та!» дегандай бўлди. Бирам ширин, бирам ёқимли!

— «Ота» деяпти-я, сизни!— деди Зеби. Кулишиб олдик.— «Ота» эмас, «адда» дегин, опоқ бола!

Бахтиёр сўлакайини чиқариб, яна: «та-та» лади. Демак, аста-секин тили чиқиб келяпти. Шу он ўзимни қушдай енгил сезиб, оталик ҳиссига лиммо-лим лазатли туйғулар вужудини қамраб олди. Бир дақиқа ўзимни ҳар қандай қайғудан холи ҳис этдим. Бахтиёрнинг икки бетидан чўлп-чўлп ўпдим. Аммо шу заҳоти Зебининг бояги танбеҳи эсимга келиб, ундан кечирим сўрадим. Кейин Бахтиёрга дедим:

— Шу ерда қоласизми, а? Опангизни қийнамайсизми, а?.. Ана шунақа келиб гаплашиб турсак бемалолми?..

Охирги сўз Зебига қаратилган эди. Зеби буни тушунди-ю, жавоб беришга тортинди, қимтиниб ерга қаради. Шу он унинг рўмолидан чиқиб пешанасига илашган бир толим қўнғир сочига олчадан пириллаб тушган пушти ранг «капалак» қўнди. «Қапалак»ни учириб юбориш баҳонаси биланми ё ўзичами бошини олдинга қаратиб чиройли силкитди. Мен буни «ҳа, бемалол» деган ишорадай туйдим...

Далалар кумушдай оппоқ, бамисоли гупиллаб лайлакқор ёғиб ўтгандай.

Пахта билан вақт тарозига тушган палла. Ақл билан ирода, бурч билан виждон синовда. Радиода-ю мажлисда, газетада-ю дастурхонда гапнинг «бисмилло»си пахтадан. Соат сайин терим гурроси авжга минган. Оқ карвонлар пойгаси зўрайиб, зудлик билан маррага интилган. Дала йўлларида боши-ю думи кўринмас кумуш дарё лиммо-лим тўлқин уриб, жўшиб, тошиб оққан...

Мен ҳам, бошқа ташвишларни аранг орқага суриб, ана шу оқим ичига шўнғиб кетдим. Қанча оврагарчилик, қанча жанжал-сурондан сўнг, охирги терим машиналарини ремонтдан чиқариб бўлмасимизданоқ, бошқа «долзарб иш» чиқди, куз эрта тушиб, ёғингарчиликлар бошланиш хавфи кучайгани учун тезда «газовой» (газ билан ишловчи механикалашган марказий сушилка)ни ишга солиш зарур бўлиб қолди. Бу

вазифани мен билан Қурбон отага топширишди. Бир неча кишини ёнимизга олдик-да, бу сушилкани яна кенгайтириш, бузуқ-ёриқларини ямаш, ишдан чиққан машина печни ремонт қилишга кириша кетдик. Кун бўйи «газовой»да ишлаймиз, баъзан ярим кечагача қолиб кетамиз. Қолиб кетган кунларимиз Зиннат бувининг ўзи ё бирон дастёрдан бизга исиқ овқат етказиб туради. Бугун эса алламаҳалгача овқатдан дарак бўлмади.

— Бувинг ем-хашагимиздан хабар олмай қўйди-ку, болам,— деди силласи қуриган бобой.

Энди нима қилсак экан, деб ҳайрон бўлиб турган эдик, бизга овқат етказадиган дастёр бола қуруқ келди-да:

— Дарров уйга бораркансизлар, бувим буюрдилар,— деди.

— Ёпирай, бувингда мунақа қуруқ буюриш одати йўқ эди-ку! Меҳмон-пеҳмон келиб қолдимикин-а? Ишқилиб, инсоф билан тансиқроқ овқат қилган бўлсин-да, бувинг?— деди томоғини қириб бобой ва менга маъноли қараб олди. Лоп этиб кўнглимда, Шакар келган бўлса-я, деган гумон туғилиб, ногаҳон электр токи ургандай вужудим ларзага келди. Кейинги ҳафталар ичида биринчи бор шу алфозга тушувим эди.

Чол қуюқ зиёфат умидида, мен бўлсам кўнглисиз фикрлар билан оёқни унда-мунда қўйиб уйга бордик. Қирибоқ ҳангу манг бўлиб қолдик. Кампир йиғлаб ўтирарди. Мана, келганимга икки ойдан ошиб қоляпти, бу сабр-қанотли, оқ кўнгли кампирнинг бирон марта кўз ёши қилгани, ҳатто хиёлгина қовоқ-дудоғини осилтирганини кўрган эмасдим.

— Ҳа, нима гап? Нима бўлди?— дедик қўрқиб кетиб.

Кампир бечора йиғлай-йиғлай воқеани сўзлаб, менинг хонамни кўрсатди. Хона ўғри ургандай шипшийдам эди. Шакар келибди-да, буюмларини йиғиштириб кетибди.

— Худонинг зорисини қилиб ялиндим-ёлвордим: «Ҳей, жон қизим, қадамингни ўйлаб бос, бу йўлингдан қайт. Эрингга, ўзингга жавр қилма. Шайтонга ҳай бер, ўргаларингда нимаки ўтган бўлса унут. Тўқлидай боланг бор-а, тирик етим қилмагин, опоқ қизим!» дедим. Қулоқ солмади. «Болам етим бўлмайди, шаҳарга олиб кетаман, ишга кирдим», деди. У десам, у деди, бу десам, бу деди. Шунча ёлворишларим елга учди...

Мен қаттиқ лоҳас тортиб, ўзимни қўярга жой тополмадим. Худди бир гуноҳи азим қилиб қўйгандай чолнинг бетига қараёлмай қолдим. Чол, менинг Шакар билан алоқамга бунчалик

путур етиб, ғишт қолипдан кўчганини яхши билмасди. Шунинг учун ҳам у ҳазил-ҳузул билан юпатиш кўйига тушди:

— Эркалиги тутгандир-да аёлинг тушмагурни. Эркалиги-ни кўтара қолсанг бўлмасмиди, болам, хафа қилмасдан?..

— Хафа қилганим йўқ, ота. Ўзидан-ўзи...

— Наҳотки, ўзидан-ўзи шундоқ ширин ошига заҳар солса,— деди ота энди ўйланқираб.— Балки уй-жой, рўзғоридан сиқилгандир. Ҳар хил етишмовчиликлар дегандай...

— Гап унақа икир-чикирда эмас...

— Ундай дема, болам. Ахир инсонга уй-жойдан тортиб тиш қовлагичгача даркор. Биров чидамликкина бўлади — тош келса кемириб, сув келса симириб кетаверади, бора-бора рў-ёбга чиқади. Биров мўртроқ бўлади-ю, қаттиқроқ шамолга чирт этиб узилади. Майли, энди сабр қил, болам, ич-этингни еяверма. Ўйлаб ўкинига тушар, қайтиб қолар...— Ота кейин кампирга ўқрайди.— Сен ҳам ғурбатсанда. Кўз ёши қилгунча мундоқ панд-насиҳат билан йўлга соллолмабсан. Кетаман деса, ағрайиб ўтираверибсан-да!

— Ағрайиб ўтирганим йўқ, отаси!— деб кампир ўзини оқлашга тушди.— Насиҳат қилиш менчалик бўлар. «Ношукурчилик ёмон, қизим. Турмушларинг бугун бўлмаса эрта ўнгла-ниб қолар, сабр керак, дедим. Ўзимизнинг ёшликда кўрган-кечирган машаққатларимизни эслатдим...»

— Эр-хотинчиликда ўтади-да, ахир. Ўзинг билан неча марта қўйди-чиқди бўлганимизни ҳам айтиб берсанг бўлмас-миди!

— Вой, отаси, қачон қўйди-чиқди бўпмиз!— деди кампир орланиб.— Инсоф билан айтинг, мен сиз билан яшаб, оч-яланғоч қолганларимда ҳам бир оғиз чурқ этганман-ми? А?

Кампирининг гаплари наша қилиб, чол кулгидан ўзини босолмади.

Чол билан кампир ҳаёти чиндан ҳам ибрат бўларли экан. Бир куни буни мен ҳам эшитгандим. Шакар билан ўртамизда дастлаб анчайин нарсадан келишмовчилик чиққанда кампир ҳикоя қилган эди. Зиннат буви бой қизи экан. Қамбағал Қурбонни яхши кўриб, Ушдай гўзал макондан қочиб келишган экан. Битта кўрпа-ёстиқ билан чўлга қамиш қапа тикиб яшашган. Қурбон олдин чўлдаги бир бойга қарол тушган. Зиннат оқсочлик ҳам қилган, эри қаватига кириб қўш ҳам ҳайдашган. Ун беш йил шу алфозда кун кечиришиб, охири рўшноликка чиқишган...

— Шунча сўзларим Шакарга кор қилмади. Йўлини тўсдим, бўлмади. Ялиниб-ёлвориб кетидан эргашдим. Токи бола-си турган боғчагача эргашиб бордим...

— Ия, бувижон,— дедим капалагим учиб,— боласини ҳам олиб кетдими ҳали?..

— Йўқ, ўғлим, кўрқма. Ҳозир эшитасан бу ёгини...

Кампир, бизнинг ташвишимизда югуриб-елиб роса ҳориган, йиғлайвериб ўпкаси шишган, зўр бериб энтикарди. Олдинизга келтириб қўйган чойдан ўзига бир пиёла узатдим-да:

— Буни ичиб олинг-да, шошмасдан гапираверинг,— дедим юрагим қинидан чиқиб кетай деб турган бўлса ҳам.

Кампир чойни ичиб, сал нафасини ростлагач, давом этди:

— Шунақа қилиб, десангиз, Шакархон келган заҳоти боласини сўради. «Дадаси уни катта яслига топширган», дедим. Яслининг қаердалигини сўраб олди. Кейин, бўҳчасини кўтарди-ю, пилдираганича кетиб қолди. Изидан тушиб етолмадим. Кўча бошига етганда бир машинага чиқди-ю кўздан ғойиб бўлди. Ҳойнаҳой ўша Зеби ишлайдиган катта яслига кетган, деб ўйладим. Қизимнинг ўзи кўпдан келмайди. Соғиниб юргандим. Уни ҳам кўрай, нима бўлганини билай, дедим-да, йўлга чиқдим. Терлаб-пишиб бир замон яслига етиб борсам, Зеби бир-икки мураббия билан боғда юрибди. Ранги бир ҳолатда. «Ҳа, қизим, соғ-омон юрибсанми, тинчликми?» десам, кўзига ёш олди-ю, тўлиқиб ҳеч нима деёлмади. Ҳамроҳлари сўзлаб беришди. Айтишларича, ҳалигина Шакархон келиб, ҳаммасининг дилини намозшом қилибди. «Болани беринглар, олиб кетаман», дебди. «Биз сизни танимаймиз. Болани дадаси топшириб кетган. Фақат у талаб қилишга ҳақли. Ўзи келсин, бамаслаҳат ҳал қилайлик», дебди ясли мудираси. Шакархон бўлса: «Бола меники. Дадаси билан ишим йўқ. Беринглар ҳозир!» деб шовқин кўтарибди. Хотинлар: «Боланинг келганига бир ойдан ошди. Чиндан онаси бўлсангиз, қаерда юрувдингиз?» деб уни роса ўсал қилишибди. Мудира Зебига: «Қани, болани олиб чиққин-чи!» деб буюрибди. Бола Зеби парваришида бўлиб, унга қаттиқ ўрганиб қолган экан. Болани кўтариб чиқибди. Шакархон болани ўз қўлига олмақчи бўлган экан, бола кўзини жаланглатибди, анчадан бери кўрмагани учун Шакардан ётсираб Зебининг пинжига ёпишиб олибди. Шакархон ер ёрилмабди, ерга кирмабди. Шундан кейин аламига чидолмай, Зеби бечорани куракда турмайдиган сўзлар билан чалпибди-ю, жўнаб қолибди...

Бувининг ҳикоясини эшитиб, ҳушим бошимдан учди. Кў-

чама-кўча изғишга тушдим. Сўнг «газовой»га бориб, иш билан ўзимни овтудим. Бир пайт, пунктга пахта топшириб қайтган машинадан Ўринбой тушиб қолди. Ҳовлиққан, оғзи қулоғида. (Оқбекадан хушxabар келганга ўхшайди.) У ўз хурсандчилигини айтишдан олдин сўраб қолди:

— Янгамни қаёққа юбордингиз, ака?

— Нима деяпсан ўзинг?— дедим, томдан тараша тушгандай кутилмаган гапдан довдираб.— Қаерда кўрдинг?

— «Волга»да. Шаҳар тарафга кетяптилар-ку.

— Қанақа «Волга?» Кимнинг «Волга»си?

— Номерига қараганда шаҳарники. Иннайкейин,— деди Ўринбой, ҳайрат ичида,— «Волга» рулида ўтирган йигит ҳам танишроқ кўринди кўзимга.

Менинг астойдил қизиққанганимни кўриб, Ўринбой «Волга» ҳайдовчининг афти-ангорини чизиб кетди:

— Сочлари хурпайган, сақичдай мўйлови бор, ж-жа олифта кийинган, галстуги ҳам ж-жа антиқа... Артистми деб қўйдимов, қисталоқ.

Шубҳам ошди. Совиган юракка янгидан ғулғула тушди. Қўлим ишга бормаи қолди. Бобойдан олдинроқ уйга қайтдим. Узоқ вақт каравотга чалқанча чўзилиб ётдим. Толиққан бўлишимга қарамай, кўзга уйқу йўламасди. Турдим. Пастак токчаларда чанг босиб ётган китобларни титкиладим. Улар орасидан эски бир альбом чиқди. Варақласам, ундаги суратлардан бирида тўрт киши тушган: Зиннат буви, Қурбон ота, Зеби ва бир йигит. Аммо йигитнинг бетларига қуюқ сиёҳ чаплаб ташланган. Шундай бўлса-да, бу башаранинг қаерларидир менга бировни эслатди. Тунов куни Юсуф отаникида топилган расмни чўнтагимдан олдим-да, иккисини солиштириб кўрдим. Ухшашлик борми, ҳа, ҳа!..

Икки хўроз қичқирганда ота «газовой»дан қайтди.

— Ия, ўғлим, ҳалиям уйғоқмисан?— деди, расмларга эсим оғиб ўтирганимга ажабланиб.— Нима қилияпсан?

Чўчиб расмни бекитдим. Лекин кечиккан эдим. Ота маъноли қараб мендан жавоб кутарди. Ўзи яшириб кетадиган иш эмасди бу. Аксинча, отадан яхшилаб аниқлаб олишим зарур эди. Шунинг учун ортиқ куттирмадим. Тўрт кишилик расмни унга кўрсатиб, битгаси нега ўчирилганини сўрадим. Ота хиралашган кўзларини расмга тиккач, чуқур хўрсинди-ю, сукутга кетди. Чурқ этмай кийимларини ечиб, ўрнига чўзиларкан, бир ери санчиб азоб бераётгандай ижирғаниб ҳикоя қилди: бетига сиёҳ тортилган йигит шу районлик бўлиб, отанинг куёви экан.

Оти Абил... Сардоронинг ўгли экан... Абил Тошкентда ўқиб келган, бир колхозда зоотехник бўлиб ишлаган. Уша колхозда олдинги йили кўп мол нобуд бўлибди, қандайдир бошқа қалтис ишлар очилибди. Абил неча ой қочиб юрибди. Кейинги вақтда отаси ёрдамида областдаги қайси бир савдо идорасига жойлашиб олганмиш...

Мен икки суратга тагин бир қараб олишга ошиқдим. Отанинг оғир сукутга кетганидан фойдаланиб, чироқни ўчириш баҳонасида нарироққа бордим-да, Абилнинг башарасига қараб олдим: ҳа, важоҳати, айниқса, чағир кўзлари Сардоронинг ўзи...

«Хўп, бу ёғи-ку шундай экан, Абилнинг хотини билан турмуши қандай бўлди?» Отадан буни сўрашга истиҳола қилиб турардим. Чироқ ўчгач, ота қалби ёнгандай чуқур уф тортиб олди-да:

— У қилди, бу қилди, қизгинамни бахтсиз қилиб кетди, лаънати, — деб қўйди.

— Ташлаб кетдимиз?

— Ташлаб кетди.

— Нима сабабдан?

— Унақа арзийдиган сабаб йўқ. Тагики ярамас, қаллобми, баҳона топаверади-да. Ёлғиз баҳонаси шу эмиш: «Икки йил турдим, бола бўлмади. Туғмас чиқдинг...»

Отанинг эски дардини янгилаганимга афсусландиму, аммо ўзим учун ниҳоятда зарур гапларни билиб олган эдим.

— Отажон, — дедим унинг ҳали-бери ухлолмаслигини билиб, — айбга қўшмасангиз, яна битта нарсани сўрамоқчи эдим. У одамни таги ярамас, дедингиз-а? Шуни била туриб нега қуда бўла қолган эдингиз?

— Билганим билан кучим етармиди, болам? Сардорон шунақа аждарки, унча-мунча одамни ямламасдан ютади. Унақа эски туллак билан ўйнашиб бўладими. Ўйнашмагин арбоб билан, арбоб урар ҳарбоб билан, деб қўйибди-я. Ҳа, у кўпларнинг бошига етган. У ёғини сўрасанг, дадангни ҳам...

Чол томоғига суяк тиқилгандай уст-устига йўталиб олди-да, негадир сўзини бошқа ёққа бурди.

— Ҳа, майли, ҳаволаси худога. Унга ҳам тикилган бало бордир...

Ота, қайғуси янгилиниб ичига сиғдирилмадими ё янги саволимдан чўчидими, ўрнидан туриб кетди. Чопонини ёпиниб ташқарига чиқди. Бирпас салқин ҳавода нафасини ростлаб келди-да, ётди. Ётди-ю, ўрнига тикан сочилгандай ўнгу сўли-

га ағанайверди. Мен ҳам айни шу аҳволда эдим. Чунки, бу кўпни кўрган чол менга, ўз таржимаи ҳолимда қоронғи бўлиб келган бир муҳим, фожиали, чигал тугуннинг учини топиб, ҳозирги тақдирим йўлига тушган ғовнинг тагини беихтиёр очиб боғандай эди. Лекин чигал тугунни ечиб ўтиришга чолнинг тоқати етмади. Ўз саволларим билан жафокаш қариянинг дил ярасини тирнаб қўйганим ҳам етар. Бас энди, ором олсин. Ўзим-чи? Ўзимнинг оромим буткул йўқолиб, хаёллар гирдоби чўлғаб кетди. Азонга яқин кўзим уйқуга толган экан, тушимда дадамни кўрдим. Дадам аёз қиш куни тойганчиқ музда ўша Сардоров билан қувишиб, баланд бир қўрғонга чиқиб кетаётганмиш. Сардоров ўзидан ўздирмасликка тиришармиш. Ўзиб кетай деганда оёғидан чалиб юборибди. Дадам бечора музли тошларга қоқила-сурила пастга қулабди. Ўзини шунча ўнглаб олай деса ҳам, Сардоров ўнглашга қўймасмиш...

Кумуш дарё оқими кучайгандан кучаймоқда.

Олди звено, бригадалар рапорти эълон қилинди. Гал колхоз, совхозларга келяпти «Гулистон» колхози район рўйхатининг белида бўлиб, гоҳ елкага ҳаклайди, гоҳ оёққа силтанади. Ҳақлаган куни колхоз радиоузелидан раиснинг овози анча шанғиллаб эшитилади, силтанган куни уйқудан қолган одамнинг хирқирашидай бўғилиб чиқади. Раисимизда тиним йўқ. Идорама-идора юриб, область марказидан ҳашарчи устига ҳашарчи келтиради. Ҳашарчининг кўпроғини тўқай бригадасига жўнатади.

Тўфахон бригадаси планни бажарган куни раис радиода бутун колхозчиларни шу ғалаба билан табриклади. Ҳиммати жўшиб кетиб ҳамма дала шийпонларида ёғлиқ палов дамлатди. Телефонга Асадни ўтқазиб, тегишли идораларга ва Марказий радиого хабар бердирди. Шахсан раиснинг ўзи область газетасидан мухбир чақириб тўқайга олиб кетибди, деб эшитдик.

Октябрнинг иккинчи ярмида бутун ишнинг маркази газовойга кўчган эди. Колхознинг ғилдирак ўқи шу ерда, суръат шу ўқнинг айланишига боғлиқ. Ҳамма бригадаларда иш тиниб, сигир-бузоқлар маърови тўхтаб, хонадонларда чироқлар ўчганда ҳам, газовойда прожектор ёқиб туни билан ишлаб чиқишади. Кўпинча мен шериклар билан тоғ-тоғ пахта ғарами

устига ухлаб оламан. Шу аҳвол неча кунлаб давом этгач, мен сал шамоллаб қолдим. Бу кеча ўрнимда Уринбой қолиб, мени уйга жўнатишди.

Эрталаб Қурбон отам пешанамни ушлаб: «Салгина ҳароратинг бор, бугунча ишга чиқмай дори-дармон қилиб ётгин», деб тайинлаб кетди. Шундай бўлса ҳам юрагим ҳовлиқиб, тинч ётолмадим. Газовайдан бир хабар олиб келай деб кўчага чиққан эдим, раиснинг «Волга»си кўринди. Менинг ёнимга келганда машина тўхтади. Унинг ойнасидан елкасига фотоаппарат илган, лабига сигарета қистирган бир нотаниш йигит бош чиқарди, мендан гугурт сўради. Бу кечаги мухбир бўлса керак, деб ўйладим. Кеча у тўқайни кўриб қайтгач, раисникида қолган бўлса, энди қайтиб кетаётгандир. Мен «ҳозир» дедим-да, уйдан гугурт олиб чиқдим. У сигаретани тутата туриб, фамилиямни, вазифамни сўради. Айтдим.

— Ия, кўришганимиз яхши бўлди-ку,— деди менга алоҳида эътибор бериб.— Сиз билан суҳбатлашиб олишим лозим эди.

У машинадан тушди. Мен уйга таклиф этдим. У қистатмади.

— Майли, колхоз бош инженерининг уйини ҳам кўриб кета қолай,— деди кетимдан юриб.

Кирди-ю, чолнинг кулбасига таажжуб ва таассуф билан аланглаб, қалин қошларини учуриб қўйди. Супа лабига кўрпача ёздим. Мухбир қошларини чимирганича кўрпача устига газета ёзиб, оёғини чалиштириб ўтирди-да, сув ўтмас плашининг чўнтагидан блокнот чиқариб тиззасига қўйди. Исм-фамилиямни, қачон келганимни ёзиб олгач, сўради:

— Сизга тузукроқ жой беришмабди-да?

— Ҳзим шу ерни хоҳладим.

Мухбир ҳайрат ичида билан бирга елкасини ҳам учуриб қўйди. Кейин асосий мақсадга ўтиб, расмий оҳангда деди:

— Уртоқ Камол Тўйчиев, бизни кўпроқ қизиқтирган масала — машина терими. Шу ҳақдаги материалларимни тўлароқ қилиб олсам дегандим...— У блокнотдаги ёзувларини варақлаб, керакли жойини топди-да, худди мажлисда гапираётгандек давом этди.— Мана, колхозингиз механизация туфайли аста-секин илғорлар сафига ўтиб оляпти. Тўқай лочини Тўфaxon Саримсоқова бригадаси райондагина эмас, ҳатто областда пешқадамлардан десак хато бўлмас-а? Ҳозиргача у юз эллик тонна пахта терган, боз устига эллик тонна пахта териб

бериш ваъдаси бор. Қолхоз машъали Тўфaxonдан намуна олган механик-ҳайдовчилар мавсумда қолхознинг учдан бир еридаги, яъни беш юз гектар майдондаги ҳосилини териб бериш учун социалистик мусобақани авж олдиrhoқдалар... Ана шундай деб ёзсақ бўладими, ўртоқ инженер?

— Бу... ўртоқ... кечирасиз...

— Асадулла Раимович Валижонов.

— Раҳмат, ўртоқ Валижонов. Кечирасиз,— дедим кўнглига озор етмайдиган қилиб,— бу маълумотларни қаердан олдингиз?

Кутилмаган бу савол мухбирни эсанкиратиб қўйди. Менга тийрак кўзларини ўқдай қадаб, қошини тез-тез учира бошлади (одати шу экан). Унинг тикилишидан: «Мен сенга ҳисоб беришим шартми? Бу маълумотларга шубҳанг ҳам борми?» деган маънони уқиб олиш қийин эмасди. Унинг саволини кутиб ўтирмадим-да:

— Афсуски, бу маълумотлар ноаниқ, ўртоқ Валижонов,— дедим. Кейин бу сўзимни исботлашга киришиб кетдим. Аввало, қолхоз учдан бир пахта майдонини машинада теришни планлаштиргани билан бу план неча марта ўзгарилиб, қарталар чалкашиб кетгани, ана шу ернинг анчагина қисми машина теримига мослаштирилмагани, ғўза парваришида агротехника хатолиғига йўл қўйилганини тушунтирдим. Шу сабабдан ҳозир пландаги ерларнинг ҳам бир қисми қўлда териб юборилаётганини айтдим. Тўфaxon бригадаси ҳақидаги маълумотлар ҳам аниқ эмаслигини мисоллар билан исботлай кетдим. Мухбир қошини ҳадеб учирганча ҳар сўзимда тўхта-тар, қайтариб сўраб, ўз блокнотига битталаб ёзиб оларди.

Мухбир янги тутатган сигаретасини лабининг у бурчидан бу бурчига сура-сура:

— Биласизми, ўртоқ Тўйчиев... бу фикрларингиз жуда галати... Аммо...— деб бир оз чайналгандан сўнг, ён берди.— Ҳар ҳолда қизиқарли ҳамма учун...

Кейин у мендан шу фикрларимни мақола қилиб ёзиб беришни илтимос қилиб қолди:

— Мақолада машина терими билан боғлиқ фикрларингизни ҳам, умуман, механизацияга, агротехникага доир мулоҳазаларингизни ҳам баён қилаверишингиз мумкин. Биз буни газетамизда: «Қишлоқ инженериниң ўйлари», рубрикасида босиб чиқарамиз... «Ҳа, дарвоқе,— деди яна бир нарса эсига келиб,— мақола охирида келажак режаларни ҳам унутманг-а! Раисингиз, янгидан бунёдга келтириладиган техника

саройи лойиҳасини менга кўрсатди. Қизиқарли лойиҳа! Ана шу сарой битгандан сўнг, колхозда комплекс механизацияга қандай шароитлар туғилади, ана шу ёғини ҳам кўрсатиб ўтсангиз, мақолангиз ўқимишли бўлади.

— Раисдан сўрадингизми сарой қурилиши қачон бошланишини?

— Йиғим-теримни тугатиб олиб оқ бошлаймиз, деяптику!— деди мухбир ишонч билан.

Демак, раисимиз бу лойиҳанинг тузилишини ўз ташаббуси қилиб оғиз кўпиртирган кўринади. Майли, кимга нима деб мақтанса мақтансин, ишқилиб, инсофга келса-ю, лойиҳани ботроқ ишга солиб юборса бўлгани!..

Мухбирнинг топшириғи мени ўйлатиб қўйди. Миямга тўп-ланиб юрган фикр-мулоҳазаларни юзага чиқаришни нечоғли истамай, аммо иш, ғалваларим бошдан ошиб ётган бир пайтда, қандай қилиб бунақа вазифани уддалай олдим. Ҳам шошилиш, ҳам масъулиятли! Илгари ёзиб юрганымда ҳам бўлак гап эди.

— Айтган фикрларимни ўзингиз ёзиб қўя қолсангиз бўлмайдими?— дедим илтимос билан.

— Йўқ, Камолжон,— деди у энди расмий муомалани қўйиб,— журналист билан мутахассиснинг қалами, кўзи бошқа-бошқа. Дилдагини қоғозга тушириш сиздан, лаби-лунжини тўғрилаш биздан. Эрталабгача битказасиз, олиб кетаман.

Хулласи, қўймади. Бўйнимга юклаб кетди. Шу минутда миямга янги саволлар бостириб кирди: хўп, мақолани бир амаллаб ёзарман-а, аммо кетидан келадиган бош оғриқлари қанақа бўларкин? Ёзиб бермасам-чи, бибурдлик бўлади, бибурдликкина эмас, қўрқоқлик!.. Қуни билан қўлим ишда-ю, миямда шу фикр. Ноилож кечқурун уйга бориб оқ столга ўтирдим...

Фикрларимни бир ерга жамлаб мақолани ёзишга киришдим, ҳадеганда юришавермади. Бошим юк босгандай оғирлашиб кетди. Салгина ором олиб олай-чи, деб супага чўзилган эдим, кўзим илинибди. Бир пайт тепамга биров келиб туртади.

— Тур-э, бағрингни ерга бермай. Ётадиган вақтми ҳозир!..

Кўзимни очсам — Асад. Уч-тўрт кундан бери қораси кўринмаган эди. Соқоли ўсиб, кийим-боши ғижимланиб, рангини чўл изғирини ялаб кетибди.

— Қани, қаддингни кўтар-чи, икки бўйдоқ бир отамлашайлик. Одам жуда эзилиб хор бўп кетди.

— Сен нега бўйдоқ бўласан?— дедим уйқумни бўлгани учун малол чекиб.— Хотинчангни олдида эдинг шекилли? Хотинчанг планни бажарибди. Ошиқларнинг олчи-ку!

— Э, қўйсанг-чи,— у сўзларимни қулоғи остидан ўтказиб, ҳасратга тушиб кетди,— олдига борганим билан кошки бир қайрилиб қараса. Беш кундан бу ёғига дастёрчиликдан бошинг чиқдими, дегин. Ҳали у, ҳали бу ишни юклайвериб, одамни имом жинни қилворди. Мен сенга айтсам, тўқай бригадаси карвонсарой бўп кетган... Эринмаган одам: қани, донгдор аёл билан танишиб келайлик-чи, деб бораверади. Эртами-кеч меҳмонларга қарашдан тортиб, пунктга пахта топшириб келишгача бизнинг гарданда. «Ҳей, хотинча, уйдаги дастёрчилик ҳам етади. Биз бригадага правление билан партташкилотнинг вакили бўлиб келганмиз!» дедим.

— У нима деди?

— У бўлса: «Ҳозир терим маъракаси, катта-кичикнинг фарқи йўқ», дейди.

— Сен нима дединг?— дедим жўрттага.

— Мен унга: «Ҳей, худо хайр бергур, пахта йўлида эрдан, уй-жойдан кечсин, деб қаерда айтган? Фақат отингни радиодами, мажлисдами катталар тилидан эшитиб турамиз, холос. «Тўфахон ундоқ! Тўфахон мундоқ!» деб... Эшитмоқ бору, кўрмоқ йўқ экан-да. Сен ҳам мундоқ хотинларга ўхшаб бир кунярим кун уйингдан хабар олсанг бўлмайдими, барака топкур, одам қаровсиз қолиб ёввойи бўп кетди-ку!» — дедим.— Асад ўхшатибманми дегандек кулиб қўйди.

— У нима деди?— дедим, менинг ҳам кулгим қистаб.

— Ке қўй, майнабозчиликни. Тур, амалий ишга ўтайлик.

— Барибир мот бўлсан-да!— дедим тилини қичитиб.

— Мот бўлиб бўлман хотин кишидан!

— Орқасидан чиранасан-да. Олдида мулла минган эшакдай бош эгиб турасан. Бўлмаса нима деди у охирида?

— «Қандоқ қилай, бошимда каттакон-давлат иши турган бўлса, бир минут бўшамасам!» деди. «Бошида давлат иши бор хотин битта сенми! Норбуви худога нима ёзибди — ҳам юрт ишини қилади, ҳам уй-жойини, эрини эплайди...» Ҳамма гапим ҳам бир бўлди-ю, буниси ҳам. Тўфахон чидолмасдан, худди тутқалоқ тутгандай қалтираб, лаблари гезариб, йиғидан аламини олди. Хотинга хотин кишини мақташ, гўёки ўтмас пичоқда бўғизлаш билан баробар экан, деб қўйдим. «Сиз

санамай саккиз деяверасиз. Ичимдагини билмайсиз...» деб ўздан-ўзи алланималар, аллакимлардан нолиб, бирпас кўз ёши қилиб олди-ю, кейин десанг, бирдан сиёсатга ўтди: «Сизни правление билан партташкилот бригада ишига амалий ёрдам берсин деб юборган, гап сотишгама!» Бу сўз менинг биқинимга найза бўлиб санчилди. «Ҳали сизга шунча қилган хизматларим гап сотиш бўлдим! Иззатим шуми ҳали! Вой, ўйнаб қўйдим мунақа вакилга-е», дедиму, секин жуфтакни ростлаб қолдим, ошнам...

Асаднинг жағи тингунча мен манқалдонга чойдиш қўйиб юбордим.

— Э, чой-пойнинг нимаси, қурумсоқ. Жиндаккина бўлсаям иссиқ ковшовдан бўлсин-да!— деб, у фуфайкаси ичидан дўқ эткизиб хонтахтага тугунчак олиб қўйди-да, очди: бир шиша ароқ билан ҳозиргина кўлдан тутиб келинган лаққа балиқ.

— Бу нима учун? Тўфaxonнинг муваффақияти учунми?

— Пўловой-шўловойни қўй. Қани, пичоқ билан картошка-пиёз ол.

Иккимиз жаз-биз қилишга киришдик. Асад масаллиқни қозонга солишдан олдиноқ, нон билан пиёзни закуска қилиб шишадагидан бир пиёла отиб олди. Бунинг хурушига манқалдондаги олов тапти қўшилиб Асад қизишди-да, яна гапхонаси очилди.

— Гапнинг йўғони бу ёқда турибди, ошнам. Ё эшитдингми?— Афтимга савол назари билан тикилиб тургач, худди дўппи тагида одам бордай паст овозда давом этди.— Бошқарма парткоми ишимиздан норизо бўлибди. Берган сводкаларимиздан ишқал топибди.

— Қанақа ишқал?— дедим, яқинда бошқарма парткомда бўлган мажлисни эслаб.

— Кеча раис радиода сўзлади-ку. Уша сўзи устида партком қизиқиб қолибди. Дарров текширтирибди ҳам. Шу масалани ўзимизнинг партия ташкилотимизга ҳавола қилибди. Аммо-чи,— деди у мени дўстларча огоҳлантириб,— ҳушёр бўлишимиз керак, ошнам. Қўпроқ гап машина теримига тааллуқли, дейишяпти. Тагин пўстагимизни қоқишмасин!..

— Қалтирама, оғайним, пўстагимизни қоқса, сеникини қорқармиди. Борди-ю, қоқишганда ҳам сеникига ўтмайди барибир. Қалин бўлиб қолган теринг,— дедим кулгига олиб.

— Ҳей, ошнам,— деди у боягича ваҳма билан,— кулгили жойи йўқ. Бошинга тушмаган-да. Ҳазиллашма бу иш билан,

— Бўлмаса айт-чи,— дедим Асадни тагин бир марта синаб кўриш учун,— колхозимизда ишкалликлар борми?

— Ҳа, жўрттага сўраяпсан-а, ошнам!.. Неча марта гаплашдик-ку ишкалликларни! Йўқотишга киришяпмиз-ку бир-галашиб!

— Нега илгарироқ гапирмадиларинг? Илгарироқ йўқотмадиларинг бу ишкалликларни? Йигиб ўтирдиларинг?

— Отанг темирчи ўтганмас-ку,— деди Асад чидолмай.— Гурбатни қўй, кайфни қочирма, шу тобда ўзим аранг етишиб турганимда. Қани, овқатни сузайлик, қорин таталаб кетди!

Мен лаган, қошиқларни юварканман, Асад жиқ-жиқ қайнаётган овқатнинг тузини кўриб, тилини лаззат билан чапиллатди.

— Бай-бай, қулинг ўргилсин закуска бўлди-да!— деб мақтай-мақтай сузди.

Мазали балиқни тушириб, шипадагининг ярмидан кўпрогини тортгандан сўнг, Асад пешанасига шапиллатиб урди:

— Эҳ, хом калла, асли сани табриклагани келиб, хаёлим бошқа кўчаларга бурилиб кетибди-я. Асли бугун сен ош қилиб беришинг керак эди-я!

— Нима сабабдан?

— Сабаби кўп. Биринчидан, янги вазифага минишинг.

— Янги гап эмас-ку!

— Эски гап бўлгани билан, амалга энди ошди-да. Мен тўқайга кетаётган куним. Аканг ёзди буйруқни шу ош ейдиган қўли билан. Шунда раисдан: «Нега оғайнимнинг иши мунча чўзилди?» деб сўрасам, гап ўртамизда қолсин деб айтди: ишингни оқма мараз қилиб юрган Сардоров экан. Нима дебди-я ноинсоф: «Энди тухумни ёриб чиққан жўжага бундай вазифа ҳайф!» Йўқ, кейин ниманинг андишасига борибди-ю, ён берибди.

— Тўсқинлик қилганига баҳона шу эканми фақат?

— Эшитганим шу-да... Хўш, ош қилиб беришингга иккинчи сабаб, лойиҳангнинг ўтиши... Бунинг ҳам кечагина раиснинг ўз оғзидан эшитдим: «Ўртоғингнинг лойиҳасини кўриб чиқдик. Чаккимас. Яқинда ишга соламиз», деди.

— Ия, мен қолиб, нима учун сенга айтди?— дедим қизиқиб. (Ўзим бир неча кундан буён «суймаганга суйкалма» қилиб раисга рўпара келмай юрувдим-да.)

— Бари бир эмасми. Сенга дарров етказишимни билдида... Энди учинчи янгиликни ош устида айтаман-а?

— Ҳа, бўпти. Кўп чўзмасдан жўнай қол. Ишим қолиб кет-

Ҳаким Назир ҳамкасблари билан Сирдарё район „Малик“ совхозининг Жавод Кучтиев бригадасида. (1967 йил, май)

ди,— дедим, бари бир Асаднинг ичида гап ётмаслигини билиб.

Асад, эртага кечқурун албатта мендан палов ундирадиган бўлиб, охирги янгиликни сақлаб қолди.

У кетаркан, ўзимча ўйладим: «Бу янгиликларнинг бари нечук шу пайтга тўғри келиб қолдйкин? Нима ҳодиса бўляпти ўзи? Қаёқдан кун чиқяпти?»

Икки хўроз ўтгангача ўтириб, мақоланинг чаласини ёздим. Шу иш орасида туйнукдан шамол ургандай миямга ҳалиги савол бостириб кирарди: «Қаёқдан кун чиқди? Нима ҳодиса бўляпти ўзи?...»

—Бурга тепибди деб эшитдим. Дурустмисан, укажон?— деб эрта билан раис кириб келди.

Неча кундан бери тузуккина саломлашмаган раиснинг шундоқ иши тиғиз пайтда уйимга ҳол сўраб келиши пича кўнглимни кўтарди. Шу билан бирга, бу бежиз эмасдир деган хаёлга ҳам бордим. «Нима ҳодиса бўляпти ўзи?...»

Мен ҳозир ишга чиқмоқчи бўлиб турганимни айтган эдим. Раис:

— Аҳволингга қара, укажон. Агар дуруст бўлсанг унда майли, юр,— деди.

Эшикда турган «Волга»сига ўтқазди. Кўпдан минмаган «Волга» сини минганидан бугун раиснинг кайфи чоғми деб қўйдим, муомаласи ҳам бошқача. Буни ўзимча ҳар нарсага йўйиб кетяпман: бир-икки кундан бери ҳаво яхши келиб, терим графиги тўла бажарилаётгани учунмикин, Тўфахон бригадаси рапорт бергани сабабмикин, ё бошқа бирон сабабдан?.. Ундоқ десам, кечаси Асад айтган текшириш ҳақидаги хабар қаердан чиқди ёки бу ҳозирча раиснинг қулоғига етиб келмадиммикин?..

Раис, қишлоқнинг эндигина обод қилина бошлаган Тўфахон кўчаси бошига борганда тўхтади. Мени эндигина сувоқдан чиқиб, томига шифр ёпилаётган бир бинога бошлаб кирди. Икки хонали, олди пешайвонли, шинамгина уй.

— Мана шу участкани сенга бермоқчимиз, укажон,— деди раис алоҳида ҳиммат ва меҳрибонлик кўрсатган бўлиб.

Мен, бу уйни ким қургану, нега бўш турибди, деб ажабланган эдим. Раис:

— Узумини еявер, боғини сўрама. Ўзимизники-да,— деб кулди.

— Раҳмат,— дедим яхши тушунмасам ҳам.— Чол-кампирага ўрганишиб қолдик. Жойимиз ёмон эмас..

Раис афтимга, биринчи кўраётгандек, ғалати тикилиб, деди:

— Узинг ҳам-чи, ҳей укажон, жуда тортинчоқ экансан. Бошқа одам бўлганда аллақачон талашиб-тортишиб ҳақини ундириб оларди. Бола йиғламаса она сут бермайди, деган гап бор. Биздан ҳам пича бепарволик ўтган, албатта. Чолникида сиқилишиб қолдинглар. Бола-чақали одамга алоҳида уй бўлгани яхши-да, шундай эмасми, укажон?— деб писанда қилиб қўйди. Сўнг у уй аҳволимга қизиқди.— Энди тўғрисини айтарсан-а, укажон, келин билан муросанг тузалдими? Ё ҳалиям араз-аразми?

Билиб турган ва ўзи ҳам қисман сабаб бўлган можарони яна аниқлаши эриш туюлди менга.

— Нима қиласиз ўсмоқчилаб? Бўлар иш бўлди, бўёғи синди...

— Арази қаттиқ эканми, а?— деди у, жиним қўзиб турганига парво ҳам қилмай.

— Ҳа?

— Қимдан?— деди раис, худди ўзидан чўчигандай.

— Ҳаммамиздан. Сиздан ҳам!— дедим кўтара савдо қилиб.

— Чиндан-а!— деди астойдил ҳуркиб. Кейин мўйлови титраб, кўзлари аланг-жалаңг бўлиб турди-да, бирдан тилёғламалик билан гинахонликка ўтди.— Укажон, шундоқ кор-қол бўлган экан, наҳотки вақтида бир оғиз шипшитмасанг-а, ахир келиннинг гина-кудуратини кўнглидан чиқаришга ҳаракат қилмасмидик...

— Кечиринг-ку, раис ака, қалбаки мулозаматлар меъдага тегди-да. Шипшитиш бўлса вақтида шипшитганмиз. Аммо бировнинг ишига бировнинг қўли саратонда совқотаркан...

Мендан муячча шарттакилик кутмаган раиснинг асабдан беллари тиришиб кетди-ю, шундай бўлса ҳам яна ўзини босди, катта бошини кичик қилиб ўкинч билдирди ва андавалашга тушди:

— Хом сут эмган бандамиз-да. Мендан ўтган бўлса кечир, укажон. Энди эл оғзига тушмасдан бу хатони тўғрилаб, оилангни тиклаб қўймасак бўлмайди. Мендан қандай кўмак керак бўлса айт, тортинма.

— Яна қайтараман, Турғунбой ака, бу савдони қўйинг, безор бўлдим...

— Ҳа, майли, ҳозир хунобинг ошиб турибди. Сен қотишмасанг қотишма. Узим киришаман бу ишга. Ҳар қандай қилиб бўлса ҳам келишни қақиртириб, икковингизнинг қулоғингизни чўзиб яраштириб қўйганим бўлсин. Қелин келган куни мана шу уйнинг калитини қўлингга топшираман. Бола-чақанг билан кўчиб кирасан. Худди Тўфaxonникида бўлганидек ҳовли тўйингни қилиб, ўзим бош-қош бўламан...

Энсам қотиб турганига қарамай пайтдан фойдаланмоқчи бўлдим: мендан кўра ҳам уйга муҳтож кишилар борлигини, айниқса, Уринбой уйланмоқчи бўлиб жойга қараб қолгани, агар талаби қондирилмаса, шундоқ яхши кадр қўлимиздан чиқиб кетишлигини айтдим. Раис Уринбойнинг арзидан хабардор экан, уни ҳам жой билан таъминлашга ваъда берди.

— Унга айтиб қўйгин,— деди,— унақа тентаклик қилиб кетаман-петаман деб юрмасин. Ким кўринса ҳасрат қилавермасин. Умуман,— деди раис хаёлга берилиб,— биз яқин вақтлар ичида ҳамма кадрларимизнинг уй-жойини яхшилаб берамиз. Билиб қўй, сенинг қайта қуриш ҳақидаги лойиҳангни ҳам тезда амалга оширамиз, қурилиш бошқармаси билан ҳам гаплашиб қўйдим. «Гулистон»имиз ўз номига муносиб бўлиб қолади. Ҳа, укажон, қачонгача «Коммунизм» якка-ю ягона бўлиб турсин!

Тошматовнинг дил қаърида яширинган, мудом ичини тирнаб тинчлик бермай келган армони пўкакдай қалқиб юзага чиқди. У, кўпинча бизга, «эртанги хаёлларга берилиб бугунги долзарб вазифани унутма», деса ҳам, шу тобда ўзи янги қишлоқнинг келажагини тасвирлаб хаёлларга берилди. Ҳозир у негадир сира шошилмаётган эди. Янги уйнинг эшиклари, деразаларининг тўғри ўрнатилганлигини синчковлик билан текшириб, бир оз фурсат ўтказгандан сўнг, гапни аста-секин тағин оила масаласига ёпиштириб келди. Оила масаласи ниҳоятда нозик эканлиги, киши ақл-тадбир билан иш тутмаса оғир хатоларга йўл қўйиши мумкинлиги устида ўзича мулоҳаза юрита кетди... Ҳа, менга шама қияпти. Менинг оила аҳволимдан тўла хабар топибди-ю, ҳозир шу ҳақда насихатга ўтмоқчи деб турсам, у бетимга боқмасдан эҳтиётлик билан.

— Кечирасану, Камолжон, акалик қилиб ҳаддим сиғиб гапиряпман,— деди-да, сўз даромадини кутилмаган ёққа буриб юборди. Ялт этиб афтига қарадим. У мўйловини силаб, мийиғида кулиб турди-да, Қурбон отанинг қизи билан қандай алоқам борлигини сўраб қолди.

Эсанкираб нима деяримни билмай қолдим. Дабдурустан «ҳеч қандай алоқам йўқ» деб юборишга виждоним йўл қўймади. Ҳзимни сал босиб ҳушимни тўплаб олгач, болани яслига топширишим туфайли Зеби билан танишганимни айтдим.

— Биладан, сендан бирон ноҳўя иш содир бўлиши мумкинмас,— деди кўнглимни чўқтирмаслик учун раис,— лекин узун қулоқ деган нарса бор. Қадамнингга эҳтиёт бўлганинг яхши-да, укажон. Шайтоннинг сўзига учиб, ўзингни бадном қилиб қўймагин, деётганим...

Менда баъзи кишилардай ҳар нарсага шубҳа билан қараш, бадгумонлик хусусиятлари йўқлигини биласан, дўстим. Аксинча, ишонувчанлик бор. Баъзан бу хусусиятим мени доғда қолдириб, қийин аҳволга солиб қўядики, буни юқоридаги саргузаштларимдан ҳам кўриб турибсан. Зарур пайтларда бирдан-бир суянчиғим — виждоним бўлади. Виждон энг ишончли торози, алдамайди. Виждондан ўткир, сезгир доктор ҳам йўқ, диагноз қўйишда адашмайди.

Раиснинг бугун менга нечук шунча валлакатлик қилгани, «ака»ларча маслаҳатлар берганини миям сиғдирилмади, мен уни виждонимга ҳавола қилиб кўрдим. Виждоним эса раиснинг бу муомаласи тагида бир гап бор, деб нидо қиларди... Чиндан ҳам, ёмғир ёғиб турганда чиққан офтобдан кўрқ, деган гап бор!

Раис мени газовойга етказиб қўймоқчи бўлган эди, мен устахонадагилардан хабар олай деб тушиб қолдим.

Дастлаб Ҳринбойни уй ҳақидаги хушхабар билан хурсанд қилай деб қарасам, у устахонада кўринмади. Ҳамроҳлари ҳам уни илҳақ бўлиб кутиб туришган экан. Чунки ҳалигина колхоз почтальони унинг номига хат келтирибди. Қонвертдаги ёзувдан буни ким юборганини билиш қийин эди. Йигитлар ўзларича бу бирон қиздан деб бичиб-тўқишмоқда, биттаси: «Ҳринбой келсин, ўйнатамиз!» деса, иккинчиси: «Ўйнаган билан қутулмайди, яримтага эритамиз!» Қонверт ичида антиқа гаплар бор, Ҳринбойнинг ўзи ўлиб кутаётган эди», дерди.

Бугун Ҳринбой ўнг ёнбоши билан турган экан, деб йигитлар гурунглашаётган эди, велосипедда ўзи келиб қолди. Унинг қовоқ-тумшуги осилганди. Гурра уни йигитлар қуршаб олиб, конвертни кўз-кўз қилиб ўйнаб беришни талаб қилишди. Ҳринбойга негадир бу ҳазил сингмади. Кейин ўйнар дедим-да, хатни унга олиб бердим. Четга чиқиб хатни ўқиди-ю, сепкилли сариқ бетларига қизил югурди. Тиржая бошлаган лабини йиғиштириб, хатни менга тутқазди. Хатга кўз югурти-

рарканман, этим жимирлашиб кетди. Ўзининг нозик кўнгил сирини ишонгани учун Уринбойга яна ихлосим ортди. Оқбекадан дуойи салом. Уша ўзимиз билган, тўқай бригадасидаги табелчи қиз.

У, ўз дуойи саломини одатдагича «табиатнинг нозик жойларидан» соғлик-омонлик тилашдан бошлабди-да, қозоқча сўзлар аралаштириб қўйидаги терма билан тугатибди:

Ов қилганда отганинг камон-ўқми?
Мендан бўлак суйганинг борми, жўқми?
Нега мундай бедарак бўлиб кетдинг,
Йўлларингда гул тутиб ким жўлиқди?
Хатим учиб борувга қарчигайми,
Ерминан ёр топишса ёлчигайми?
Бир баҳона топилса келар бўлсанг,
Йўлларингга чиқайми ё чиқмайми?..

— Ия, ҳа, муборак бўлсин,— дедим Уринбойнинг қулоғига,— чаккимас-ку, шоирликдан ҳам хабари бор экан. Сен дейман, бепарволик қилиб хийла дилини оғритиб қўйганга ўхшайсан. Эҳтиёт бўл, кўнгил нозик нарса...

Уринбой яна қизаринди. Мени имлаб бир четга олиб чиқди. Йигитлар ҳам ярим ҳазил, ярим чин қилиб:

— Ҳа, майли, бекитавер-чи. Қачонгача бекитаркинсан,— дейишди-да, ишларига уннаб кетишди.

— Уртоқларингдан мунча сир тутмасанг! Палончидан дуойи салом келибди деб айтавермайсанми. Бугун бўлмаса эрта ошкор бўладиган иш-ку ўзи!— десам, Уринбой ажабланиб:

— Нега ошкор бўларкан?— деди.

— Тўй қиламиз-ку, ахир!

— Э, ака, унга неча қовун пишиғи бор!— деди умидсизлик билан.

— Кўриниб турибдики,— дедим хатни қўлига тутқазиб,— қиз сенга чин кўнгилдан берилган. Сал йўқламай қўйганинг учун бағри эзилиб кетибди. Бошқаларга рашк ҳам қила бошлабди. Уни қара:

«Нега мундай бедарак бўлиб кетдинг.
Йўлларингда гул тутиб ким жўлиқди?»

Билиб қўй, рашк — муҳаббатнинг шериги. Сен ўзинг ҳам унга ошиқу беқарорсан ё янглишдимми?

— Бу-ку, шундай-а, ака,— деди иқроор бўлиб Уринбой,— буни... амалга ошириш қийинда...

Уринбойнинг нима демоқчи эканини тушуниб турганим учун, очиқ далда бердим:

— Энди ҳам ема, ука, сенга янги уй тегадиган бўлди. Раис ўз оғзи билан айтди.

Уринбойнинг кўзлари қинидан чиққудай, оғзи қулоғига етгудай бўлди. Аммо шу заҳоти тагин турқи ўзгариб:

— Тўқайдан юборармиди?— деб қўйди.

— Оқбёканими? Юборадиган қиламиз-да. Қараб турармидик!

— Қайдам,— деди Уринбой гумонга берилиб,— бу ёқда бошқа ишқал чиқиб турибди...

— Хўш, хўш?— дедим сергак тортиб.

— Кечаси десангиз, уйимга Сўфиев борди. Умрида келмаган одам, бемаҳалда нима қилиб юрибди деб ажабландим. Аввалига яхшилаб ҳол-аҳвол сўради. «Яқинда Уринбойнинг бошини иккита, оёғини тўртта қилиб қўямиз!» деб кампиримнинг кўнглини кўтарган бўлди. Кампирим чой ҳаракатида ташқарига чиққанда, десангиз, секин-секин авраб бўйнимга бўйинтуруқ илишга уринди...

Ҳов икки ҳафтача бурун Уринбой Тўфахоннинг машинаси учун зарур материалларни район марказидаги бир танишидан ўз пулига сотиб олиб келишга мажбур бўлганини билган эдим. Аввало, бу ишни Уринбой Сўфиевнинг маслаҳати билан қилган экан. Эндиликда, Уринбойга материал сотган одам ўшанақа ишлари билан қўлга тушиб қолибди. Терговчи қаердандир билиб Уринбойни ҳам гувоҳликка чақирибди. Қўлга тушган одам Сўфиевнинг гумаштаси экан, бу ёқда иши ревизия бўлаётган Сўфиевнинг товонига қурт тушиб қолибди. Катта бошини кичик қилиб, Уринбойдан: «Уша ишни сўраса, ўлимдан хабарим бор, бундан хабарим йўқ, деб тониб тураверасан, ўғлим!» деб ўтинибди.

— Хўш,— дедим хавотирланиб,— шундоқ деб тонишга ваъда қилдингми?

— Бе-е, ака, Уринбойни анойи деб ўйлаяпсизми! Олдин алдаб сирини билдим. Уша гумаштасининг отини, қилган ишларини аниқлаб олдим. Кейин-чи: «Бунақа лўттибозликлар билан бошимни қотирмасангиз, Сўфи амакижон!» дедим дангал. Утакаси ёрилгудай бўлди. Сўлоқмондай одам оёғимга йиқилгудай бўлиб: «Сени ўғлим деганман, умрингдан барак топ, ўртамизда қолсин шу гап, илоё, омадингни берсин!»

деб дуо қилишга тушди. Менинг ҳеч кимга айтмасликка ваъда беришимни кутиб ўтираверди. Тезроқ кетсин деб, охири мен унга: «Сўфи ака, хотиржам бўлинг, ҳеч кимга айтиб ўтирмайман. Фақат шундоқ-шундоқ деб ёзиб бера қоламан, холос!» дедим. Кўзлари қинидан чиқиб тахта бўб қолди. Мендан умиди узилиб, нафаси ичига тушди. Безгак туггандай титраб-қақшаганча чиқиб кетди. Кетидан кузатиб чиқсам, йўлакда бир халта турибди, зилдаккина, ким биледи ичида нималари бор. Дарров халтани кўтариб чиқдим-да: «Ҳов, Сўфи амакижон, манави эсингиздан чиқибди!» деб қўлига тутқазиб юбордим. У, қарғабми, дуо ўқибми, бир нималар дея пичирлаганча қоронғига сингиб кетди...

Бу ҳангамадан ҳам ғазабим келиб, ҳам кулгим қистаб жўрттага:

— Отанг тенги одамни моховга ошна қилибсан, қандай кўнглинг бўлди-а?— десам, Уринбой:

— Нима қилай, эгри тўнкага эгри тўқмоқда,— деб қўйди. Унинг овозида ҳаяжон бор эди.

— Қўявер, тулки ўз тумшугидан илинади. Сен бунақа ташвишларни унутгин-да, тўй тарадудини кўравергин. Ҳа, тезда Оқбекага жавоб қил. Яхшиси, сен ҳам шунақа байт билан ёз. Қозоқ қизлари шеър айтисувни жақси кўради. Қўлингдан келами?

— Э, осон бўптими бу!

— Ҳа, лаб-даҳан етишмайдими? Бўлмаса тўқайга ўзинг бориб кўришиб кела қолгин. Қўнгли кўтарилади, гиналари унутилади. Иложи бўлса тўй маслаҳатини қилиб келасан. Менимча, тўйни план бажарилиб бўлиши билан, байрам кунлари қилганимиз яхши-а?

— Бўлишига кўзим етмайди-да, ака?

— Нега кўзинг етмайди, ахир?

— Бояги ғалва... тагин оғирлашиб кетса. Мени бу ердагилар тинч қўйишармиди! Шунақа ғавғоларга қолиб юргандан кўра-чи, ака, бу ердан жўнай қолсам дейман-да?— Уринбой ҳамма нарсадан кечгандай, қаттиқ қўл силтаб қўйди.

— Қойил,— дедим унинг қилиғига ҳайфим келиб,— сени туппа-тузук, эси бутун бола десам, кўкнори хаёл, васвас экансан-ку. Ҳали шу юрак билан чўл қувиб юрганмидинг-а?.. Ҳўш, қаёқни кўзляяпсан? «Коммунизм» колхозинидир-да?

Уринбой тутилиб қолди. Ҳойнаҳой тунов кунни борганда Кенжабой акага ишларидан ҳасрат қилган бўлса, Кенжабой ака бағри кенг одам, дарров «кела қол» деб бағрини очганми-

кин? Шундайми, деб сўрасам, Уринбой тонмади-ку, бироқ бундай таклиф Кенжабой академикданмас, у ердаги бошқа ўртоқларидан чиққанини тан олди.

Мен Уринбойга насиҳат қила бошладим.

— У ёғини сўрасанг,— дедим,— менинг ҳам оилавий аҳволим яхшимас. Ўзимдан ўтганни ўзим биламану, сенга ўхшаб бировга ҳасрат қилмайман. Тишимни тишимга қўйиб чидаб юрибман.

— Сизга ҳайронман, ака,— деди сўзимни бўлиб Уринбой,— олий маълумотли одам илмингизни хор қилиб нима қилардингиз-а, бу ерда? Шаҳарда тузукроқ яшардингиз-ку!

Уринбой баттар тилимни қичитди.

— Мен бу ерга ош-нон деб келганим йўқ, у ёғини сўрасанг. Агар фақат шуни ўйлаганимда, чиндан, шаҳарда ноним бутун эди. Мени қадрдон Кўктераikka бошлаб келган нарса мана шу бўлди!— дедим кафтимни чап кўкрагимга босиб.— Одамда нафс, шухрат балосидан ташқари виждон, бурч деган нарса бор, мана булар ҳар нарсадан зўрроқ, тушундингми? Мен мана шу қишлоғим, ўзим туғилиб ўсган ерим олдида қарздорман. Отамнинг, онамнинг хоклари олдида қарздорман. У ёғини сўрасанг, менга илмини, обрўни ҳам ана шу отам, онам ётган Кўктераик тупроғи берди, шу азиз тупроқнинг, шу элимнинг туз-нонини еб ўсдим, одам бўлдим. Ана шулар олдидаги бурч олиб келди мени Кўктерагимга. Шу бурчни қанча оғир, мушкул бўлса ҳам адо этишим шарт. Йўқ, бир ўзим эмас, сен билан, кўпчилик билан тиришиб-тортишиб, уриниб-суришиб бўлса ҳам адо этишимиз керак! Бўлмаса маломатга қоламиз, ука. Биздан на ота, на она, на эл-юрт рози бўлади! Сен ўз севганингга шу деганларимни айт, ундан сўра, чиндан севса, у ҳам кетишингга асло рози бўлмас!

Менинг тўлиқиғ ёниб кетганимдан таъсирландими, Уринбойнинг кўзларига филт-филт ёш келди. Қуллуқ қилгандай, икки қўлини кўксига қўйди...

Ўринбой билан дардлашиб олганимдан сўнг, хийла руҳим енгил тортди. Газовойда йигитлар билан чақчақлашиб пахта қуритиш ва ортишга зўр бераётган эдик.

Чошгоҳ маҳали колхоз қоровули отда келиб менга, Қурбон отага, бугундан шу ерда ишлашаётган Асадга таклифнома улашиб кетди. Норбуви Ҳасанова, шу кун кечқурун идора-

да партбюронинг кенгайтирилган йиғилиши бўлишини хабар қилибди.

Шундоқ иш тигизда мажлис? Қанақа зарур масала чиқиб қолдйкин? Ҳали раис билан кўришганимда ҳеч нима демаган эдику?

Доим ҳамма янгиликдан биринчи дарак топадиган Асад:

— Кеча сенга бир хабар айтувдим шеқилли: бошқарма парткоми ишимиздан норозимиш, деб. Уша масаладир?

Биз қош қорайганда идорага кириб бордик. Энди уч-тўрт киши келиб раис кабинетида гурунглашиб ўтиришарди. Дастлаб кўзим раис креслосида ялпайиб ўтирган Сардоровга тушди. (Бошқарма парткомининг вакили бўлиб келган кўри-нади.)

Сардоров менга кўпдан «отнинг қашқаси» бўлиб қолган эди-ю, аммо уни бунақа мансаб креслосида иккинчи кўришим эди. Бу гал ҳам, биринчи кўрганимдаги важоҳати йўқ, анчагина оддий, попуги пасайган. Бунинг сабабини тушуниб олишга ҳаракат қилиб, ҳар ёқни ўйлаб кетдим...

Сардоровнинг ўзи ўрнидан қўзғалиб бизга қўл чўзди. Бир неча дақиқа ноқулай жимлик чўкди. Кейин Сардоров столда турган қимматбаҳо «фильтр» сигаретидан чекиб олди, стол бурчида жим ўтирган раисга «расво қилибсиз-ку, хўп одамига ишонган эканман-да», деган қиёфада кўз қирини ташлаб турди-да, деди:

— Нима қилиб қўйдиларинг, раис?

Раис, Сардоров ўзимизники-ю, одамлар олдида шунчаки пўписа қиляпти-да, дегандай ўзини парвосиз тутиб, хиёл куттиргач, деди:

— Иш бор жойда камчилик ҳам бўлади-да, ўртоқ Сардоров...

— А? Сизнингча, бу камчиликкинами?— деди Сардоров, ажабланганда қиладиган одатича бошини чапга эгиб ва қошини айри қилиб.— Хато эмасми бу? Чалкаш маълумотлар бериш, машина теримини барбод қилиш-а?..— Сардоров ўридан туриб, раиснинг олдида бир қоғоз қўйди ва рақамларга бармоғини нуқиб кўрсатди.— Манави, радиода айтганингиз бўлса, манави, асли!..

Раис кўз ҳам ташламаган қоғозни Норбуви сўраб олди, ундаги рақамларга қараб бош чайқади-да, раисдан сўради.

— Тўғрими шулар, Турғунбой ака?

Раис, гап нималар устида бораётганини яхши билгани учунми, бояги парвосизлигича кифтини ўчириб қўйди:

— Қайдам.

— Ахир шамол бўлмаса дарахтнинг учи қимирлайдими?

— Билсангиз айтинг, синглим, исботланг ўзингиз!— деди раис киноя билан.

Берироқда ўтирганлар, нима ҳақда баҳс кетаётганига унча тушунолмай, бир-бирига бақрайишарди. Қурбон ота ҳам «нима гап?» деб мени туртди. «Ўзингиз сўрай қолинг», деб далда бердим. Ота уларга деди:

— Барака топкурлар, очиқроқ айтсанглар, биз ҳам пича огоҳ бўлсак.

— Отахон!— деди ниҳоят Сардоров, ҳаммани оғзига қаратиб.— Ўтган кун эрталаб радиода ўртоқ Турғун Тошматовнинг сўзи берилди. Эшитмабсиз шекилли-а? Раиснинг айтганига қараганда, ўтган кунгача колхоз ўз планини етмиш фозига етказиб, давлатга икки минг тоннага яқин пахта топширган...

— Бунинг нимаси нотўғри?— деди Тошматов сўз қўшиб.

— Сабр қилинг, ўртоқ Тошматов,— деди жеркиб Сардоров ва энди унга жиддий тикилиб давом этди.— «Икки минг тоннага яқин» деганингиз тайёрлов пунктнинг маълумотига тўғри келади. Аммо сиз, бунинг ярмисини машинада териб топширдик, дедингиз. Аслида бўлса,— ҳалиги қоғозга қараб,— мана, икки минг тоннанинг учдан бирига тўғри келаркан. Бу — биринчи хато. Иккинчи хато — Тўфaxon бригадаси устида. Тўфaxon бригадаси колхозда биринчи бўлиб плани бажарди, деганингиз тўғри. Лекин, у ҳозироқ машинада саксон гектар еридан икки юз тонна пахта териб топширди, деганингиз-чи? Буниси ҳақиқатга тўғри келмайди, дейишяпти.

Сардоров кетини бўшаштириброқ айтгани учунми, раис баланд келди:

— Хўш, нима учун тўғри келмабди, қани, ким экан буни нотўғри топган? Тўфaxonнинг саксон гектар ери борлиги аниқ-а? Ҳозиргача икки юз тонна топширгани устида ҳужжати бор-а? Тағин нима керак?— деди раис, ўзини ҳам, бошқаларни ҳам гўл санагандай.

— Гап бу рақамлар устидасиз. Ана шу икки юз тоннани қандай тергани устида: ҳаммасини машинада йиғиштириб олдимми ё қўл меҳнати ҳам аралашдимми? Агар барини бир ўзи машинада терган бўлса, ҳозироқ Тўфaxonни мукофотга тақдим этишимиз керак бўлади. Ҳа, ахир бу катта қаҳрамонлик-а! Ҳамма ёқдан кечадан бери парткомга, бошқармага

телефон қоқилиб: «Шу тўғрими, «Гулистон»дан қаҳрамон чиққани ростми?» деб сўраганнинг саноғи йўқ. Ҳатто обкомдагилар ҳам қизиқиб қолишди. Биз нима деймиз энди?

Ҳамма раисга тикилди. Раисдан садо чиқмасди.

Норбуви бир бурчақда сиқилиб ўтирган Асадга қаради:

— Сиз яхши билсангиз керак? Сводкаларни нуқул сиз тузардингиз-ку?

Асад чўчиб ўзини йўқотиб қўйса керак деб турсам, дадиллик билан жавоб қилди:

— Кечирасиз, опажон. Бу сводкага камина аралашган эмаслар. Уша кунлари камина правление ҳам партташкилотнинг махсус топшириғи билан тўқайда...— тутилиб турди-да, қўшди,— сандирақлаб юрувдилар.

Асад қурғурга ҳавасим келди: шундоқ жиддий бир вазиятда ҳам бир қанча одамни ҳазили билан кулдира олди, ҳатто энг оғир, сипо одам Сардоронинг ҳам бети хиёл ёришди. Аммо у шу заҳоти қош-қовоғини уюб, заҳарини сочди:

— Аския эшитгани йиғилганимиз йўқ бу ерга, ўртоқ бош агроном! Сиз тўқайда вакил бўлиб турган бўлсангиз, у ердаги аҳволни яхшироқ билсангиз керак?

— Кечирасиз, менгина эмас биладиган,— деди зўрма-зўраки юзига жиддий тус берган Асад менга маъноли қараб. Ичимда: «Сувдан қуруқ чиқмоқчисан шекилли. Қани кўрайчи!» деб турибман. У, авзойимни билиб, мендан ҳайиқибми ё менга суянибми, ростига кўчди.— Гапнинг пўскалласини айтайми, ака? Тўқай бригадаси бунчалик кўкка кўтарадиган эмас. Биз Камол Жамолович билан терим олдидан тўқайни ҳам текширган эдик. Машинага ажратган ерининг бир қисми пачоқ. Қанча овора бўлсак ҳам барибир машина йўлатолмадик. Қўлда тердирыпмиз.

— Кўпроқ ҳашарчиларни ишлатиб-а?

— Бўлмаса-чи,— деди кесатиб Асад.— Тўфахон иложи бўлган ерларнигина машинасида терди-да, кейин қўшни бригадаларга ёрдамга ўтди.

— Ҳаммаси бўлиб машинада қанча пахта терди?— деди Сардорон.

— Юз тоннадан ошиқроқ бўлса керак. Янглишсам, кечирасиз. Тўфахон ўзи ҳам иқроор бўлар ҳали, кўрарсизлар.

— Дўппи тор келганда очигига кўчяпсиз-да сиз ҳам,— деди заҳарханда аралаш Норбуви.— Сувдан ҳолва ясаб келганлардан бири ўзингиз эмасмидингиз?

--- Илтимос, ҳақорат қилинмаса, опажон!

--- Хўш, нега бўлмаса икки юз тонна деб овоза қилинди?

--- Қўлда терилганларни ҳам қориштириб юборишгандир-да.

— Қориштириб юборган ким?

— Кечирасиз, опажон. Мени нега сўроқ қила берасиз? Дарахтнинг бўшини қурт ерканда. Сал эви билан бўлсин,— деди жабр кўрган одам тусига кириб.— Сводкани мен тузганим йўқ, дедим-ку!

Ҳамманинг диққати раисга йўналди. Раис индамай, бамайлихотир чой ичиб ўтирарди.

Мен шунгача ўзимни босиб гапга аралашмасдан ўтирардим. Катталар ҳам мендан гап сўрагунча йўқ. Сардоров бўлса, мени ҳайрон қолдириб, кутганимдан кўра ўзини қаттиққўллироқ, қаҳрлироқ тутаётгандай эди. Демак, Аброров бу чалкашликни таги-туғи билан очиб ташлайсан деб уни қаттиқ бураб юборган, деб умид қилдим. Иккинчи ёқдан эса, Сардоров бу фавқулодда ҳодисага ҳали етарли баҳо беролмаётгандай бўлиб кўринарди кўзимга.

Раисдан садо чиқавермагач, мен Сардоровга савол беришга мажбур бўлдим:

— Сизнингча, бу иш хатонинг ўзигинами ё бошқа нарсами?

— Ия, қанақа савол бўлди бу? Хато бўлмасдан нима ўзин бу?— деган олағовур кўтарилди. Баъзилар менга, цирк масхарабозига қарагандай, қошларини кериб, лабларини жийиришди.

Мен айтган сўзимга яна илова қилдим:

— Хатони-ку, киши билиб туриб қилмайди. Бу ҳам шунақа билмасдан қилинган хатоми деяпман?

— Сафсата сотишнинг даркори борми,— деди кимдир бурчакдан, бемаврид қичқирган хўроздай. Қарасам, кекса колхоз бухгалтери кўзойнаги тепасидан менга ўкрайиб турибди. Қўндаланг қўйган саволимни бошқа ёққа буриб юбормоқчи бўлиб, баланддан келяпти:

— Гапни бунақа мижғовлаштириб ўтиришдан нима фойда, биродарлар. Хатога йўл қўйилганми, қўйилган! Бу шуни кўрсатадики, колхозимизнинг ҳисоб-китобида андак ноаниқликлар бор. Иккиламчи ва энг муҳими, менимча, машина терими кечиктирилган, уни уюштиришда чатоқликларга йўл қўйилган. Ўртоқ Тошматовдан андак парвосизлик ўтганки, бундан кўз юммоқлик нотўғри. Боз устига механизациянинг

жавобгар шахслари ўз масъулиятларини англаб етмаганлар...

— Тўғри, ўғил бола гап шу!— деди кимдир.

Сардоровга ҳам бу маъқул тушдими дейман, тиришиб турган бети хиёл юмшади ва савол аломатидай чапга қийшайиб турган боши тўғриланди.

Фаҳмимча, танқид наштари аста-секин менга йўналтири-лаётган эди. Тушуниб, тишимни тишимга қўйиб ўтирибман. Норбуви Ҳасанова ҳам буни фаҳмлади шекилли, деди:

— Йўл қўйилган хунук ҳодисага-ку ҳамма иқрор. Лекин бунинг илдизини очишга ҳар ким ҳар хил ёндашяпти. Тўғри, колхозимиз ишида камчиликлар, хатолар кўп: ҳисоб-китобда ҳам, механизацияда ҳам, агротехникада ҳам... Бу касалликларни аста-секин даволаш мумкин эдику-я, аммо даволашга тўсқин бўлаётган эски иллатлар бор-да. Шуларни бўяб, силаб-сийпаб ўтирмасагу, ўз оти билан айтиб қўя қолсак бўлмайдимми?

— Микроблар, денг, микроблар!— деди биттаси.

— Масаладан четлашилмасин!—деган овозлар кўтарилди, овозларга Сардоровники ҳам қўшилди, бироқ пастроқ чиққани учун кўпчилик буни ажратолмади.

Норбуви туйғунлик қилиб буни пайқади-да, Сардоровга совуқ қараш қилди.

— Ана шу иллатларни худди ёввойи ўтдай таг-туғи билан суғуриб ташламасак, яраларимиз баттар газак олиб кетаве-ради, ўртоқлар!..

Ҳамманинг эътибори Норбувида. Гўё ҳозир унинг кўрим-сизгина, ихчам жуссаси раиснинг ҳам, раис ўрнида ўтирган Сардоровнинг ҳам салобатларини босиб тушгандай эди. Худди бир портлаш бўлишини кутгандай, ҳамма ҳаяжон ичида Норбувининг оғзидан чиқадиган охири сўзга махтаб экан, у давом этди:

— Бу иллатлардан бири — одамларни, кадрларни менсимаслик бўлса, иккинчиси, — Норбуви бир оз ўйлаб, ўз сўзларини тарозига солиб кўрди, — шуҳратпарастлик!..

— Бу нима деганингиз, ўртоқ Ҳасанова?— деб ўшқирди, бир сесканиб тушган раис.

— «Берди»сини айтгунча сабр қилинг, Турғунбой Тошматович, — деди расмий оҳангда Норбуви. — Менимча, бу иккала иллат қўшилиб кўзбўямачилик, амалпарастлик, тўрачилик каби маразларни келтириб чиқаряпти. Шундоқ эмасми, ўртоқлар?

Норбувининг осонгина, соддагина қилиб қўйган саволи раиснинг елкасига тоғдай босиб тушган бўлса, аксинча, одамларнинг юкини енгиллатгандай бўлди, чуқур нафас олишди. Улар бир-бирларига маъноли қараб, бош қимирлатиш билан Норбувининг сўзини маъқуллашарди. Унга сари Тошматовнинг авзойи ўзгарилиб, Норбувига худди чанг солгудай хезланди. Мен қараб туролмадим, раиснинг ҳамласига елка тутгандай:

— Уртоқ Ҳасанованинг берган баҳоси нотўғрими, Турғунбой ака?— деб яқинига бордим.— Тўғри гап туққанига ёқмабди, дейишади. Ахир бу шуҳратпарастликдан бошқа нарса эмас-ку! Бунақаларни илгари ҳам кўрганман. Улар ҳар хил... янглишсам, кечирасизлар, ўртоқлар... Шунақангилари ҳам бўладики, ҳеч ким уни сариқ чақага олмаса ҳам ўзини ўзи бозорга солиб кўз-кўз қилади, обрўни сотиб олади. Баъзи шуҳратпарастлар шаллақилик йўли билан кишиларнинг устидан босиб ўтиб тўрга чиққиси келади.

— Яна сафсатага ўтдинг-ку, укам!— деди тўнғиллаб раис.

— Эшитайлик!— деди жеркиб Норбуви.

— Яна бир хиллари фирромликни касб этиб, турли ҳийланайранлар орқали ном чиқаришга интилади. Биз бу ерда, яхши шнорлар билан нозик пардаланган шуҳратпарастликка дуч келиб турибмиз. Турғунбой ака шу кейинги йўлни танлаганлар. Еки янглишдимми, ўртоқлар?

— Янглишганинг йўқ, тўғри айтдинг!— деди кўпчилик.

Ёлғиз Сардоров бу сўзларга қўшилган-қўшилмаганини билинтирмай тунд кайфиятда ўтираркан, жони ҳиқилдоғига келган раисга «хўш» дегандай қаради. Бошларини бир-бирларига яқинлаштириб, ниманидир шивирлашиб олишди. Сўнг Сардоров ўзаро гўнғирлашаётган одамларга қўли билан «жим» ишорасини қилди:

— Бир таклиф бор, дўстлар. Мажлисни ўтказиш учун бу йиғилганлар етарли эмас. Бунинг устига Тўфaxon йўқ. Менимча, мажлисни эртага...

Сўзини тугатиб бўлмасданоқ, эшикдан ғовур-ғувур қилишганча уч-тўрт киши кирди. Сардоровнинг сўзи бўғзида қолди. Келганлар орасида комбинезон кийган Тўфaxon ҳам кўринди. Тўқайдан очиқ машинада келганми ё бошқа сабабданми, Тўфaxonнинг кўзлари қизарган эди.

Сардоров ўтирган ўринни Норбуви эгаллаб, мажлисни давом эттирди. У юқорида зикр этилган ҳодисаларни, бу ҳодисалар ҳақида парткомнинг фикрини ва ўзининг мулоҳазала-

рини борича ўртага тўқди. «Ким сўзлайди» демасданоқ, тўрт томондан одамлар луқма ташлаб, савол бериб бир-бирлари билан гап талаша кетишди. Буларнинг аксари Норбуви айтган сўзларга буткул қўшилишарди, фақат баъзи томонларини янада аниқлаб олишга ҳаракат қилишарди.

— Шу ҳам мажлис, шу ҳам тартиб бўлдими, ўртоқ Ҳасанова!— деди ниҳоят гижиниб Сардоров.— Бозор бўп кетди-ку!

Норбуви аранг шовқинни босди. Навбати билан сўзлашни талаб қилди. Бир неча қўл бирдан кўтарилди. Шулар ичида Тўфaxon ҳам бор эди.

— Олдин Тўфaxonга сўз берилсин!— деди Сардоров. Ҳамма шуни кутиб турган эди.

— Мен,— деди Тўфaxon, ички ҳаяжонини аранг босиб,— сўзламоқчи эмасман. Фақат таклифим бор. Партбюрога хотин-қизлардан ариза тушган, деб эшитдим. Мумкин бўлса, шу ўқилсин!

Мажлис аҳли бир қалқиб олди. Кутилмаган таклифдан Норбуви ҳам шошиб қолди. Узр оҳангида деди:

— Тўғри, ариза тушган. Уни ўқиш шартмикин? Чунки мазмуни ҳозир айтилаётган сўзларнинг ўзи...

— Ўқилсин, ўқилсин!— деган чувур кўтарилди.

Ариза Сардоровнинг чўнтагида экан, Норбуви сўраб олишга мажбур бўлди. У, узунгина ёзилган бу аризага механизатор хотин-қизлар қўл қўйишганини айтгандан сўнг, ўқишга тутинди. Хатда: колхоз правлениеси ва унинг раиси хотин-қиз кадрларга тузук ғамхўрлик қилмаётгани, ҳаммага бир кўз билан қарамасдан, фақат айримларни кўтаришга берилиб кетгани қаттиқ қораланган эди. Мисолга Тўфaxon олинган эди. «Тўқай донгдори» деб бутун эътибор у кишига қаратилган — машинанинг янгиси ҳам, ўғитнинг олди ҳам, кучларнинг зўри ҳам у кишига. Шундоқ бўлгандан кейин, у киши донгдор бўлмай, ким бўлсин, қизил байроқ билан қўйнинг бўрдоқиси у кишига тегмай, кимга тегсин. Тўфaxon бегонамас, ўзимизнинг яхши дуғонамиз. Меҳнатга берилган, софдил жувон. Унга асло доғ тегизмоқчи эмасмиз. Ажабланганимиз шуки, нима сабабдан ҳадеб уни кўкка кўтаришади, бўлар-бўлмасга мақташади, йўқ ердаги ёрлиқларни пешанасига ёпиштираверишади: ҳали у «чўл лочини», ҳали у «машъал», ҳали у «қаҳрамон!» Майли, илоё бўлсин. Чўлимизни гуллатаётган баҳодирлар қаторига қўшилармишу, наҳотки биз қувонмасак! Колхозимизнинг юзи, ўзимизнинг обрўйимиз, бошимиз осмонга етади-ку! Лекин ҳали бўлмасдан туриб, сув-

дан ҳолва ясашнинг нима ҳожати бор — шунга ҳайронмиз, холос. Тўфахоннинг ўзи ҳам ҳайрон бўлса керак балки...»

Ўтирганлар хатни жон қулоғи билан тинглашди. Баъзи ўринларида кулганлар, «балли, қойил», деб олқишлаб турганлар ҳам бўлишди. Хатнинг пировардида: «Тўфахонга чин муваффақият тилаймиз! Агар бошқаларни ҳам Тўфахондай бовлаб-тўшлаб турсангизлар, отахонлар, ишонингларки, «Гулистон»имизда ҳам «Коммунизм» дагидай ўнта машъал чиқмаса биз кафилмиз!» дейилган экан. Буниси олқишларга сабаб бўлди. Раиснинг мўйлови титраб, Сардоронинг эса боши чап елкасига теккудай қийшайиб кетди.

Ҳамма ерга киргудай бўлиб ўтирган Тўфахонни қандай бўлмасин, оғир хижолатдан қутқариш чорасини излар, ширин муомала, майин жилмайиш билан юпатишга интиларди. Тўфахоннинг эса юпаниши мумкин эмасди. Уят, номус ва яна аллақандай англаб бўлмас туйғулар уни эзар, кўзлари кишиларга тик қарашга ботинолмасди.

Мажлисга чўккан ғоят оғир вазиятни тарқатиш учун та-наффус эълон қилинди. Сардор билан раисдан бошқалар очик ҳавога чиқиб кетишди. Тўфахон Норбувини имлаб, қўшни кабинетга олиб кирди. Норбуви негадир мени ҳам чақирди. Тўфахон мендан тортиниб ўтирмади. Укиниб, йиғламоқдан бери бўлиб деди:

— Опажон, айбга қўшмайсиз. Биринчи марта сиз билан сирлашаётганим. Радиодаги гапни эшитганимдан бери еганичганим ичимга тушмайди. Бригададагилар мендан қаттиқ домонгир: «Сен шуҳрат кетидан қувасан. Ундоқ қилодурман, мундоқ қилодурман, деб биздан бемаслаҳат ваъдалар бериб жар соласан. Ҳаммамиз ўлиб-тирилиб қилган ишларни, ўзим қилдим, деб чиранасан. Мажлисларда булбулдай сайрайсану, бир оғиз бизни тилга олсанг олсанг тилингни қарға чўқийдими!» деб мени қора ер қилишди. Уларнинг бетларига қараёлмай қолдим. Тўғри, мени ҳали у ёққа-ҳали бу ёққа чақиршаверди, мажлисларда қўймасдан гапиртиришди. Бу ёқда ишларим ўлди-жўлда қолгани билан ишлари йўқ... Мен бригадамдаги қизлардан узр сўраб: «Мендан ўтганини кечиринглар, мен янглишдим, мен алдандим. Радиода айтилган маълумотларни бўлса, мен берганим йўқ!» десам, ишонишмади.

— Ҳалиги аризадаги гапларга нима дейсан?

— Нима дердим? Ҳаммаси тўғри, ҳаммаси бор гап! Мен бугун мажлисга келмоқчи эмасдим. Қизлар зўрлаб юбориш-

ди. «Агар мард бўлсанг, шу гапларни бориб айтасан», дейишди.

— Мажлисда айтсанг яхши бўларди,— деди Норбуви.

— Қайси тилим билан айтаман. Сардоров бўлмаганда ҳам бошқа гап эди.

— Нима, Сардоров жонингни оладими?

— Ҳар ҳолда у...— Тўфахон бир нималар деб шивирлади. Қулоғимга «қариндош одам» деган сўзи чалинди.

— Ҳали шундай дегин?..— Норбуви ўйга толди ва Тўфахонни бошқа қистамади.

— Агар сен айтолмасанг, бу сўзларингнинг ҳаммасини ўзим айтаман кўпчиликка. Розимисан?

Тўфахон рози бўлди. Хонадан чиқа туриб, «раисга бериб қўйинг», дея секин Норбуви қўлига буклоғлиқ қоғоз тутқазди. Норбуви шу ердаёқ қоғозни очиб кўз ташлади-да:

— Буниси кетмайди!— деб бошини сарак-сарак қилди.— Йўқ, йўқ, бўшашингга ҳеч қўшилмаймиз. Уят, номус!

— Жон опа, шунга тўғрилатиб беринг. Сиртқи институтдаги ўқишим ҳам қолиб кетяпти. Шароит керак!

— Ҳа, буниси бошқа гап. Ишлаб туриб ўқишингга шароит керак. Тўғри, бу ҳақда гаплашишимиз мумкин.

Танаффус тамом бўлиб, мажлис бошланаркан, Тўфахон кўздан ғойиб бўлган эди. Ҳамма эшикка қараб уни кутарди. Норбуви деди:

— У кетди. Ортиқ ўтиришга бети чидамади. Лекин айтганига сўзларини менга айтиб кетди. Ҳаммасини...— Норбуви Тўфахоннинг сўзларини оқизмай-томизмай мажлисга такрорлади.— Кўриниб турибдики, туппа-тузук виждонли қизни қинғир йўлга бошлаган ўзимиз, шуҳратпарастлик касалини юқтириб, одамлар олдида обрўсиз қилган ҳам ўзимиз!..— охирги сўзни Норбуви раис билан Сардоровга қўлини бигиз қилиб гапирди.

Бамайлихотир ўтирган раис типирчилаб қолди. Гоҳ Норбувига, гоҳ одамларга, гоҳ Сардоровга «шу ҳам гап бўлди-ми!» дегандай тоқатсиз кўз ташлай бошлади. Сўзсиз саволига кутган жавобини ёлғиз Сардоровдан олгандай бўлди-да, унга суяниб, Норбувини чимчилаб қўйди:

— Жудаям қуюшқондан чиқиб кетилди-ку, синглим! Ҳар нарсаям сал эви билан-да, ахир!

— Эви билан қиламиз, деб шу аҳволга тушдик-да, ўғлим!— деди тўсатдан сўзга қўшилиб Қурбон ота.— Бетга айтгани заҳри йўқ. Балли шу қизимга, нафсиламр гапларни

айтди. Қошқийди, ҳаммамиз шунақа очиқ гапиришга ўрган-сак. Қачонгача ахир раъй-андиша қилиб, айбимизни хаспўш-лаймиз... Айтмоқчи бўлганим шуки, болаларим,— деди сўзини хулосалаб Қурбон ота,— ҳаммамиз ҳамжиҳат бўлиб, бир ёқадан бош чиқармасак, ишимиз барор топиши қийин. Кимки дўстининг айбини ўз вақтида рўйирост кўрсатиб бермаса — чин дўст эмас!

Раис шарт ўрнидан туриб, Ҳасановадан сўрамаёқ, сўзга киришди. Одамларга малол келса-да, гапни узоқдан айлантриб келди: бу йилги планлар, мўлжаллар, қилинган ишлар, йўл қўйилган камчиликларни бирма-бир санаб ўтди. Жиддий камчиликлар қаторида у, умуман, теримга кеч киришилганини айтди. Ремонт кечиккани сабабли машина теримида қўшни колхозлардан кейинда қолинганини қаттиқ алам билан тан олди.

— Ҳўш,— деди у муддаога яқинлашиб,— бу камчилик ва хатолар рўй беришининг сабаблари қаерда?— Менимча, кўпроқ меҳнат интизомининг пастлигида, айрим ўртоқларнинг ўзбошимчалиги, бебошлигида...

— Оилавий икир-чикирларга берилиш, ахлоқий жиҳатдан айтишда ҳам деяверинг, раис!— деб қистириб қўйди Сардор.

Ғулув кўтарилди. Одамлар: «Ўша айрим ўртоқларнинг оти айтилсин!» «Ахлоқий бузилган ким экан?» деган саволлар ёғилди.

— Сабр қилинглар, айтиб бераман,— деди раис асабдан титраган мўйловини силаб, йўталиб қўйиб. Совиб қолган чойдан бир қултум ҳўплади.— Бу хатоларга аввали ўзимиз, правление аъзолари айбдормиз. Партбюро секретаримиз ҳам бундан холи эмас. Мана бир мисол. Ўртоқ Ҳасанова илғор бригадирларимиздан бўла туриб планини шу кунгача бажаргани йўқ. Чунки бригадада тартиб жойида эмас. Ҳатто теримни тезлатиш учун ёрдамга келган кучларни правлениедан беижозат қайтариб юборилган. Шундайми, домла?

Чарчоқдан тўкилгудай бўлиб мудраб ўтирган чўққи соқол муаллим чўчиб тушди-да, ўрнидан туриб:

— Тўғри, ўртоқ раис, шундай воқеа, афсуски, юз берди,— деди. Шу он у гўё «ўз гуноҳи»ни оқлашга урингандай, мактаб ўқитувчилари ва ўқувчиларининг бошқа бригадаларда йиғим-теримга фаол қатнашаётганини сўзлай кетди.

— Мен яна қайтариб айтаман,— деди Норбуви, домла-нинг сўзини кесиб,— шу ишингиз тўғримас, домлажон! Биз

ёш болаларни мактабга илм, тарбия олсин деб юборамиз. Пахтани саранжомлаш бўлса колхозчиларимизнинг ўз қўлидан келади. Фақат уларнинг дарди, эҳтиёжларига қулоқ солсаккина! Уларга юқоридан туриб, «ундоқ қил, бундоқ қил!» деб нуқул буйруқ беравермай, уларнинг ҳам фикри, маслаҳати билан ҳисоблашсаккина!..

— Бу тагдор гапларингизни қандоқ тушуниш керак?— деди раис оғриниб.

— Нимасини тушунмадингиз?— деди Норбуви заҳарханда қилиб.— Яна ҳам лўндароқ қилгин десангиз, мен эркакларни бозор-ўчар, томорқа ташвишларидан, хотинларни бўлса гўдакларига қарашдан қутқаришни айтяпман. Одамларга парвосизликни йўқотишни гапиряпман. Яхши мутахассисларни колхозда сақлаб қолиш, ёш кадрларга муносабатни тузатиш тўғрисида сўзлаяпман!..

Норбуви тобора қайнамоқда эди. Унинг ҳар биттаси найзадай санчилаётган ўтли сўзлари тагида нималар, кимлар, қандай воқеалар борлигини раис яхши англаб турарди. Агар яна бир луқма ташлагудай бўлса, мажлис аҳлининг аксарияти оёққа туриб Норбувини қувватлаши, ўзини эса тагин қаттиқроқ зарба билан мункитиб қўйиши мумкинлигини пайқаб қолди-ю, ортиқ сўз қотмади.

— Тонготар қиламизми, шунча гап етар! Газовойда иш ётиб қолди-ку!— дейишди йигитлар.

Норбуви яна кимда сўз бор, деб одамларга қараб чиқди. Мен, бор фикрларимни шу чоққача гапириб келганим, бунинг устига газетага ёзиб юборганим учун кўп гапирмадим. Фақат айтилган сўзларга икки оғиз сўз билан муносабатимни билдириб, Норбувининг шуҳратпарастлик, кўзбўямачилик устида айтганларини, хотин-қизларнинг ҳақли арзини тўла қувватлаб ўтдим.

— Дарҳақиқат, мажлисимиз қизгин ўтди,— деди яқун ясамоқчи бўлиб Сардоров,— Қолхоз учун, унинг раҳбарлари учун фойдали фикрлар, ҳақли эътирозлар бўлди.— Одамларни тинчитиш учунми, «ҳақли эътирозлар» сўзига урғу бериб айтди-ю, аммо кетидан «айримлар қуюшқондан ташқари» чиқиб, «бетгачопарлик» қилганини ҳам шама қилиб ўтди. Тартиб-интизом, дўстлик, аҳилчиликдан дам урди. Шу билан бирга, йўл қўйилган хатоларни иссиз қолдириб бўлмаслигини таъкидлади. Бошқарма парткоми айрим ўртоқларга чора кўришни талаб қилаётганини эслатди.

— Тезроқ амалий таклифга ўтилсин!— дейишди тоқати тугаган одамлар.

Сардоров олдидаги ёзиб ўтирган қоғозига қараб туриб шундай таклиф киритди:

«1. Пахта йиғим-теримини кечиктириб юборгани, терим сводкасида хатоларга йўл қўйгани учун колхоз раиси Турғун Тошматовга қаттиқ ҳайфсан эълон қилинсин.

2. Пахтани машинада териш ишини барбод бергани, оиласига ёмон муносабатда бўлиб, ахлоқий жиҳатдан бузилгани учун колхоз бош инженери Камол Жамолович Тўйчиев партия кандидатлигидан чиқарилсин...»

Сардоров ўз таклифларини асослаш учун ҳали далиллар келтиргунча йўқ эди, толиқиш натижасида хийла яллиғи пайсаган ўт тагин бирдан аланга олиб, гуриллади:

— Тўйчиев ҳақидаги таклиф асоссиз! Оила масаласида уни айблаш ўринсиз! Шундоқ пок йигитни ахлоқи бузуқ деб бетига лой чаплаш инсофданми?

— Инсофданмас!— деди Қурбон ота ҳам зардаси қайнаб ва Сардоровга юзланди.— Уйлаб иш қилиш керак, биродар, Камолжон ўсиб келаётган ёш ниҳол. Навқиронликда илдиизга болта уриш яхшимас. Агар бечоранинг оиласига путур етган бўлса, путур етмасин илоё, бунинг ҳам ўз боиси бор. Боиси нимада, кимда, тагини очсанг биласан-қўясан...

Олатасир зарбадан талмовсираб қолган Сардоров, отанинг тағдор сўзларини қулоғининг четидан ўтказиб юборди. Менинг устимга ўзи қўйган айбларни исботлаш учун «қўлимизда материал бор», деб дўқ ишлатди. Боя раис айтган ми-солларни қайтариб чайналди. Қишилари ишонтира оладиган сўзлар қидириб дудуқланди.

Менга бўлса ўз тўғримдаги ноҳақ сўзларни рад этишнинг ҳожати қолмади, бунинг одамларнинг ўзлари ўринлатиб бажаришди. Айниқса Норбувининг сўнгги сўзи Сардоровга ўқ бўлиб отилгандай у креслога қапишиб қолди.

— Наҳотки бировга чоқ қазиш сиз учун, ўртоқ Сардоров, шунчалик зарур бўлса! Ахир Камол Тўйчиев колхозимизга яхшигина бир устун бўлиб етишяпти-я. Уни суяб, маҳкамлаб қолиш ўрнига, қулатиб юборишни қайси виждон қабул қилсин, ўртоқ Тошматов!— деди энди раисга тикилиб. Раис: «Ғаразга йўл қўйилмасин!» деб жириллаган эди, Норбуви болади.— Нимаси ғараз? Тўйчиев келганидан буён на ишида, на турмушида ҳаловат бўлди. Сиз бўлсангиз билиб билмаслик-

ка олдингиз. Охири хотинининг кетиб қолишига, очиги издан чиқиб кетишига, қисман ўзингиз айбдор...

— Ёлғон!— деди раис столга шапалоғини қаттиқ уриб.

— Танқид бўғилмасин! Тартиб бузилмасин!— деган овозлар янгради.

— Мана, отахонимиз гувоҳ. Саримсоқов ҳам хабардор,— деди Норбуви ҳамон ўзини йўқотмасликка тиришиб,— Тўйчиевнинг хотини колхозимизда ишлаб, яёлиларни тузатмоқчи бўлгани ёлғонми? Бунинг учун сизнинг олдингизга талаблар қўйгани, сиз бўлсангиз талабларини қувватлаш ўрнига изза қилиб юборганингиз ёлғонми?

Раиснинг тилига калтак тегиб, бир нималар дея дудуқланди. Охири ҳимоя тилаб Сардоровга илтижоли кўз тикди. Игна устида ўтиргандай ўзини қўярга жой тополмаётган Сардоров эса, билмаганга олди. Раис унинг диққатини ўзига тортиш учун: «Бу қандай гап, юзсизлик-ку, ўртоқ Сардоров!» деган эди, Сардоров бетини четга бурди.

Ортиқча сўзга ўрин қолмаган эди. Энг муҳими, Сардоровнинг ўзимга муносабатини охиригача аниқлаб, раиснинг Сардоров ноғорасига ўйнаган бебурд одамлигини яхшироқ билиб олдим. Раиснинг эрталаб менга ялтоқланиб, «акаларча» меҳрибонлик қилишларидан мақсади эса оғриқнинг олдини олиш, босиб келаётган тошқинни тўсиб қолиш экан. Беҳуда уринибди. Шуларнинг бари яққол аён бўлгач, мен мажлиснинг пировардини кутиб ўтирмадим...

Кўп ўтмай Қурбон ота уйга кириб келди. Қария шўрлик зўр бериб мени юпатишга тушди:

— Асти хафа бўлма, болам. Айтганингда маҳкам тур. Ҳақиқат эгилса ҳам синмайди...

У мени, мажлисдан хафа бўлиб чиқиб кетган, деб ўйлабди. Мен бўлсам, хафа бўлгандан эмас, ғазабим, нафратим қўзғабанидан чиқиб кетдим. Тубанликка борган ўша Сардоров, Тошматовларнинг ачиган оғзидан чиқадидай сасиган сўзларини ортиқ эшитгим, башараларини кўргим келмай қолди.

— Балли, ўғлим, ёш бошинг билан филдай қувватинг бор экан,— деди тўлқинланиб чол. Гапига ажабланганимни кўриб, қўшди.— Чунки икки йўлбарсга бардош бердинг!

— Бардош берган битта менми, ота?

— Ҳамла кўпроқ сенга қаратилган эди-да. Сен ҳамлани

қайтарибгина қолмадинг, олдинга тушиб кўпчиликни ҳужум-га тортдинг.

— Ҳаммадан ҳам Норбувига тан беришимиз керак. Энг оғир пайтда кўкрагини қалқон қилди. Уша бўлмаса бизни йўл-барслар ғажиб ташларди, а?

— Ҳақ гап. Уларнинг нияти бузуқ экан, чангалларидан омон қутулиш қийин эдиёв!

— Энди бу ёғи нима бўларкин, ота? Мажлис қандай қарорга келди?

— Э, ўғлим,— деди чол кулиб,— томошадан қолдинг-да. Бояги тақлифнинг овозга қўйилиши аломат бўлди. Биринчи моддаси ўтди-ю, иккинчи моддасини Сардоров билан Тошматов икковлашиб шунча уринишса ҳам ўтказишолмади. Қайта-қайта овозга қўйишди. Ҳар гал ҳам иккисидан бўлак ҳеч ким қўл кўтармаса бўладими, ер ёрилмади-ю, ерга киришмади. Ҳа, дарвоқе, охириги овозга қўйишда механик болаларинг «газовойда ишимиз қолиб кетди» деб эшикка қийшайиб қолишган эди. Шуни баҳона қилиб Сардоров: «Бугун одам етарли бўлмади, бу масалани ёпиқ партия мажлисида бошқатдан қўйилсин», деб буюрди.

— Унақа бўлса, менга ҳали тинчиш йўқ экан-да. Улар куч йиғиб олиб, тагин хуруж қилишса керак?

— Бе, эндиги хуружи нима бўларди, болам. Пайи қирқилиб, илдизи лат еди-ку.

Чол мени ҳар қанча юпатмасин, мен ҳадеганда юпанаолмадим... Улар осонликча тинчиб кетишармикин? Шунча еган калтакларининг зарби ҳали-бери тарқамасдан суяк-суякларига-гача қақшатиб, яланғоч сувдан тоймас, қабилида алам олишга уринишмасмикин? Ана, борди-ю, чол айтганча, «пайлари қирқилиб» вақтинча дами ўчганда ҳам қўйинларида тош сақлаб юришмасмикин? Шу ёғини била туриб, яна улар билан қандай тил топанану, қандай бирга ишлашаман?.. Бошқаларда бўлган иззат-нафс менда йўқми?

Тўғри, ўзимдан ҳам-ку ғўрликлар ўтиб, ишни жиллаям ўрнига қўёлмагандирман, ўша «ботиб қолган гилдирак»ни тезроқ юргизиб юборолмагандирман. Буларнинг барига тан бериб келдим. Неча марта мадад сўраб, талаблар қўйдим. Бироқ талабларим худди тошга ёққан ёмғирдай кор қилмади, аксинча, ўз бетимга олов бўлиб сачради-ку!

Буларнинг ҳаммаси устига, «ахлоқий жиҳатдан бузилди, оиласини ташлаб, қинғир йўлга кирди», деганлари ошиб тушди. Фирт бўхтон-ку! Турмушингда учраган мушкулга даво

топишда кўмаклашиш ўрнига, баттар устингга чиқиб тепиш-ку бу! Қинғир йўлга кирган бошқалар эмасми! Шакарни мен ташлаб қўйдимми, бу нарса ҳеч кўнглимнинг кўчасига кириб-дими, заррача озор бердимми унга! Эгри, шубҳали бир шахснинг домига тушиб, пок меҳримни пучак пулга сотиб оёқ ости қилган, менигина эмас, ҳаттоки ўз туққан боласини ташлаб қўйган у эмасми!.. Мен мана шу аламларимни мажлисда тўкиб солишим керакмиди, унда йигитлик шаъни қаерда қолади?

Жон-жаҳонинг билан севган кишидан жудо бўлиш, дилиннга ўтиришиб қолган ҳамкорларингдан четлашиш, булар етмагандай, кўпчилик орасида бадном бўлиб қолиш — даҳшатли эди. Бир лаҳза юрагимда ҳеч нарса билан тўлдириб бўлмас бўшлиқ ҳосил бўлгандай, мени бу ерларда тутиб турувчи ҳеч бир илинж қолмагандай туюлиб кетди...

— Қани, ўғлим, юра қол, кеч кириб қолди. Газовойда кутишаётгандир, — деб ўрнидан турди Қурбон ота.

Мен кейинроқ борарман, дедим. Томорқа боғни айландим. Аммо бутун бир катта боғ ёлғиз бошимга торлик қилгандай бўлди. Ўз-ўзим билан бемалол сўзлашгани, дардлашгани жуда кенг, жуда овлоқ жой истаб қолдим. Оқшом одамлар оёғи товсилгач, эшикни ичидан тамбалаб девор ошиб кўчага чиқдим. Изғирин. У сурув-сурув пода ҳайдагандай булутларни қувиб юрибди. Қуз кучга кириб, ёмғир исини келтиряпти.

Хилват кўчалар, сайҳонликлар, ярим яланғоч ғўзапояси юракка ваҳима солиб шитирлаган дала йўллари, суви қуриган ариқлар ёқалаб, илон изи сўқмоқлар оралаб бораман. Қадамларим қаерга элтаётганини аниқ билмайман. Кетяпман, кетяпман. Қадамларим мени бундан ўн йилча бурун отажонимни узатган жойимизга бошлаб кетаётган экан. Ҳувилаган, жон асари сезилмаган, аммо тарихлардан шоҳидлик бериб, ўтмиш воқеаларни хотирда тирилтирувчи қабристон! Қош қорая бошлаган бўлса-да, қидира-қидира дадамнинг номлари ёзиғлиқ қабр тошини топдим. Тиз чўкиб, қабрни қучоқладим. Қабр атрофига ўша вақт пионер ўртоқларим билан дадам севган гуллардан ўтқазган эдим. Ҳозир улардан асар йўқ, улар ўрнида турли гиёҳлар унган. Гиёҳлар ҳам ёз қуёшида қовжираб кетган. Улардан юлиб искадим, юзларимга суртдим. Қошқийди дадажоним абадий уйқудан бир дам уйғонса-ю, сўзларимни эшитса. Дардларимни айтиб юрагимни бўшатсам, кенгашсам, илгаригидай доно маслаҳатларидан баҳраманд бўлсам. Энди бунинг иложи йўқ-да... Қоронғилик

қаъридан кишининг қулоқларига аллақандай сирли овозларни келтириб урувчи шамол кучайди. Назаримда ана шу овозлар ичидан дадажонимнинг ҳам овозлари келаётгандай бўлди. Сергақ тортиб, жон қулогим билан тингладим. «Кўп изтироб чекма, ўғилгинам, бардош бер. Чинакам синовлар мана энди бошланди. Ниятингни бузма, туз насибанг шу ерда, ўғлим. Оғир пайтларда менинг васиятларимни ёдингга тушир. Турмуш ҳақида, кураш, бахт хусусида нималар деган эдим?..» Ҳа, ёдимда... «Бахт бир қўрғонки, уни ҳар ким машаққатли жангда қўлга киритади. Бу қўрғонга тиккасига бориш марднинг иши...» Васиятларингизни бажо келтиришга бел боғланман. Худди сиз айтганча, бахт қўрғонига айланма йўл биланмас, тиккасига чиқмоқчи бўляпман. Лекин бу йўлда ғовлар, тиканлар учрапти. Оғир бўлса ҳам бу йўлдан қайтмоқчи эмасман-у, мени зўрлик билан қайтариш ҳаракатига тушганлар бор кўринади... Ғовларни енгиб ўтишга филдай бардош керак экан... «Етади бардошинг! Фақат дадил бос қадамингни!..»

Салгина алашим тарқаб, елкамдаги юк енгиллашгандай бўлди. Изимга қайтапман. Шиддатли изғирин нафасни қайтариб рўпарадан уряпти. Гоҳо у мени гирдобга олганча чирпирак қилиб учирмоқчи бўлади. Бироқ қадамга куч бериб шамол қаршилигини енга-енга сўқмоқлардан чиқиб олдим. Катта йўлдан ясли томон юрдим. Изғиринда ҳаммаёгим шамдай қотиб, оёқларимнинг дармони қуриб, охири яслига етиб бордим. Ташвишларга ўралиб, Бахтиёрдан хабар олмаганимга ҳам неча кун бўлди. Ҳар ҳолда ўғилчамнинг ишончли қўлда тарбия топаётганига имоним комил бўлса-да, хаёлимдан бир дақиқа кетмас, юрагим узилгудай бўлиб соғинардим.

Вақт алламаҳал бўлиб, ясли боғида қоровулдан бўлак кимса қолмаган. Эшиклар ёпилиб, гўдаклар ўз мураббиялари қанотида уйқуга кира бошлашган. Фақат шўхроқларининг хархашалари ҳали босилмаган, куни билан бола боқиб чарчаган мураббияларига ҳамон ором беришмаётган эди. Қоровулнинг ижозати билан мен таниш дераза ёнига бордим. Кўк нурли лампочканинг ҳолсизгина шуъласида Бахтиёрга кўзим тушди. Ўзи ҳам ухламай, опасини ҳам ухлатмаётган чатоқлардан бири у эди. Қаравотида у ёқдан-бу ёққа юмалаб, ўрnidан туришга интиларди. Йиғлаганини ҳам, кулганини ҳам билиб бўлмас, ғалати товушлар чиқарарди. Бирам ширин, бирам ёқимли! Ўғилчам тепасида Зеби парвона. Бошқа гўдак-

лар уйғониб кетмасин деб, у аста товушда бир нималар деб Бахтиёрни алдар, силаб-сийпаб ухлатишга ӊнтиларди. Шу манзарага махлиё бўлиб қоларканман, сўнгги дақиқагача юрагимни ўртаб келган алам, изтироблар аллақандай майин, ҳазин туйғулар билан алмашинди. Уғилчамга, уни оналарча меҳр-шафқат билан парваришлаётган Зебига меҳрим товланиб кетди. Ҳар иккисини барабар бағримга босгим келди. Балки шундай қилсам, кўкрагимни ловиллатган ўт совирмиди, губорлар тарқаб кетармиди!..

Қоровулдан, Зебига салом айтиб қўйишни сўрадим, «эртага яна келиб қоларман», дедимда, орқамга қайтдим. Зим-зиётун. Шамол пасайиб ёмғир шивалай бошлаган эди. Қадамимни илдамлатдим. Ярим йўлга еганимда узоқдан кўзимга милт-милт ёруғлик чалинди. Чиябўри ўтдимикин? Еки биров қўл фонари тутиб келаётibdими? Ҳаял ўтмай, мотор овози гувиллаб, йўл ёришиб кетди. Бу ёруғда ёмғир гулхан учқунларидай йилтираб сочилмоқда эди. Тўғри босиб келаётган машина шундоқ қаршимда таққа тўхтади. Чўчиб ўзимни четга тортдим. Рансми десам, Асад экан, у машинадан таппа тушди.

— Қойилман-э, юрагингга! Шу юрак билан чўл қуваман деб юрибсанми!— деди ҳиринглаб.

— Нега четроқдан юрмайсан!

— Жўрттага синамоқчи бўлдим-да. Хўш, қаёқдан келяпсан?

— Яслидан...

— Кечаси-я! Ҳа, бўлди, бола баҳона дийдор ғанимат, дегин?

— Чув де, йўлингдан қолма!— дедим энсам қотиб ва уни қолдириб жўнамоқчи бўлдим.

У маҳкам елкамдан тутди. Қаттиқ силтаб ўзимни қутқардим-да, жўнадим.

— Ҳей, оғайни, бу шахтингдан қайт!— деганича Асад кетимга тушди.— Шошма, ҳей, машинага тушиб ол!

Мен қулоқ солмасдан, тез-тез кетяпман.

— Тўхта, деяпман, Камол! Улғудай қайсар чиқдингу! Ёмғирда ивиб кетасан. Ахир атайлаб сени опкетгани келдик-а!

Шундагина мен орқамга қараб, машина олдида яна икки кишининг қорасини кўрдим. Шулардан номус қилганимдан машинага чиқа қолдим.

— Зарда ҳам эви билан-да, оғайним. Қишлоқда дув-дув гап: «Инженеримиз жуфтакни ростлаб қолибди», деб. Бу гап Ҳасановага ҳам етган экан, у: «Тўйчиевни йигитларнинг сул-

тони деб ишонсам, сояси юпқа экан-ку!» деди диққати ошиб. Неча соатдан бери шўлтиллашиб сени ахтарамиз отлиқмаяёв. Мана, ишонмасанг булар айтсин,— деб ўтирганларга имо қилди. Улар «тўғри, тўғри» деб Асадни қувватлашди. Қоронгида афтларини яхши кўрмасам ҳам, овозларидан танидим — механик йигитлардан эди.

— Оғайнигарчилик шунақа бўлдими, қорангни кўрсатмайсан-а!— Асаднинг жағи тинмасди.— Эшигинг ичидан там-аланган экан, девордан ошиб ҳам тушдим, йўқсан. Қаёқларга дайдиб кетувдинг-а?

— Бошимни кўп қотираверма,— дедим феълим айнаб.— Менда иш-пишларинг борми?

— Э, нимасини сўрайсан! Ишнинг йўғонлари чиқиб, ҳаммани эсанкиратиб қўйди. Сен бўлсанг ўзингни қуруққа олиб қочмоқчисан.

— Қанақа иш? Тушунтириб гапирсанг-чи бундоқ.

— Борганда биласан,— деди Асад ва шофёрни қистади.— Бос олға, жонинг борича!

— Қаерга?— деб сўрадим.

— Газовойга,— деди Асад.

— Ўзинг боравер. Мени уйда қолдириб ўтасан.

— Ия, ҳа, Қамолвой! Бирпасда ўзгарилиб қолибсанми. Шу дейман, фақат битта бел олишлик ҳолинг бор экан-да?..

Баттар асабим кўзиди. Агар қаршимда йигитлар бўлмаганда, Асаднинг ёқасидан олгудай ҳолим бор эди.

— Бўлди, овозингни ўчир!— дедим ўзимни аранг босиб.

— Вой-бўй, шундақа чапақай жаҳлинг чиққанмиди! Бўпти, оғайни, тавба қилдим. Сен билан ўйлашиб ҳазил-мазах қилмаса бўлмайди шекилли. Мен сени ювошгина шаҳар боласи бўлиб қолган десам, бало чиқдинг. Бир эмас, иккита катта-калон одамки беллашиб оёғингни ердан узолмади, чалиб ҳам йиқитолмадимми, чаптастгина полвон экансан, жон дўстим! Тан бердиларингми, йигитлар?

— Тан бериб қўйдик!— дейишди ҳамроҳлари.

Колхоз марказига етиб борганимизда шаррос ёмғир қуйиб юборган эди. Мен уйга кираётган эдим. Эшикдан брезент чакмон кийиб Қурбон ота шошиб чиқаётибди. У мени кўриб нақ чўчиб тушди. Мени газовойда кута-кута энди хабар олгани келибди. Мен яслига бориб келганимни айтдим. Ота овқатга таклиф этган эди, «қорним тўқ» десам, Асад сирни очди:

— Бекор. Эрталабдан бери туз тотмаган. Овқат бўлса биз ҳам ноз қилмаймиз, отахон.

Ичкарига кирдик. То овқатлашиб олгунимизча ота негадир бир жойда ўтиролмади, икки-уч топқир ташқарига чиқиб келди. Ҳар чиқиб келганда уҳ тортиб, ҳаводан нолиб қўярди. Мен бу доно, вазмин чолни ҳеч қачон ҳозиргидек қаттиқ ҳаяжонли кўрмагандим. Овқатдан сўнг нари-бери бир пиёладан чой ичишимиз билан, отанинг ўзи:

— Қани, ўғлонларим, кетдик!— деб шоширди. Нимага, қаерғалигини сўрашимнинг ўрни қолмаган эди.

Машинани тўғри газовойга бошлади. Жала машинанинг ҳамма ёгини шовиллатиб ювмоқда, фарасини ҳам хиралаштираб, юришини қийинлаштирмоқда эди. Ичи тошган чол шикоятга тушди:

— Чўлимизнинг феъли расво-жа. Ёмғир томчиладим, лаҳзада ер хамирдай кўпчиб кетади. Далаларни ҳалимдай эзиб ташлади. Оёққа, гилдиракка лой елимдай чилп-чилп ёпишиб қимирлагани қўймайди. Энди далалар, хирмонларда тўпланиб қолган пахталарни ташиб келишни айтинг. Ҳар ерда ботиб қоляпти юк автомобиллари. Машина-четанларни энди тракторлар шатакка олмаса бўлмай қолди.

Қурбон ота устига-устак газовойнинг бузилиши аҳволни мушкуллаштириб юборганини айтиб қолди.

Чиндан, биз газовойда тўс-тўполон устидан чиқдик. Юк машиналару тракторлар тирбанд. Кейинги соатларда заготпункт беш машина пахтани «яхши қурилмаган» деб қайтариб юборибди. Одамлар диққат, ҳаяжонда, «ҳа, бўл, ҳа бўл!» билан тоғ-тоғ пахта уюмларини брезентлар, қанорлар билан ёмғирдан бекитишяпти. Сушилка ишламай совиб қолибди. Сушилкага иссиқлик юбориб тўрадиган моторли печь бузилибди. Устахонадан механик чақириб тузаттирмоқчи бўлишган экан, «Тўйчиевдан бемаслаҳат бу янги машинага қўл уролмайдим», дебди механик. Мени қидириб топишолмагандан кейин, Қурбон ота: «Қўшни колхоздаги Кенжа полвон қурган эди бу печни. Ушани чақира қолсак-чи!» деса, раиснинг раъйи бўлмабди. Раис райондаги ремонт станциясидан уста чақиртирган экан: «Эртага боради», деган жавоб олибди. Кейин раис Қурбон ота билан Асадга: «Ерданми-кўкданми Камолнинг ўзини топиб келасизлар!» деб буюриб, ўзи шошилишч аллақайёққа кетибди. Мени кўриб сушилка ходимлари, Норбуви, бошқа бригада бошиқлари, шофёрлар, тракторчилар хурсанд бўлиб кетишди. «Э, бормисан, болангдан айланай. Бунинг бир иложини топмасанг ҳолимиз хароб!» деб ўтинишди. Қараб туришнинг фурсати эмасди. Мен Уринбой-

ни ёнимга олиб, печь ремонтга киришиб кетдим. Янги печ-
нинг тилини билмаслик орқасида, мой пуркаб турувчи фор-
сункаларни эритиб юборишган, яна баъзи қисмларини ишдан
чиқазишган.

Уринбойдан:

— Кенжа полвоннинг шогирди бўла туриб шунга ақлинг
етмадими, а?— деб сўрадим.

— Унча-мунча етсаям, юрак дов бермади,— деди очиқ иқ-
рор бўлиб Уринбой.— Кенжабой акамлар ёзда қуриб бериш-
гану, ўргатмасдан кетворишган. Бунинг устига янги форсун-
ка, асбоб-ускуна топила қолмади сабил.

— Омборда йўқ эканми?

— Омбор тақа-тақ печатланган-ку. Хабарингиз йўқми?
Сўфи гумдон бўлди. Биз мажлисда ўтирган пайтимизда уни
милиция босиб олиб кетибди. Бу ёқда раис йўқки, керакли
асбобни бирон жойдан топдириб берса...

— Шунақа қилиб, қачон Камол ака келади-ю, тузатиб бе-
ради деб, ағрайиб ўтиравердим дегин?

— Қаёқда! Асад ака сизни қидириб кетди, мен асбоблар
топиб келиш учун Кенжабой акага югуриб кетдим...

— Ҳа, балли,— дедим, хийла эпчиллик қилгани учун Урин-
бойнинг кўнглини кўтариб.

Менинг далдам билан Уринбой анча тетиклашди. Брезент
чодир остида, прожектор шуъласида ишга киришарканмиз,
ҳамма оромини унутиб атрофимизга тўпланган, худди бемор
табибга умид боғлагандай бизга астойдил кўз тиккан эди.
Раис ҳам туни билан икки-уч хабар олди, узоқдан тикилди-ю,
аммо тепамга келолмади...

Ишимиз ҳадеганда жўнашмаяпти. Менинг қўл-оёғим бў-
шашиб, чаккам сиқиб боряпти, Уринбойнинг ўзига қўйиб бе-
риб, бирпас пахта ғарамига чўзилсаммикин десам, Уринбой
ҳам мудраб-мудраб кетяпти. Унинг уйқусини ўчириш учун
гапга солмоқчи бўлдим.

— Тўқайдан қандай хабарлар бор?

— А-а?..— Уринбой сергак тортди. Нимадир демоқчи бўл-
ди-ю, гапни ўзимга бурди.— Сизни аллақайёққа кетармиш деб
эшитдим. Шу тўғрими, ака?

— Қимдан эшитдинг?

— Одамлар шунақа деб ваҳима қилишяпти-ку?— деди
Уринбой бўшагинқираб.

Мен кулиб қўйдим-да, яна мавзуни тўқайга бурмоқчи бўл-
дим. Уринбой ҳам жиловни бермади.

— Мен-чи, ака,— деди,— раисга: «Агар Тўйчиев шу ердан жилса, менинг ҳам жунаворганим бўлсин», дедим дангал. У бўлса: «Тўйчиев жилмайди, ҳеч қаёққа жилдирмаймиз. Буна қа хом хаёлларни йиғиштир, ука. Сен ҳақингда Камол билан гаплашган эдик, айтдими? Сенга ҳам жой берамиз. Плани бажариб, байрамда тўйингни ўтказамиз», деди. Нечук инсофга келиб қолди, деб ҳайрон бўлдим.

— Хўп, энди очигини айта қол. Тўқайга бориб қиз билан кўришдингми?

— Ҳм...— ишшайиб қўйди Уринбой. Афтидан гапни бир жойга қўйиб келган кўринди. Кейин гина ва ялиниш аралаш деди.— «Тўйингга ўзим бош бўламан», деган эдингиз-а, ака? Ваъдангизда турасизми?

Уринбойнинг уйқуси ўчиб кетган-у, аммо қўли ҳам ишдан тўхтаб, менга бақрайиб қолган эди.

— Кейин гаплашамиз. Хаёлингни жойига тўпла. Тагин баттар бузиб қўйма. Балога қоламиз...

Азонга борганда печни тузатиб бўлдик. Сушилка ишга тушди. Фарам ичига кириб бирпасдан мизғиб олган одамлар уйларига қайтмасдан, яна пахта қуритишга киришиб кетишди. Улар менга ҳар ёқдан миннатдорчилик билдиришар, қариялар дуо қилишарди. Ҳаммадан олдин Норбуви келиб қўлини берди-да:

— Кечирим сўрайман, Камолжон,— деди мени таажжубга солиб. Кетидан қўшиб қўйди.— Мажлисдан кейин сизни «кетиб қолди» деган шов-шув тарқалганди. Мен хафа бўлиб, сиз тўғрингизда бир бўлмагур сўз айтган эдим. Бўлди, қайтиб олдим. Энг зарур, оғир дамда коримизга ярадингиз, раҳмат...

Шунда менинг чарчоқларим ёзилиб кетгандай туюлди. Руҳим кўтарилиб, дилимдаги умидсизлик музи эригандай, чиндан туз-насибам шу ердалигига ишончим ошгандай бўлди...

Шу ерда, ана шу жонкуяр, қадрдон ака-укалар қаватида яшаб қолишга бўлган истагим қайтиб келди. Бу истак аста-секин кучая борди. Мени бу жойлар билан боғловчи иплар яна маҳкамлагандай, ўзимни шу заминда илдиз отиб қолгандай сеза бошладим. Мени шу илдизимдан қўпориб ташлашни истаганлар бўлса, энди буни уддалай олмас! Чунки бемалол орқа қилсам бўладиган суянчиқларим бор экан, улар битта-иккита эмас, анча экан! Сўнгги воқеалар шуни менга яққол кўрсатди...

...Қиш кирди. Қолхоз кечикиб бўлса-да, пахта планини бажарди. Уринбойнинг тўйини янги уйда ўтказиб олдик.

Мени ҳам янги уйга кўчирадиган бўлиб туришувди. Шундай кунларнинг бирида почталъон қўлимга повестка тутқазиб кетди. Шакар область прокурорига устимдан ариза берибди: гўё мен уни хўрлабман, болани мажбуран онасидан жудо қилибман, ниҳоят, эгри йўлга кириб кетибман...

Ҳали шу даъволар устида иккинчи марта сўроқ бериб чиқаётганим эди...

— Натижа нима бўлди?

— Даъволари пуч бўлиб чиқди...

ХОТИМА

Аёз билан олиша-олиша қуёш енгди...

Қиш юки елкадан тушиб, баҳор кучга тўла бошлади. Далаларда губорлар тарқалиб, соф ва илиқ ҳаво табиатни жонлантира бошлади.

Куртакларни бўрситиб, сўлим, навқирон чечакларга жилва бағишлайдиган, тансиқ ифор ислари димоғларни элитадиган дамлар келяпти. Ерларнинг мағиз-мағизидан ҳовур кўтарилиб, янги ҳомилага тайёрланадиган, анҳор, сойларда тошқин сувлар кўпирадиган кунлар яқин.

Ана, айвоним шифтида ҳар йили бола очадиган жуфт қалдирғоч яна қайтиб келди, қадрдон уясини янгилашга тушди. Қўнғил дала сайрини истаб қоляпти. Қишда келганидан буён дўстим Қамолни неча марта бориб кўришга чоғланаман, ҳеч маврид тополмайман. Бу орада область газетасида Қамолнинг «Қишлоқ инженерининг ўйлари» деган мақоласи чиқди. Мақола жуда ўткир, мазмундор, бўлиб, кўпчиликнинг диққатини ўзига тортди. Мен Қамолни табриклар хат ёздим.

Олтмиш бешинчи йил март ойи.

Қамол бир кишидан менга хат қолдирибди. Ўзи Москвада бўлган пленумдан қайтаётган экан. Уйимга кириб ўтишга вақти бўлмабди. Хатида ёзишича, унинг мақоласи юзасидан обком комиссияси чуқур текшириш ўтказибди. Қамолнинг муролаза ва таклифлари ўринли деб топилибди. Тошматов мақоласи обком бюросида кўрилибди: шўхратпарастликка берилиб, кўзбўямачиликка йўл қўйгани, кадрларга нотўғри муносабатда бўлгани учун қаттиқ партиявий жазога тортилиб-

ди. Вазифасида қолиши гумонмиш. Сардоронинг тақдири ҳам қил устида турганмиш. Хатнинг охирида Камол: «Бахтиёр катта бўлиб қолди,— деб ёзибди.— Зеби опасидан ажралмайди. Келгуси якшанба кичкина ўтиришимиз бор. Албатта янгам билан етиб келинглار. Ҳаммаёқ кўкаламзор бўлиб, далаларга файз кириб қолди. Узгариш кўп. Қўктерак шабадасидан баҳра олиб, яйраб кетасизлар...»

Ажаб, бу «кичкина ўтириш» дегани янги уй зиёфатимикин? Ёшига тўлган ўғилчасининг именинасимикин? Еки Зеби билан қовушиш тўйимикин? Балки ҳаммаси бўлса-чи? Узинг ҳам ўтакетган камсуқумсан-да, Камолжон, очиқ ёзаверсанг бўлмасмиди!

Бўпти, жоним билан бораман. Қутлайман сени. Бахтинг очилсин, дўстгинам!

1965—1967